

NIKU Oppdragsrapport 11/2009

Kulturminner og kulturmiljøer i Harstad og Bjarkøy

Kulturmiljøvurdering som innspill til kommuneplan

Sveinung Krokann Berg
Kari Larsen

Forord

Denne rapporten er skrevet på oppdrag for kommunene Harstad og Bjarkøy. I rapporten gis en oversikt over kulturminner og kulturmiljøverdier som et grunnlag for arbeidet med ny kommuneplan. Kulturminnevurderingen er ment å være et utgangspunkt for kommuneplanlegging og et utgangspunkt for videre refleksjon om mulig og ønsket utvikling i kommunene. Valg av analysenivå og detaljeringsgrad er derfor tilpasset dette utgangspunktet. NIKU vil understreke at kulturminnegrunnlaget ikke må oppfattes som en total oversikt hvor alle sider ved området kulturhistorie og kulturminner er beskrevet og vurdert.

I arbeidet med kulturminnegrunnlaget er Harstad og Bjarkøys mangesidige historiske landskap forsøkt tydeliggjort. Flere av kulturminnene og kulturmiljøene i begge kommunene er særpreget og med høy kulturminneverdi. Kulturhistorien og kulturminnene i de to kommunene har mange fellestrekk blant annet når det gjelder type, form og utbredelse.

Kulturmiljøvurderingene er utført av Sveinung Krokann Berg og Kari Larsen. Kartarbeid er utført av Sveinung Krokann Berg. I tillegg har Anneli Nesbakken og Marit Myrvoll bidratt med innspill, sistnevnte særlig når det gjelder samiske kulturminner og kulturmiljøer.

Kontaktpersoner har vært Therese Frivåg Lund i Harstad kommune og Helge Albrigtsen i Bjarkøy kommune.

Oslo, februar 2009

Forord	2
1 Innledning.....	4
2 Kulturminner og kulturmiljøer som ressurs.....	5
2.1 Begrepsavklaring	5
2.2 Hvorfor bevare	5
2.3 Overordnet metodisk grep.....	6
2.4 Kilder og datagrunnlag.....	9
2.5 Harstad - forholdet til eksisterende planer	11
2.6 Bjarkøy - forholdet til eksisterende planer	16
2.7 Nasjonale og regionale mål og føringer.....	17
3 Kulturhistorisk oversikt.....	19
3.1 Geografi, topografi, landskapsrom	19
3.2 Kort kulturhistorisk bakgrunn.....	20
3.2.1 Den eldste historien – steinalder og tidlig metalltid	20
3.2.2 Jernalder og middelalder	21
3.2.3 Nyere tid – fra 1600-tallet til i dag	24
3.2.4 Byutvikling og industrialisering.....	27
3.3 Ferdselsårer og kommunikasjonslinjer	28
3.4 Bosetningsmønster og bebyggelsesstruktur.....	30
3.5 Beskrivelse og vurdering av kulturminner og kulturmiljøer – Bjarkøy.....	31
3.6 Beskrivelse av kulturminner og kulturmiljøer - Harstad.....	52
3.7 Harstad by	86
3.7.1 Kort historisk riss	86
3.7.2 Harstad bys karakter og kulturhistoriske verdier	95
3.7.3 Harstad by: Noen sentrale kulturmiljøer i sentrum	100
4 Fremtidig bruk og utvikling i Harstad og Bjarkøy - NIKUs vurdering og anbefaling.....	104
4.1 Kommuneplan Harstad	104
4.1.1 Kulturhistorie som utviklingsressurs.....	104
4.1.2 Kommuneplanprosessen – anbefalinger til videre prosess	105
4.2 Kommuneplan Bjarkøy.....	108
4.2.1 Kulturhistorie som utviklingsressurs.....	108
4.2.2 Kommuneplanprosessen – anbefalinger til videre prosess	109
5 Kilder	113

1 Innledning

Denne rapporten er utarbeidet på oppdrag for kommunene Harstad og Bjarkøy. De er nå i gang med rullering av respektive kommuneplaner, og har i den forbindelse ønsket en kartlegging og vurdering av kjente kulturminner og kulturmiljøverdier som et innspill til planarbeidet. Det har vært et ønske fra kommunene å få konkrete innspill til hvordan disse verdiene kan ivaretas i kommuneplanen og være et positivt bidrag til samfunnsutviklingen.

I rapportens første del – kapittel 2 - redegjøres for metodisk grep og kildegrunnlaget som arbeidet bygger på. I andre del – kapittel 3 – beskrives Harstad og Bjarkøys kulturhistorie, viktige strukturerende elementer samt særlig viktige miljøer, enkeltobjekt eller anlegg som grunnlag for prioriteringer og anbefalinger i rapportens siste del. Vi har gjort en egen omtale og kulturminneanalyse av Harstad by, ettersom oppdragsgiver har ønsket et særlig fokus på dette. I kapittel 4 belyses ulike tilnærminger til hvordan kulturminner og kulturmiljøverdiene i området kan være en ressurs i samfunnsutviklingen i Harstad og Bjarkøy. Konkrete anbefalinger og innspill til det videre arbeidet med kommuneplanen drøftes også i kapittel 4. Oversikt over kilder, litteratur og ressurspersoner finnes til slutt i rapporten.

Beskrivelsen av overordnet kulturhistorie er gjort felles for de to kommunene. Kulturhistorien og kulturminnene i de to kommunene har mange fellestrekk blant annet når det gjelder type, form og utbredelse. Når det gjelder analyser og anbefalinger, er dette gjort separat for de to kommunene, ettersom dette vil være mest praktisk for de to kommuneadministrasjonene som skal jobbe videre med respektive kommuneplaner. Vurdering av potensial for funn av automatisk fredete kulturminner har ikke vært en del av oppdraget.

2 Kulturminner og kulturmiljøer som ressurs

2.1 Begrepsavklaring

Begrepene kulturminner og kulturmiljøer er definert i Lov om kulturminner (kml) § 2:

” Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes.”

Kulturminner er definert som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Begrepet kulturmiljøer er definert som områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Når begrepene kulturminner og kulturmiljøer er definert på denne måten, omfatter de også det meste av det vi omgir oss med: gjenstander, bygninger, hager, veier og plasser er kulturminner. Det er kun urørt natur som ikke fanges opp av disse begrepene. *Kulturminner og kulturmiljøer* blir dermed ”verdinøytrale” begreper, som gjør det nødvendig å vurdere kulturhistoriske kvaliteter og verdier nærmere i det enkelte tilfellet.

Lovgiver har likevel lagt til grunn at noen kulturminner har nasjonal verdi – som gruppe. Dette gjelder alle kulturminner eldre enn 1537 og alle erklærte stående byggverk med opprinnelse fra før 1650, jf. Lov om kulturminner § 4. Kulturminner som faller inn under denne bestemmelsen kalles gjerne automatisk fredete kulturminner. Samiske kulturminner eldre enn 100 år er også automatisk fredet. Også skipsfunn eldre enn 100 år er beskyttet av kulturminneloven.

2.2 Hvorfor bevare

Kulturminnevernet

Så lenge menneskene har eksistert, har de satt materielle og immaterielle spor etter seg i omgivelsene. Disse sporene kan være gravhauger og gjenstander, bygninger og anlegg, miljøer og trekk i landskapet, samt tro og tradisjoner knyttet til landskapet. For å forstå både historien og miljøet bedre er det viktig å se på sammenhengen mellom naturgrunnet og menneskenes bruk av det.

Forvaltningen av kulturminner har i senere år gått i retning av å vekte kulturelle sammenhenger framfor enkeltobjekter, og begreper som kulturlandskap og kulturmiljø har fått en stadig større betydning. Dette er igjen et uttrykk for en økt forståelse for den kompleksitet enkeltobjektene representerer og er en del av. Kulturminner inngår nesten alltid i en større helhet med andre kulturminner og med landskapet som omgir dem. Alle landskap, fra tette bylandskap og jordbrukslandskap til tilsynelatende uberørte utmarks- eller fjellandskap, inneholder spor etter menneskene som har brukt dem gjennom tidene.

Kulturarven danner vår kollektive hukommelse knyttet til store og små anledninger, og lokale særtrekk, nasjonale begivenheter, tidligere generasjoners levekår, hva vi gremmes over og hva vi er stolte av. Kulturarven gir følelse av tilhørighet - og ikke sjelden snakkes det om identitet i samme åndedrett. For å sikre at disse verdiene blir tatt vare på, kan objektene enten fredes etter Lov om Kulturminner eller reguleres til

Spesialområde bevaring etter Plan- og bygningsloven. Lov om Kulturminner gir det mest omfattende vernet (kan også omfatte interiører og gjenstander) og brukes i hovedsak på kulturminner av nasjonal betydning. Det at lovverket ivaretar vernet, forteller at minnene og sporene etter tiden som gikk, er høyt verdsatt i samfunnet.

Kulturminner og miljøer som grunnlag for verdiskaping

Forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer bygger på bærekraftprinsippet. Kulturminner og kulturmiljøer er kilder til kunnskap om fortidens samfunn og levevilkår. Kulturminner, som ikke-fornybare ressurser, må forvaltes på en slik måte at vi tar vare på spor fra tidligere generasjoner, slik at disse kan overleveres til nye generasjoner.

I dag er bevaring av kulturminner og kulturmiljøer et tema for lokalsamfunns- og byutvikling. Verneaspektet er et viktig mål og en innfallsvinkel for den fysiske planleggingen, med bakgrunn i kulturelle verdier, naturverdier og/eller økologiske sammenhenger. Kulturminner og miljøer bidrar til konkurransedyktigheten i kraft av sin stadig sterkere posisjon som lokale fortrinn. Framfor å være til hinder for utvikling kan kulturminner være utgangspunkt for verdiskaping. De er med på å gjøre kommuner og lokalsamfunn mangfoldig og variert.

2.3 Overordnet metodisk grep

NIKUs analyse og rapport skal være innspill til arbeidet med kommuneplan. Det tilsier at registreringer, analyser og anbefalinger må holdes på et overordnet nivå. Kommuneplanens arealdel er en overordnet plan som ikke forutsettes å avklare alle detaljspørsmål. Formålet med kommuneplanens arealdel er blant annet å sørge for at planlegging og gjennomføring av enkelttiltak skjer innenfor en helhetlig ramme. Det legges vekt på å avklare arealbruken på et tidlig tidspunkt og på et overordnet nivå. Arbeidet med kommuneplanen gir dessuten mulighet til å se kulturminneverdiene i innbyrdes sammenheng, og prioritere mellom dem. Det er ikke meningen at kommuneplanens arealdel skal brukes til detaljplanlegging i områder med komplekse og detaljerte problemstillinger. I Riksantikvarens KU-veileder, heter det om detaljeringsnivået på utredninger på ulike plannivå:

På eit overordna utgreiingsnivå, t.d. konsekvensutgreiing på fylkesdelplannivå der føremålet er å avklare val av hovudkorridor for veg eller jernbane, vil det vere relevant å kartleggje og vurdere meir overordna kulturhistoriske strukturar i landskapet. Ved utgreiing på kommuneplannivå vil det i tillegg vere nødvendig å sette fokus på dei einskilde kulturmiljøa og deira karakteristiske trekk, t.d. hovudtrekk i bygningsmiljø.På reguleringsplannivå og der utgreiinga skal ligge til grunn for detaljplassering av eit anlegg, vil det vere nødvendig å skildre kulturmiljøa i detalj og å gå inn på viktige einskildelement som einskildbygningar og anlegg. Vurderingar av automatisk freda kulturminne vil som oftast basere seg på detaljgranskingar der ein samstundes oppfyller krav til undersøkingsplikta etter § 9 i kulturminnelova. Dersom ein skal ha full visse om korleis tiltaket kan komme i konflikt med automatisk freda kulturminne, er det nødvendig å gjennomføre slike detaljerte undersøkingar.

(Riksantikvaren 2005:39-40)

På kommuneplannivå vil det ofte ikke være grunnlag for å vurdere hvorvidt arealdisponeringen innebærer konflikt med automatisk fredete kulturminner. Dette kan være fordi planen er for lite detaljert eller skyldes manglende registreringer. Det er heller ikke noe krav til avklaring av dette forholdet i kommuneplanen. På dette plannivået gir kulturminneloven kun en mulighet for å avklare forholdet til automatisk fredete kulturminner, og dette kun for byggeområder. Dersom kommunen ønsker det, kan kulturminne-

myndighetene ofte være villig til å foreta slike avklaringer også for andre utviklingsområder. Slike undersøkelser utover byggeområder må i så fall bekostes av kommunen.

Riksantikvarens veiledere *Alle tiders kulturminner* – om verdikriterier (Riksantikvaren 2003), om konsekvensutredninger (Riksantikvaren 2005) og kulturminner og kulturmiljøer i kommuneplanlegging (Riksantikvaren 2001) ligger til grunn for NIKUs arbeid med kulturminnegrunnlaget for Harstad og Bjarkøy.

NIKUs kulturminnefaglige vurdering er bygget opp for å kunne ivareta både helhetlige miljøer og strukturelle sammenhenger samt enkeltstående objekter eller anlegg der dette er nødvendig. For å gjøre dette temaet håndterlig i kommuneplansammenheng, har vi valgt å konsentrere analysen omkring større miljøer. Særpregete eller mangfoldige kulturlandskap, fornminneområder og bygningsmiljøer som er karakteristiske eller konstituerende for et områdes karakter eller identitet er viktige å få frem. Enkeltobjekter/anlegg er særskilt nevnt der de er av særlig betydning for områdets karakter og identitet, eller der det er høye kulturminneverdier knyttet til dem. Analysen er bygget opp omkring følgende tre hovedavsnitt:

1. Innledningsvis presenteres kommunene med vekt på landskap, topografi og historie. Den historiske beskrivelsen omtaler spesielt viktige epoker i kommunenes utvikling. Viktige kommunikasjonsårer/ferdselsveier og bebyggelsesstruktur omtales også (kapittel 3.1-3.4)
2. Del 2 gir en oversikt over helhetlige områder, bygningsstrukturer og viktige enkeltobjekter (kapittel 3.5-3.7)
3. Det avsluttende kapitlet inneholder planinnspill og foreslår konkrete bestemmelser og andre tiltak (kapittel 4)

Utover de miljøer og enkeltobjekter/-minner som er omtalt i kapittel 3.5-3.7, finnes i Harstad/Bjarkøy også en rekke enkeltobjekter/-minner eller miljøer, særlig arkeologiske - som hver for seg eller samlet kan ha kulturhistorisk interesse og verdi. For å gjøre analysen oversiktlig og relevant for kommuneplan, har vi ikke funnet det formålstjenlig å vurdere alle disse områdene, men har konsentrert oss om de miljøer og enkeltminner som har kvaliteter som bør legges til grunn ved utarbeidelsen av kommuneplanen. Felles for mange av disse minnene er at mange av dem i kommuneplansammenheng har størst interesse på et overordnet plan, fordi de for eksempel viser et generelt mønster slik f.eks omtalt i kapittel 3.3 og 3.4

Verdisetting og verdikart

Kulturminner vurderes normalt etter kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og ressursverdier. Disse kriteriene er imidlertid lite spesifikke og krever en videre utdyping. Riksantikvaren har derfor utviklet et verdi- og kriteriesett som en hjelp til fastsettelse av kulturminneverdi (Riksantikvaren 2003, og boks 1). Når det gjelder utvelgelse av de av kulturminnene som skal eller bør vernes, kommer også andre forhold inn. Riksantikvarens veileder "*Alle tiders kulturminner*", nevner i tillegg følgende:

- representativitet
- sammenheng/ miljø
- autenticitet (ekthet, troverdighet)
- fysisk tilstand
- økonomi/ bruk
- økologi

Andre vil også trekke inn pedagogisk potensial. Økonomi og bruk dreier seg ikke bare om nåværende bruk, men også om ny og/eller innovativ bruk. I et økologisk perspektiv kan

kulturminner være en viktig ressurs, for eksempel knyttet til gjenbruk, redusering av avfallsmengde og bruk av tradisjonell, giftfrie materialer.

Når det gjelder automatisk fredete kulturminner, jf kml §§ 3 og 4, har disse i utgangspunktet nasjonal verdi – som gruppe. Imidlertid vil verdien til de enkelte objekter eller miljøer kunne vurderes etter samme kriterier som nyere tids kulturminner. Ofte foretas slike verdivurderinger først i tilknytning til spørsmål om dispensasjon (frigivning) ved bygge- og anleggstiltak.

Kulturminner og kulturmiljøer som kilde til kunnskap om den historiske utviklingen

Kunnskapsverdien underbygges av:

1. Representativitet som handler om sammenlignende vurderinger, og om et representativt utvalg.
2. Sammenheng og miljø som dreier seg om forholdet mellom de enkelte elementene, for eksempel husene i en gate.
3. Autentisitet som betyr at noe virkelig er det som det gir seg ut for.
4. Fysisk tilstand.

Kulturminner og kulturmiljøer som grunnlag for opplevelse.

Opplevelsesverdien underbygges av:

1. Sammenheng og miljø som har å gjøre med at det å lytte til, bevege seg i, kjenne, lukte og smake omgivelsene styrker opplevelsen.
2. Identitet/symbol dreier seg om at kulturminnene er viktige for følelsen av gjenkjennelse og tilhørighet. Er kulturminnet av betydning for samfunnets og enkeltmenneskers identitet? Uttrykker det felles verdier og historie?
3. Arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet har å gjøre med en kunstnerisk og/eller estetisk opplevelse.

Kulturminner som bruksressurser

Bruksverdien underbygges av:

1. Økonomi og bruk handler om lønnsomhetsbetraktninger knyttet til fysisk tilstand og egnethet.
2. Vurderinger knyttet til økologi omfatter faktorer som miljøbelastning ved drift og vedlikehold eller tilpasning/opprustning av eksisterende anlegg.

På grunnlag av en total verdivurdering kan kulturminner/kulturmiljøer sies å ha:

- Internasjonal verdi
- Nasjonal verdi
- Regional verdi
- Lokal verdi

Boks 1: Verdikriterier

Disse kriterier er lagt til grunn for utarbeidelsen av verdikart der kulturhistorisk verdi er angitt på en tredelt skala og gitt fargekoder:

- Stor verdi
- Middels verdi
- Liten verdi

På kartene i områdebeskrivelsene (kapittel 3.5-3.7) er SEFRAK-bygninger angitt med symbolet ▲ og Askeladden-registreringene avmerket som punkt ○ eller flate .

Stor verdi er blant annet gitt til områder som har nasjonal eller stor regional (fylkes)interesse, som er et sjeldent eller spesielt godt eksempel på denne type miljø/kulturminne, har høy grad

av representativitet, ligger i opprinnelig kontekst, fremstår som homogent og enhetlig, har objekter/enkeltminner med særlig høy kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi eller stor tidsdybde. Middels verdi er blant annet gitt til områder/objekter som er representative men ikke vanlige forekommende, som har noe kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi eller tidsdybde. Liten verdi er gitt til områder/objekter som er representative og vanlig forekommende (type, funksjon, epoke), ute av opprinnelig sammenheng med landskapet omkring, der miljøet er preget av mange moderne inngrep/fragmentert og lesbarheten er lav.

2.4 Kilder og datagrunnlag

Det har vært en forutsetning fra oppdragsgiver at arbeidet skal bygge på kjente kulturminner og kulturmiljøer og at kartlegging og vurdering skal ta utgangspunkt i eksisterende, tilgjengelige registre og litteratur. NIKU har ikke foretatt egne/supplerende registreringer. Datagrunnlaget bygger primært på følgende:

- Riksantikvarens kulturminnedatabase ASKELADDEN
- SEFRAK (register over bygninger oppført før år 1900/1945 Finnmark)
- Faglitteratur: bøker, artikler og rapporter (for eksempel arkeologiske rapporter), lokalhistoriske oversiktsverk som bygdebøker og lokalhistoriske tidsskrift
- nettsøk
- Verneplaner: det er undersøkt om noen av kulturminnene og kulturmiljøene er med i nasjonale verneplaner, som for eksempel Vegvesenets verneplan for veger og bruer, Verdifulle kulturlandskap, Verneplan for fyr, Verneplan for teknisk-industrielle kulturminner etc.
- Lokale, regionale og nasjonale planer og føringer
- Fotomateriale og historiske kart
- Kontakt med nøkkelpersoner i fylkeskommunen og kommunen
- Opplysninger fra lokale informanter

I tillegg brukes digitale kartdata som grunnlag for analyse av eksisterende bygningsstruktur, infrastruktur og landskapsmessige og topografiske forhold. NIKU har i tillegg gjort egne befaringer i området i prosjektperioden.

Fotografier er tatt av NIKU i 2008 der ikke annet er angitt.

SEFRAK-registreringene (registrering av bygninger oppført før 1900/1945 i Nord-Troms og Finnmark) i Harstad og Bjarkøy ble i hovedsak utført på 1970-og -80-tallet. Opplysningene er lagt inn i Norge Digitalt og er tilgjengelige for kommunene¹. Materialet er imidlertid vanskelig å bruke fordi det ikke er oppdatert (bygninger kan være fjernet, ombygget etc.) og fordi det ikke er bearbeidet. Det er også mangler mht til at ikke alle deler av kommunene er registrert. For eksempel er det ikke foretatt registreringer på Helløya i Bjarkøy (jf Troms fylkeskommunes brev av 22. april 2008). I foreliggende analyse er materialet i første rekke benyttet for informasjon på overordnet plan (bosettingsmønster etc.) og eventuelt som referanse for enkeltobjekter.

Øk-registreringer (registreringer av automatisk fredete kulturminner for økonomisk kartverk) ble utført i Harstad og Bjarkøy i perioden mellom 1960 og 1985. Det er ikke foretatt systematiske, gjennomgående kontrollregistreringer av dette materialet, slik at feil kan forekomme (feil kartfesting, manglende innføringer etc.). Registeret har i tillegg store mangler når det gjelder registrering av samiske kulturminner. Det er også en svakhet ved registreringene at de i hovedsak har hatt fokus på steder hvor det er bosetting og landbruksvirksomhet i dag. Utmarks- og fjellområder er i hovedsak ikke undersøkt. På landsbasis er det også varierende i hvilken grad registeret er à jour på nye registreringer.

¹ Bortsett fra kart og de mer detaljerte beskrivelsene som ennå ikke er digitalisert. I mange fylkes finnes de imidlertid tilgjengelig i papirformat for regional kulturminneforvaltning

Suppleringer til registeret skjer først og fremst ved registreringer i forbindelse med utbyggingstiltak (som for eksempel Bjarkøyforbindelsen) eller forskningsprosjekter (for eksempel Pramli 1999; Bertelsen et al. 2001). Riksantikvaren har iverksatt et landsdekkende prosjekt der det i utvalgte kommuner blir foretatt jevnlig kontrollregistreringer. Resultater derfra viser blant annet at mange av de tidligere registrerte kulturminnene er fjernet eller skadet, oftest som følge av landbruksvirksomhet og ulike utbyggingstiltak.

I 2000/2001 gjennomførte kulturetaten i Troms fylkeskommune kontrollregistreringer av de fleste gårdshaugene i Troms for å få en oversikt over tilstanden (Myrstad 2001). Kontrollen viste mange ulovlige og udokumenterte inngrep, og påviste også at inngrepene var hyppigst i de kommunene som er i vekst. Men det viste seg også at gårdshauger som ligger svært avsidesliggende til, ikke er sikret for inngrep. Nybygg og tilbygg er den hyppigste årsaken til skader på gårdshauger, fulgt av inngrep knyttet til vann/kloakk og jordbruk. 29 av gårdshaugene i Harstad og 4 i Bjarkøy ble undersøkt som ledd i dette prosjektet.

Bare et fåtall kulturminner og kulturmiljøer i Harstad og Bjarkøy er ivaretatt gjennom landsdekkende verneplaner, utarbeidet av ulike statlige sektormyndigheter. I *Landsverneplan for tekniske og industrielle kulturminner* (Riksantikvaren 1994) er Skjærstad sildeoljefabrikk i Kasfjord ett av 31 nasjonalt prioriterte anlegg. Anlegget er vedtaksfredet etter kulturminneloven § 15. I *Landsverneplan for Forsvaret* (Forsvarsbygg 2000) er Trondenes fort ett av de nasjonalt prioriterte anleggene (eks-tysk kystfort på Trondeneshalvøya og eldre garnisonsområde i Harstad by). Deler av garnisonsanlegget er forskriftsfredet etter kulturminneloven § 22 (Gymnastikksalen, Asbjørn Selsbanesgt. 16).

Alle kirker bygget før 1650 er automatisk fredet etter kulturminneloven. Trondenes kirke er eneste middelalderkirke i Harstad/Bjarkøy. I tillegg gjelder vernerestriksjoner for alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 samt særlig verdifulle yngre kirker, såkalte listeførte kirker². Det er 3 listeførte kirker i Harstad og Bjarkøy: Sandtorg, Harstad kirke og Bjarkøy kirke.

Bare et fåtall bygninger i Harstad/Bjarkøy er vedtaksfredet: Skjærstad sildeoljefabrikk; Lundenes bygdetun (hovedbygning), hovedbygningen på Røkenes og hovedbygningen i Ervika.

I *Fotefar mot Nord-prosjektet*³ var Skjærstad sildeoljefabrikk Harstad kommunes utvalgte kulturminne. Bjarkøy kommune tilrettela gjennom *Fotefar mot Nord* kulturstien langs eidet mellom Øvergården og Nergården. Kulturstien presenterer deler av kommunens rike historie fra jernalder og middelalder.

Riksantikvaren utarbeidet i 2005 en foreløpig oversikt over områder med meget stor konflikt knyttet til etablering av landbaserte vindkraftanlegg for kyststrekningen fra Finnmark til Vest-Agder. I denne er strekningen Trondenes-Elgsnes-Bjarkøy trukket frem som et område med viktige landskaps-, kulturminne- og kulturmiljøverdier. Det mangfoldige kulturmiljøet på Trondenes, med gravrøyser, tufter, middelalderkirke og krigsminner fra andre verdenskrig; kulturminner og historie fra jernalder og middelalder på Bjarkøy og mange og varierte kulturminner på Elgsnes og Grytøya trekkes frem som særlig viktige verdier.

Miljøverndepartementet og Landbruks- og matdepartementet har besluttet at det skal velges ut 20 nasjonale kulturlandskap som vil få en spesiell forvaltning. Formålet er å ivareta kulturlandskap med store kulturhistoriske og biologiske verdier i jordbruket. Riksantikvaren, Direktoratet for naturforvaltning og Statens landbruksforvaltning la i 2008 frem et forslag til kandidatområder. På bakgrunn av innspill fra fylkene, er Trondenes utpekt som et av

² Dvs at endringer skal behandles av Riksantikvaren

³ Prosjekt presenterer kulturminner fra Nord-Norge, hvor alle 101 kommuner i landsdelen har valgt ut et kulturminne og presenterer dette. Dette er tilrettelagt med kulturstier, skilting eller utstillinger, i tillegg er det utarbeidet et hefte om hver kommunes valgte område eller Fotefar.

kandidatområdene i Troms. Det endelige vedtaket om hvilke kulturlandskap som skal velges ut skal gjøres av Miljøverndepartementet og Landbruks- og matdepartementet i løpet av våren 2009.

2.5 Harstad - forholdet til eksisterende planer

Planprogram for kommuneplan 2009-2020

Som en del av prosessen rundt Planprogrammet for rullering av kommuneplanen besluttet Harstad kommune, etter innspill fra fylkeskommunen, å utrede kulturminner og kulturmiljøer i samarbeid med Bjarkøy kommune som grunnlag for ny felles kommuneplan. Bakgrunnen for dette er å balansere forholdet til kulturminner og kulturmiljø i den videre planleggingen med ønsket om å angi utbyggingsområder for nærings- og boligutvikling i kommunene. I dette ligger også ønske om å utvikle bestemmelser og retningslinjer i de aktuelle byggeområdene bla med hensyn til kulturminner.

Som merknad til planprogrammet og videre planprosess ga fylkeskommunen pr 21.04.08 følgende overordnede innspill til forhold vedrørende utredning av kulturminner og kulturmiljø i Harstad:

1. Kulturminner og kulturmiljø må være et eget tema som skal utredes
2. Viktige områder i Harstad kommune som har store verneinteresser når det gjelder automatisk freda kulturminner/kulturmiljø
3. Nyere tids kulturminner

Disse temaene er ytterligere beskrevet i innspillet og er ment som et grunnlag for videre dialog i forbindelse med kommuneplanarbeidet.

Lignende merknad ble sendt som innspill til Bjarkøy kommune 22.04.08 med følgende overskrifter:

1. Kulturminner og kulturmiljø må være et eget tema som skal utredes
2. Noen viktige områder i Bjarkøy kommune som har store verneinteresser
3. Spesielt om bygninger og bygningsmiljøer

Kommuneplan 2005-2008: Harstad – attraktiv hele livet!

Eksisterende kommuneplan gjelder for perioden 2005-2008 og inneholder i tillegg til planperioden utviklingsperspektiv mot 2012. Planen ble vedtatt 26.mai 2005.

Kommuneplanen ble utarbeidet med framtidstro på:

- Harstad som bosted med trivsel, trygghet og mangfold
- Harstad som nasjonalt senter for Trygge lokalsamfunn og fremme av folkehelse
- Harstad som opplevelsesby og kulturelt kraftsenter i nord
- Harstad som senter for utvikling av petroleumsnæringen i nord
- Harstad som samarbeidspartner og lokomotiv for økt integrasjon, utvikling og vekst i Hålogaland

I Kommuneplanens kapittel 5 *Fokusområde samfunnsutvikling* vektlegges sentrumsutvikling som en del av kommunens bærekraftige utvikling. Det kompakte bysentrum med konsentrert bosetting og god framkommelighet anses som et fortrinn det er viktig å ta vare på og sikre gjennom å unngå at byen strekker seg for mye ut. Generelt ønskes etterspørselen etter boligarealer å dekkes gjennom fortetting av eksisterende boligfelt eller gjennom utbygging av større felt.

Sentrum skal styrkes, og videre utvikling av varehandelsnæringen må skje i sentrum. Deler av sentrum frigis til utvikling ved at industrien dominans svekkes og at arealer dermed åpnes for ny bruk. Samtidig påpekes behovet for å vurdere disse arealene nøye før frigivelse. Byutviklingen ønskes sett i en større sammenheng for revitalisering av sentrum både med tanke på næringsliv og boligutvikling. I dette ligger ønsker om bla at:

- Byens kontakt og nærhet til sjøen må gjenskapes både visuelt og funksjonelt
- Byens **historiske karakter** som industri- og verkstedsby må ivaretas gjennom valg av utbyggingsform og retning
- Transportlinjene mellom sjø og land og internt på land må ivareta dette perspektiv

Som en sentral strategi for utvikling av sentrum ønskes et nytt grep på hele sjøfronten fra Samasjøen til Gangsås med spesielt fokus på ny havneterminal og havnepromenaden som attraktivt byrom og opplevelsesarena.

Når det gjelder utviklingen i distriktene er det viktigste grepet i kommuneplanen å styrke lokaldemokratiet gjennom å foreslå opprettelse av utviklingslag i bygder og bydeler (bl.a. etter modell fra Tromsø med sine 22 utviklingslag).

Kulturplan 2005-2008

Et av tiltakene er å: Kartlegge og utvikle samarbeidsløsninger slik at regionens kulturminner kan skape grunnlag for næringsutvikling, identitetsbygging og samfunnsutvikling. Videre heter det at:

.....Vikingehistorien står sterkt internasjonalt og bør kunne gi grunnlag for en framtidig satsing. Som region har vi et stort potensiale ift å ta i bruk den historien og de kulturminnene som finnes her.....

På Trondeneshalvøya finnes det mange kultur- og reiselivsaktører som både har særinteresser og felles interesser i å løfte fram halvøya som det fantastiske kulturområdet det faktisk er.

I tillegg til Trondeneshalvøya er Harstad og regionen rundt rik på kulturminner. Harstad kommune har i liten grad vært synlig med sin lange, samiske historie. Denne historien, i tillegg til vikingehistorien, kystkulturen og krigshistorien, binder regionen sammen og kan danne grunnlag for en spennende satsing i et samarbeid mellom kunst, kultur og reiseliv. (s:18-19)

Om det regionale samarbeidet:

Et av de områdene der vår region har sterke, felles trekk er innenfor den samiske historie og kulturarv. Skånland og Evenes har et aktivt samisk kulturarbeid, og samer i Harstad samarbeider nå med de samiske miljøene i disse kommunene..... Regionen har en sterk, felles historie og mange kulturminner som sammen gir regionen en felles identitet. En systematisk oversikt over disse, samt en koordinering og videreutvikling av disse vil åpne muligheter både for reiselivs-, identitets- og stedsutvikling. (s:28-29)

Nasjonalt/internasjonalt:

Hvis vi ser på kommunen i et historisk lys, ser vi klart elementer som er av både nasjonal og internasjonal karakter. Her peker Trondeneshalvøya seg ut med sin oldtidshistorie, vikingene og krigshistorien. Dette er ikke bare en historie for vår kommune, men for hele regionen..... Kommunen og regionen mangler en samlet oversikt over kulturminnene kan danne grunnlag for en videre planlegging og prioritering. På landskaps- og kulturminneområdet må strategien være å samarbeide regionalt for å styrke hele området og skape grunnlag for nasjonal og internasjonal markedsføring.(s:30).

Miljø-og klimaplan 2008-2011

Miljøplanen omhandler i stor grad grønne mål, men i kapittel 6.1.1 Miljøvennlig by- og tettstedsutvikling vises til Miljøverndepartementets anbefalte grep for utvikling av

miljøvennlige og attraktive byer og tettsteder der stedets kultur og historie er ett av 10 punkter. For Harstad uttrykkes dette gjennom:

”Sentrum danner rammen om liv og aktivitet, og må styrkes som byens hjerte, byens storstue og ansikt utad. Grønnstruktur og kvalitet i utforming av bebyggelse, byrom og utemiljø, universell utforming, samt hensyn til landskap og verdifull eldre bebyggelse må ivaretas. Ny bebyggelse bør gi et positivt bidrag til området, og samtidig må verdifulle kvaliteter ved eksisterende arkitektur, bygningsmiljøer, kulturhistorie, landskapstrekk og grønne områder ivaretas”. (s 20)

Kommunedelplan for Ytre Grytøy 2003-2015

Kommunedelplan for Ytre Grytøy ble vedtatt i 2003 og omfatter områdene Dale, Alvestad og Grøtavær. Planen sikrer viktige kulturminneverdier ved at de største røysfeltene er båndlagt etter kulturminneloven (pbl § 20-4, 4. ledd), samt at utbygging eller endring i kulturhistorisk viktige bygningsmiljøer innenfor LNF-områder på Dale, Alvestad og Grøtavær tilpasses eksisterende bygningsmasse. Det åpnes også for påbygg på eksisterende bebyggelse og eventuell tilbakeføring av fasader. Vedtak i disse områdene skal forelegges regional kulturminneforvaltning før vedtak. Det er også satt tak på antall bygninger som tillates oppført i disse områdene. I tillegg er det også lagt føringer for naustområdene. Ny bebyggelse i disse områdene må tilpasses eksisterende bygninger både når det gjelder utforming, materialvalg og fargesetting.

Forslag til verneplan for Harstad sentrum (2007)

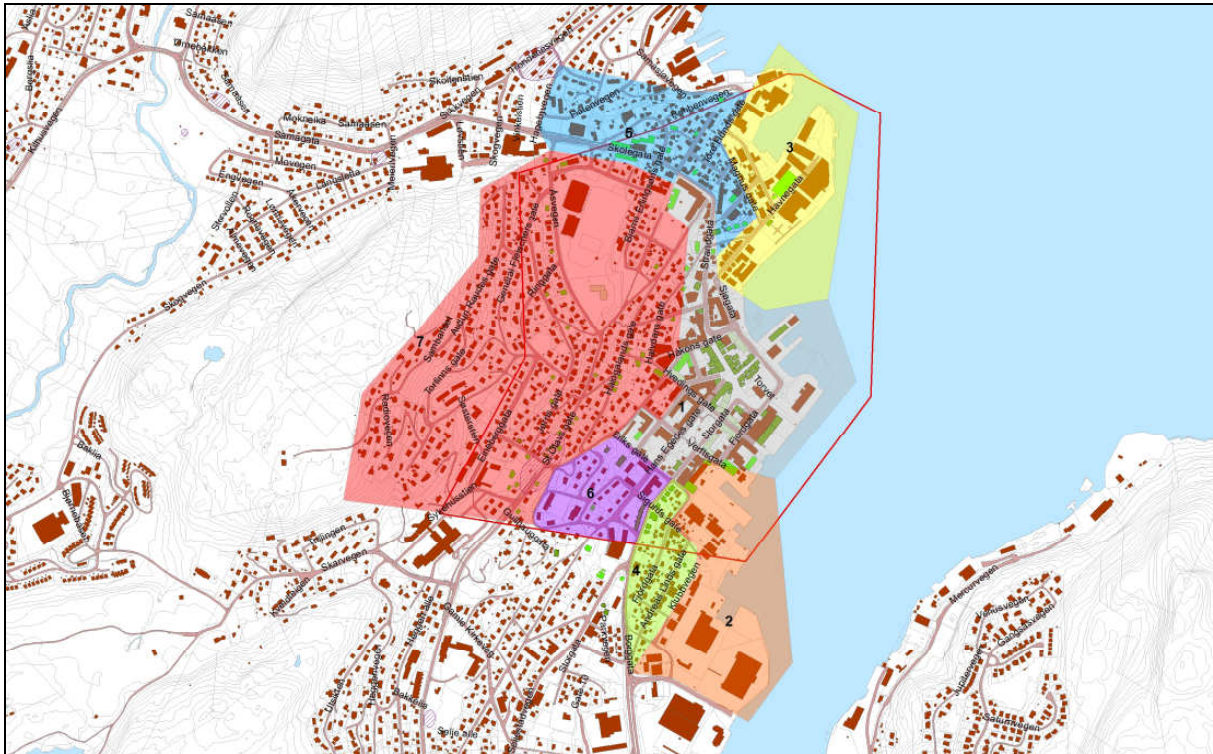
Troms fylkeskommune utarbeidet i 2007 et forslag til verneplan for Harstad sentrum.

Fylkeskommunen viste til at en verneplan for sentrum ville være et viktig redskap for å:

- Sikre en positiv utvikling av byen
- Skape bedre forutsigbarhet i plan- og utbyggingssaker – for beboere og utbyggere
- Bidra til en bevisstgjøring av og hjelp til eiere av verneverdige bygninger

Planområdet for verneplanen er noe større en det som omfattes av reguleringsplanen for sentrum fra 1995. Avgrensning i nord og syd følger delvis bygrensen fra 1904, mens planområdet mot vest avgrenses av byggegrensen mot Harstadåsen og Samaåsen. Avgrensingen er gjort ut fra blant annet byggeår, topografiske forhold, nærhet til sentrum og synlighet fra sentrum. Viktig for avgrensingen var også ønsket om å inkorporere de sentrumsnære boligområdene som har betydning for opplevelsen av sentrum og som er sentrale i forhold til utbyggingspress. Planområdet er deretter inndelt i 7 delområder ut fra karakter, formål og naturlig avgrensning (se kart).

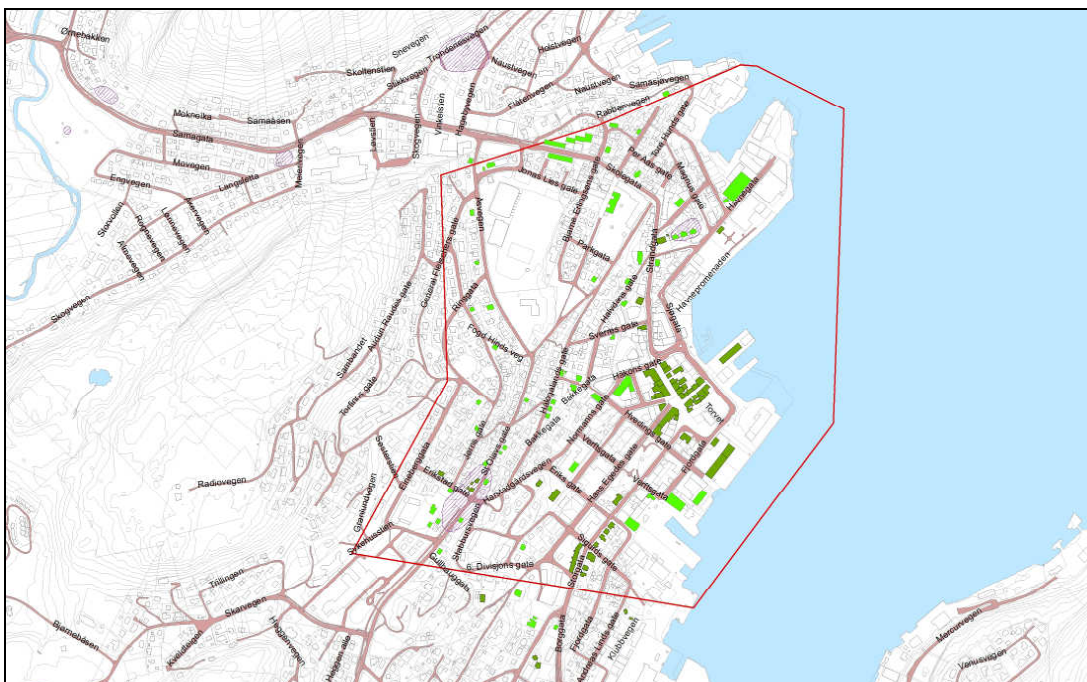
I forslaget nevnes også Ervika, Dale og Grøtavær som områder som bør sikres gjennom regulering til vern.

Kart 2007 1)Sentrum 2)Industriområde/verftet 3)Sentrum nord 4)Boligområde Fjordgata og Andreas Linds gate 5)Boligområde nord for sentrum 6)Forsvarets område 7)Boligområde vest for sentrum

Planen befester bygningsmiljøet langs Strandgata, Storgata og Rikard Kaarbøs gate som Harstads mest sentrale kulturmiljø. Byens forankring i reguleringsplanen fra 1897 med rette gater og siktlinjer innover i byen og utover mot sjøen framheves i tillegg som et særpreg som bør bevares i framtidige endringer og utbygginger. Bebyggelsen som er oppført mellom 1890 og 1930 utgjør hovedtyngden av verneverdige bygninger innenfor planområdet.

Utvalget av verneverdige bygninger er basert på registreringen i 1974 med noen justeringer og en del tilføyelser.

Verneverdige bygninger 2007 (mørk grønn er registreringene fra 1974, lys grønn er tilleggene i 2007)

I forslaget gir anbefalinger om retningslinjer og bestemmelser for verneverdige bygninger og bygningsmiljøer:

Bygninger:

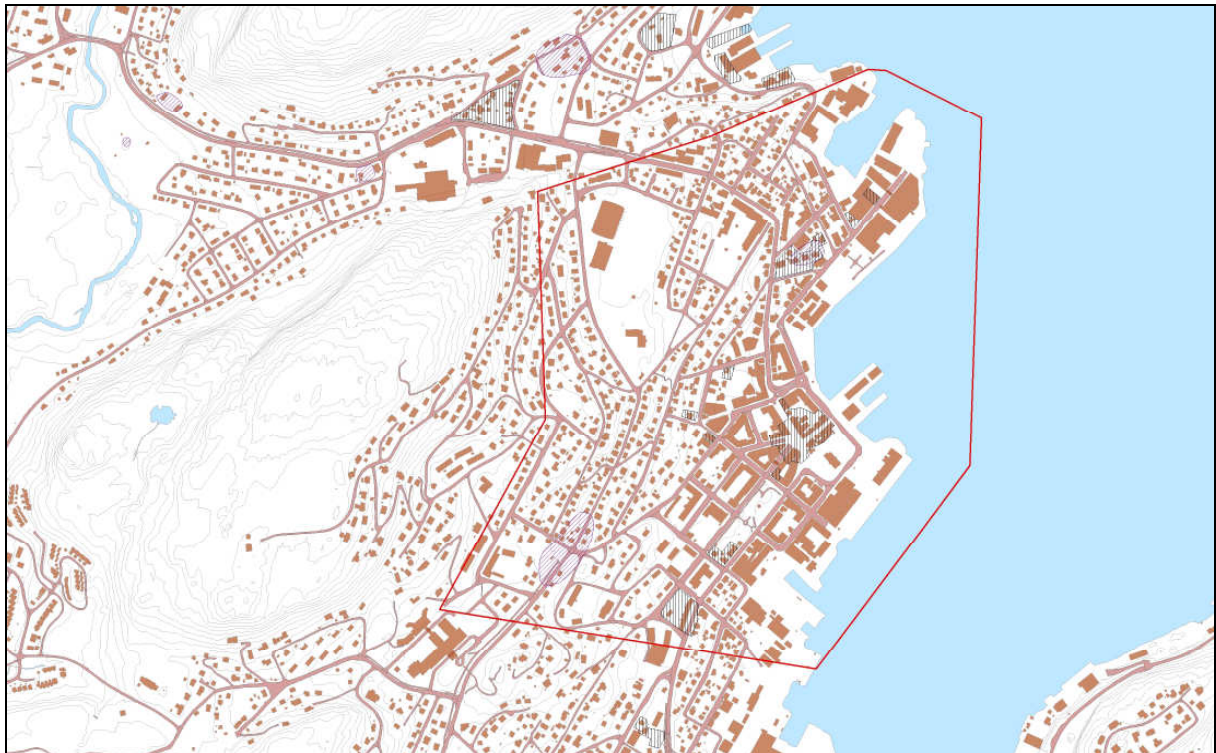
- Sikre at bygningen blir holdt ved like i mest mulig opprinnelig stand
- Sikre at alle inngrep og reparasjoner skjer etter antikvariske retningslinjer – det vil si at det stilles kvalitetskrav til materialer og utførelse fra det opprinnelige
- Hindre negativ påvirkning fra omkringliggende bebyggelse - for eksempel at ny bebyggelse skyggelegger eller tar utsikt fra verneverdige bygninger

Bygningsmiljøer:

- Opprettholde dagens bebyggelsesmønster (for eksempel kvartalsstrukturer, store villaer på store tomter eller småhusmiljø)
- Hindre at strøkets karakter ødelegges av tilfeldige utbyggingsprosjekter. Eventuelle nybygg må passes inn i eller underordne seg helheten
- Sikre at de vedlikeholds- og istandsettingsarbeider som utføres blir gjort i tråd med områdets karakter

Reguleringsplan Harstad sentrum (1995)

I gjeldende regulering for sentrum er 17 bygningsmiljøer regulert til bevaring i henhold til bebyggelsesplan for områdene. Områdene omfatter verkstedsindustri, boliger og forretningsbygg i sentrum.

Bygningsmiljøer regulert til bevaring ihht Bebyggelsesplan (jf reg.plan 1995)

I tillegg til sentrum er Skjærvegen 33 nord for sentrum regulert til bevaring.

Skjærvegen 33 (nord for sentrum)

Byfornyning og verneverdig bebyggelse i Harstad (Bystyresak 195/74)

I forbindelse med forslag til reguleringsplan for Harstad sentrum av oktober 1973 ble det gjort en vurdering av enkeltbygninger og sammenhengende kulturmiljøer i Harstad sentrum med tanke på videre regulering til bevaring etter Pbl eller sikring på andre måter gjennom reguleringsbestemmelser. En liste over 54 verneverdige bygninger ble utarbeidet.

Bebyggelsen langs Strandgaten mellom Håkons gate og Torvet samt Kaarbøs gate anses som det viktigste å bevare i Harstads bykjerne, men også langs Storgaten framheves sentrale bygningsmiljøer. I tillegg til disse miljøene er det enkeltbygninger knyttet til både havnevirksomhet, forsvarets områder og boligområder i ytre deler av det gamle bysentrum (se kart s 14). Områdene regulert til bevaring i reguleringsplanen fra 1995 omfatter de sentrale områdene rundt Rikard Kaarbøs plass og i Storgata fra denne registreringen.

2.6 Bjarkøy - forholdet til eksisterende planer

Gjeldende arealdel til kommuneplan er i dag *Kommuneplan 1997-2007*, vedtatt i Bjarkøy kommunestyre april 1997 og revidert i 2001. Det foreligger i dag bygge- og deleforbud innenfor hele kommunen i påvente av ny kommuneplan. I kommuneplanen er området fra Vestnes til Austnes, samt "Bjarkøy sentrum" og strekningen nordover mot Breivika avsatt som verdifullt kulturlandskapsområde etter pbl § 10 1. Innenfor dette området skal enhver søknad om arbeid eller tiltak forelegges regional kulturminneforvaltning til uttalelse.

For området Nergård er det utarbeidet egen komunedelplan. I denne er det avsatt tre områder som er båndlagt eller planlagt båndlagt til naturvern- og kulturvern områder: Frihågen, et område like nord for nausttomtene i Nergårdsvika og et parti i skråningen opp mot Lia.

I melding om oppstart av planarbeid for ny kommuneplan heter det:

Det nye forslaget som avtegner seg vil, i omfang og utstrekning, bli betydelig mindre, da man tar sikte på å utbygge og fortette de eksisterende bolig og hyttefelt i kommunen i stede for å legge ut flere nye felt nå (s. 5)

I *Strategisk næringsplan for Bjarkøy 2009-2012* vises det til at Bjarkøy har betydelige fortidsminner/severdigheter fra ulike perioder (s. 5) og i måldelen av planen er kommunen klar på at den ønsker å ta i bruk disse ressursene i utviklingen av reiselivet i kommunen (s. 15). Bjarkøy kommune er for øvrig medlem i Norsk Kulturarv.

2.7 Nasjonale og regionale mål og føringer

Regionale planer og føringer

Det foreligger ikke egen fylkesplan for kultur eller kulturminner. I Regionalt utviklingsprogram 2004-2007, heter det i fylkesplanens overordnede mål:

For å sikre det regionale mangfoldet i bosetting og levemåte skal vår felles kulturarv; både den norske, samiske og kvenske, legges til grunn for utvikling av alle samfunnsområder (s.6).

Dette er videreført i Regionalt utviklingsprogram for Troms 2008-2009:3, med tilsvarende ordlyd.

Kulturminner omtales kort i *Fylkesdelplan for kystsonen* i Troms fra 1999, der det blant annet er et eget kapittel om kulturminner. Teksten er i stor grad en beskrivelse av hva kulturminner og kulturmiljøer er, forvaltning og lovverk.

Det er i forbindelse med utarbeidelse av fylkesplan for vindkraftutbygging gjort en kartlegging av natur- kulturverdier i Troms. Denne trekker frem området Trondenes-Elgsnes-Bjarkøy som et særlig konfliktfylt område for etablering av vindkraft.

Nasjonal politikk

De viktigste statlige føringer for kulturminnepolitikken er gitt i Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*. Meldingen trekker opp følgende strategiske mål:

- *Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping.*
- *Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv.*

I meldingen legges det også vekt på kommunenes rolle. Det heter bl.a. at "som planleggings- og reguleringsmyndighet er kommunen uten sammenligning den største forvalteren av kulturhistoriske verdier." Det legges vekt på at kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap skal gis økt oppmerksomhet i kommunale planprosesser og i byggesaksbehandling. Betydningen av kommuneplaner og kommunedelplaner som klargjør kulturminne- og kulturmiljøverdiene fremheves også.

Meldingen legger også vekt på at kulturminnene og kulturmiljøene i større grad skal tas i bruk som ressurser i utviklingen av levende lokalsamfunn og som grunnlag for ny næringsvirksomhet. En viktig strategi for å oppnå dette er gjennom å utvikle modeller for samarbeid mellom eiere, rettighetshavere, næringslivet, offentlige aktører, museer og frivillige organisasjoner.

Det er knyttet nasjonale resultatmål til gjennomføringen av disse strategiske målene:

- Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller, skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 prosent årlig
- Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljøer skal være sikret og ha ordinært vedlikeholds nivå innen 2020
- Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i de varig vernete kulturminnene og kulturmiljøene skal bli bedre, og et representativt utvalg skal være fredet innen 2020

Kulturlandskapet er en viktig del av kulturarven, og er viktig for å sikre mangfoldet i kulturarven. Norge har gjennom Europarådets landskapskonvensjon forpliktet seg til å øke

oppmerksomheten mot landskapsverdier i arealplanleggingen og fremme vern og forvaltning av landskap. I St.meld. nr. 26 (2006-2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand* er det trukket opp følgende overordnede målsetting for arbeidet med landskap:

Miljøkvaliteter i landskapet skal bevares og styrkes gjennom økt kunnskap om verdier og bevisst planlegging og arealpolitikk.

I Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* er det trukket opp følgende målsetting for arbeidet med kulturlandskap:

Kulturlandskapet skal forvaltes slik at kulturhistoriske og estetiske verdier, biologisk mangfold og tilgjengelighet opprettholdes.

3 Kulturhistorisk oversikt

3.1 Geografi, topografi, landskapsrom

Kommunene Harstad og Bjarkøy ligger i Sør-Troms, med Lofoten og Vesterålen i sør og sørvest, Senja i nord og Ofoten og Narvik i øst.

Harstad kommune omfatter østre deler av Hinnøya, sørlige delen av Grytøya og i tillegg en lang rekke mindre øyer og holmer - de viktigste er Rogla, Arnøya, Kjeøya, Kjøtta og Åkerøya. Hinnøya er Norges største øy utenom Svalbard, og er omgitt av fastlandet i øst, Grytøya, Bjarkøy og mindre øyer i nord, Vesterålen i vest og Lofoten i sørvest. Øya er lang, med dype fjorder, bratte fjell og regelmessige høyfjellsplatåer i det indre området, mens de ytre fjordstrøkene mange steder preges av brede jordbruksbygder. Området er preget av øyer, fjorder og sund med gode havneforhold sentralt i forhold til leia, fiskefeltene og landet innenfor. Her er også gode jordbruksarealer. Kommunen ligger i området mellom ytterkysten og indre fjordstrøk/innlandet. Her er ikke så milde vintre som på ytterkysten, men er heller ikke så vinterkaldt som landet innenfor.

Store deler av Hinnøya (med unntak av Ytre Elgsnes) og Grytøya vest for Vadskinn hører med til det som av NIJOS er definert som Fjordbygdene i Nordland og Troms (<http://www.skogoglandskap.no/kart/landskapsregioner>). Det som kjenner tegner fjordbygdene er fjordtrauet som hovedform, samt kulturpreget som binder regionen sammen. Variasjonen i fjordlandskapene er store, fra stupbratte fjellsider til mer rolige landformer som slake åser, ulike typer hei og vidde og mindre daldrag. Disse har ofte fjellformasjoner som ruvende kulisser i bakgrunn. Bjørkeskog dominerer, rike engbjørkeskoger er vanlig og dominerer stedvis hele fjordsider. Her er også store myrareal. Kulturpreget er gjerne mest tydelig på den smale strandflata, som svært ofte ligger som en smal brem mellom sjøen og de øvrige nevnte hovedformene. Dyrka mark fins på strandflater, i fjordbotner eller daler med flat dalbunn. Her er og et spredt jordbruk på mindre øyer eller avsidesliggende skogsdaler. I 1930-åra var det omfattende bureising, noe som ga framvekst av mange småbruk. Det fantes også små og avsidesliggende samiske markegårder, blant annet ved Møkkelandsvannet (fra norrønt, betyr "det store vannet") og Sørvikmark. Disse miljøene, samt en mengde små og mellomstore gårder er i dag nedlagt og fraflyttet. Utkantbruk har lenge blitt nedlagt og fraflyttet, prosessen pågår fortsatt. Mange steder er beitelene i ferd med å gro igjen.

Parti fra For på Grytøya (t.v) som illustrerer bebyggelsesstruktur – naust ved sjøen, gårdsbebyggelse lenger opp mot fjellet. T.h. bebyggelse på Vestnes, Bjarkøy som illustrerer bebyggelsesstruktur på gården – våningshus med langside mot sjøen og driftsbygg vinklerett på.

Bjarkøy kommune er definert som del av kystbygdene i Troms i NIJOS' nasjonale landskapsregionsinndeling. De tre øyene Grytøya, Bjarkøya og Sandsøya er de største av øyene i kommunen. Området på Grytøya utgjør størsteparten av landarealet. Den nordlige

delen av Grytøya tilhører Bjarkøy mens den sørlige delen tilhører Harstad, denne inndeling er fra tida da havet var viktigste kommunikasjonsåre. I tillegg skal det være over 350 mindre øyer og holmer i kommunen, som også er omtalt som verdens nordligste bebodde skjærgård. Grytøysiden er preget av høye og steile kystfjell, mens mange lave holmer og skjær og stedvis små, grunne havområder dominerer i resten av kommunen. De lave landflatene danner stor kontrast til de steile kystfjella. Holmene og skjærene danner lune bukter og sund, og innimellom finnes idylliske vik med hvite strender og grønne voller. Bortsett fra fjellområdene på Grytøya (der toppene går over 1000 meter), er alt land lavere enn 250 meter (Furu 2000).

På eksponerte steder som ute på nes og halvøyer blir landskapet ofte treløst og åpent. Dette gjør at det er god visuell kontakt mellom øyene. Mange av øyene nord for Bjarkøya er skogløse og sterkt dominert av kystlynghei, og på de fleste av øyene er det betydelig areal av kulturmark i form av beitevoller eller dyrka mark. På de frodige, flate områdene nærmest sjøen dominerer jordbrukslandskapet, og det går fortsatt en del sau i utmarka som vedlikeholder noe av det gamle beitelandskapet.

Bjarkøy er en liten øykommune med 535 innbyggere. Kommunesenteret ligger på Bjarkøya. Bjarkøy grenser mot Harstad kommune i sør, Senja (Tranøy kommune) i nordøst, Andøya i nordvest og lbestad i øst. Før 1964 omfattet kommunen også deler av Senja (nå Tranøy kommune). Kommunen ligger plassert mellom viktige fiskeriområder, og fiske var tidligere den viktigste næringsvei i kommunen. I dag er det landbruksnæringen som sysselsetter flest, ved siden av offentlig sektor (kommunen). Reiseliv er en næring i vekst (jf Strategisk næringsplan 2009-2012).

På de fleste av de største øyene har det tidligere vært bosetting som har drevet jordbruk og fiske. De fleste av disse brukene er imidlertid nedlagt og fraflyttet de siste tiårene. Flere av disse øyene har imidlertid et betydelig kulturpreg, og det fins fortsatt bygninger her, ofte brukt som fritidshus. På enkelte øyer holdes kulturlandskapet fremdeles i hevd ved beiting, som for eksempel på Helløya og Bornøya.

3.2 Kort kulturhistorisk bakgrunn

3.2.1 Den eldste historien – steinalder og tidlig metalltid

Den eldste bosettingen har vært på områder med hav- og strandavsetninger. Her ligger de i dag de eldste bygdene omkring på øyene, her finner en gjerne også arkeologiske kulturminner.

Harstad- og Bjarkøyområdet var trolig isfritt for omkring 13 500 år siden, mens isen i dalførene på det indre av Hinnøya først forsvant for omkring 12 500 år siden. I forbindelse med isens avsmelting steg havnivået kraftig som følge av alt smeltevannet. Dette medførte at havnivået en periode var høyere enn i dag, fordi det tok tid før landhevingen kom i gang og havnivået sank igjen (strandforykning).

Ut fra arkeologisk materiale vet man at Nord-Norges kystnære områder raskt ble tatt i bruk i eldre steinalder (10 000 - 4 500 f.Kr.) og innlandsområdene mot siste del av eldre steinalder og ut over i yngre steinalder/tidlig metalltid (4 500 f. Kr– Kr.f.). Levesettet antas å ha vært basert på jakt/fangst, fiske og sanking hvor man flyttet mellom ulike boplasser i løpet av året for å kunne utnytte ressursene på best mulig måte.

Kystområdene i Sør-Troms har vært bebodd kontinuerlig siden slutten av siste istid for om lag 10 000 år siden. Ut fra det vi vet om menneskene og bosetting i eldre steinalder var det en sterk orientering mot sjøen, og boplassene lå gjerne helt i vannkanten. Havet sto da høyere enn i dag slik at kystnære steinalderboplasser ligger litt inn på land i forhold til

dagens kystlinje. Det er derfor stort potensial for boplassfunn på høyder +/- 20 meter over dagens havnivå, jo høyere oppe, jo eldre er de ofte.

De første bosetterne hørte til jakt- og fangstkulturer som levde av den rike naturen de hadde rundt seg. Menneskene som holdt til ute på øyene og ytterkysten har i hovedsak levd av marine ressurser. I tillegg til fisk og sjøfugl var områdene også svært rike på sjøpattedyr. Fra steinalderen finner man ofte områder med redskapsfunn, ildsteder, mindre steinsetninger med mer, slike omtales som åpne boplasser og er ofte fra den eldste delen av steinalderen. Generelt kan man også finne hustuffer og teltringer fra denne eldste bosettinga. Det er kjent svært få funn fra eldre steinalder i Harstad-Bjarkøy-området, det trenger likevel ikke bety at de ikke finnes. I mange av de aktuelle områdene for funn av tufter kan imidlertid jordbruksaktivitet over lang tid ha fjernet sporene (Pramli 1999, Bertelsen et al 2001). Høsten 2008 ble det funnet spor etter produksjon av steinredskaper fra eldre steinalder på Stangnes, sørøst for Harstad by. Dette er de hittil eldste kjente funnene i Harstad-Bjarkøy-området.

I yngre steinalder, fra omkring 4500 f.kr, blir hustuftene større og langt mer synlige for ettertiden, og flere slike store hustuffer er kjent bl.a. på Bjarkøya og Grytøya. Fra denne perioden finnes mange og rike funn fra Harstad-Bjarkøy. Det er fremdeles få boplassfunn fra yngre steinalder, men mange løsfunn. Stor funnkonsentrasjon på begge sider av Tjeldsundet, sør for Harstad, vitner om at dette området har vært viktig som boplass-, nærings- og bruksområde. Dette er ofte en typisk plassering av boplasser fra yngre steinalder – ved sund med strømmer og gode fiskeforhold. For øvrig er det gjort mange funn fra det som kan være en stor boplass på Lundenes på østre del Grytøya. Her ble det på 1950-tallet funnet over 70 skifergjenstander. Mange av disse funnene er gjort i høyder der det kan forventes at det har ligget steinalderboplasser (Pramli 1999). På Ytre Elgsnes og Grytøya finnes også graver fra yngre steinalder.

Fra perioden 1800 f.Kr – 0, som kalles tidlig metalltid, er det få kjente funn fra Harstad-Bjarkøyområdet. Det er funnet enkelte gjenstander som for eksempel en klebersteinsstøpeform for en celt (hulstøpt bronseøks) på Grøtavær. Det er også antatt at bergmaleriene på Kjeøya stammer fra denne perioden. Pollenprøver fra gårdene Møkkeland og Elgsnes i Harstad-området viser spor etter jordbruk her rundt midten av det siste tusenåret f.Kr. Tidlig metalltid er klart det tidsrommet vi har minst kunnskap om i Sør-Troms. Et generelt trekk i tidlig metalltid i Nord-Norge, er at det fra ca 1800 f.Kr kan spores en økende økonomisk og kulturell differensiering langs kysten av Nord-Norge opp til Sør/Midt-Troms, som forklares som et skille mellom en samisk og en norrøn befolkning (Bertelsen et al. 2001). Mer fangstbaserte grupper eksisterte fortsatt, samtidig var det enkelte kystsamfunn som i økende grad var orientert mot sør-skandinaviske jordbrukskulturer. I det siste tusenåret før Kristus ser man en overgang mot fastere bosetning og etablering av gårdsbosetning med blant annet fedrift og korndyrking. Dette er tolket som opphavet til den norrøne kulturen i Nord-Norge, som synes å ha dominert i Harstad-Bjarkøyområdet fra jernalderen.

3.2.2 Jernalder og middelalder

I Nord-Norge regnes jernalderen fra ca Kristi fødsel til 1050 e.Kr, middelalderen fra ca 1050 e.Kr – 1537. I jernalderen etablerte gården seg som den vanligste bosettingsformen i området. Kombinasjonsdrift med fiske, fangst og jordbruk ble det bærende økonomiske fundamentet for befolkningen. Økonomien kan beskrives med begrepet "mangesysleri", hvor de ulike, varierte oppgavene var nært knyttet opp til naturen og årstidenes gang.

Trondenes og Bjarkøy utgjør de to viktige kulturhistoriske sentrene i området, trolig med høvdingseter fra jernalderen og mektige gårder gjennom middelalderen. Begge steder er omtalt i sagaene. Fra slutten av vikingtiden og i middelalderen var Bjarkøy og Trondenes viktige politiske sentra, og et av landsdelens befolkningstygdepunkt.

Denne norrøne dominansen i det ytre kystområdet i jernalder viser seg blant annet i den generelle fordelingen av norrøne jernaldergraver i Sør-Troms. Imidlertid tyder arkeologiske funn på at det har eksistert en klar avgrensning til et samisk bosettings- og bruksområde i østre del av Vågsfjordsbassenget. En slik territoriell skillelinje: *"har likevel ikke vært til hinder – snarere en forutsetning – for økonomisk og kulturell kontakt og samkvem mellom det samiske og det norrøne, blant annet ved at samene var koblet til de norrøne høvdingenes redistribusjonssystem som leverandør av pelsverk og andre fangstprodukter"* (Bertelsen et al 2001:95). Bosettingsmønsteret er påfallende stabilt gjennom jernalderen, og den norrøne bosettingen spredte seg ikke innover i landet før i middelalderen. Mye tyder på at høvdingene ikke ønsket norrøn bosetting inn i de samiskdominerte områdene. Varebytte, særlig pelsverk, var sannsynligvis svært viktig for opprettholdelsen av høvdingenes makt og status. Ut fra skriftlige kilder vet vi at samene var høyt ansette båtbyggere og smeder, og derfor også må ha vært viktige samhandlingspartnere.

Det er registrert samiske graver og gammetufter på de fleste store øyene i Sør-Troms, som for eksempel på Grytøya der det er registrert både gammetufter og urgraver. Også i skriftlige kilder fra middelalderen berettes det om at samiske og norrøne folkegrupper levde side om side og drev utstrakt handel med hverandre. I hovedsak beskrives bosettingsmønsteret likevel som at den norrøne befolkningen oftest bodde i ytre kyststrøk, mens samene dominerte bosettingen i indre fjordstrøk og innlandet. Dette begrunnes blant annet med at de norrøne bosettingssporene forsvinner så brått på et visst punkt østover, at en kan snakke om en grense (Schanche 1986 i Pramli 1999). Det "todelte" bosettingsmønsteret finner vi igjen i store deler av Nord-Norge, jo lenger nord en kommer jo senere ble denne delingen etablert. Den samiske befolkningen har i større grad levd av en bredspektret økonomi med vekt på jakt, fiske og fangst, mens den norrøne befolkningen var mer orientert mot jordbruk. Samtidig har jakt, fangst og fiske vært viktig også for den norrøne befolkningen, og samer begynte å holde husdyr og dyrke jorda i løpet av jernalderen.

Vi kjenner til færre middelalderske spor etter den samiske befolkningen enn etter den norrøne i Harstad-Bjarkøy-området. Det kan komme av en faktisk forskjell, men det kan også ha sammenheng med gjenfinnbarhet og 1900-tallets registreringsstrategi- og metoder. Eksempelvis er samiske urgraver langt mindre synlig i landskapet enn de norrøne gravhaugene/røysene. I forbindelse med registreringer for økonomisk kartverk ble heller ikke de samiske gammetuftene registrert på lik linje med andre førhistoriske kulturminner, de finnes derfor ofte ikke i registrene over automatisk fredete kulturminner.

Fra høymiddelalder var det en økende ekspansjon av norske gårdbrukere over den eldre "grensen" til det østlige, samiske området. Blant annet slo de seg ned på steder som trolig hadde vært benyttet som samiske sesongboplasser tidligere. Samtidig spredte den samiske bosettingen seg til ytre, vestre områder, og flere av gammetuftene i Harstad-området er trolig fra senmiddelalderen (Pramli 1999). Av forskerne er dette blant annet sett i sammenheng med at både den norske og den samiske befolkningen tilpasset seg hanseatenes etterspørsel etter tørrfisk og derfor i økende grad satset på kommersielt fiske.

Bjarkøy har gammel bosetting og var allerede i jernalderen et sentralt sted, trolig høvdingsete. Et ringformet tunanlegg med en mulig militær funksjon, datert til eldre jernalder, ble gravd ut og pløyd bort på 1950-tallet. Dateringer viste at anlegget ble etablert ca 200 e. Kr. Kulturminner som typisk kan knyttes til jernalderens sentralgårder er mange og store gravhauger/røyser, store nausttufter samt tunanlegg. Alle disse elementene er til stede i Bjarkøyområdet, og materialet vitner om at det har vært stabile forhold her gjennom hele jernalderen. Også navnet Bjarkøy vitner om gammel markedshandel. Ulike versjoner av navneformen opptrer i tilknytning til handelsplasser flere steder i Norden. I kulturhistorisk sammenheng er Bjarkøyområdet imidlertid mest kjent som et viktig høvdingsete i regionen i siste del av jernalderen, i vikingtiden (800-1050). På de tre hovedøyene Grytøya, Bjarkøya og Sandsøya finnes et stort antall kulturminner fra jernalder, blant disse er det gravhauger og

røyser som dominerer. I tillegg til at antallet graver er høyt, er mange av dem langt større enn det som er vanlig i Nord-Norge. Her finnes også flere nausttuffer. En er av en slik størrelse at den kan ha rommet et skip på omkring 30 m. Alle disse funnene bekrefter at området var et viktig maktsenter i vikingtid.

Utforskningen av det rikholdige arkeologiske materialet har trukket arkeologer til området helt siden 1870-årene, da de første undersøkelsene fant sted. Ved siden av de mange arkeologiske sporene, peker også skriftlige kilder på Bjarkøyområdet som sete for eliten i Hålogaland. Blant dem er Snorres saga, hvor det hevdes at vikinghøvdingen Tore Hund hadde sitt sete her. Mot slutten av vikingtiden hadde Håløygjjarlene en framskutt og ledende posisjon blant høvdingene langs kysten. Bakgrunnen for deres makt lå i stor grad i tilgangen på høyt verdsatt pelsverk fra den samiske befolkningen ("finneskatten"). På sitt største innbefattet Bjarkøygodset eiendommer og rettigheter fra grensen mot Nordland i sør til Måsøy kommune i Finnmark. Mot overgangen til middelalderen ble det ført en hard kamp for å stå i mot presset fra "Rikskongene" i sør som ønsket å legge under seg Håløygjjarlenes rike. Tore Hund var en av Olav Haraldssons fremste motstandere i slaget ved Stiklestad jf. Snorre, og er beskrevet som en av de tre som ga skadene som drepte kongen. Like før vikingtidens slutt måtte de nordnorske høvdingene gi slipp på mye av sin politiske makt, og Hålogaland ble innlemmet i det som etter hvert utviklet seg til nasjonalstaten Norge. Også rettighetene til den verdifulle "finneskatten" falt i hendene til rikskongen.

Bjarkøyætten klarte imidlertid bedre enn de andre høvdingene i regionen å beholde sine eiendommer framover i middelalderen, og har sannsynligvis greid å komme til forlik med kongen i sør. Blant annet finnes det belegg for at det ble reist en såkalt "egenkirke" på høvdinggården på Bjarkøy, det betyr at høvdingen for egne midler fikk reist en kirke på sin gård. Dersom dette er riktig kan det ha skjedd allerede på 1100-tallet. Storgården her var av de mektigste i Nord-Norge. Håløyghøvdingen. Tore Hund styrte herfra og drev utstrakt handel nordover og sørover, samt skattlegging av samene. Mange kulturminner kan knyttes til denne historien, blant annet nausttuffer og gårdshauger. Generelt er gårdshauger tolket som bosettingsspor fra middelalder, men enkelte av dem kan være eldre; fra vikingtid (800-1000 e.Kr). Flere av gårdshaugene i Harstad-Bjarkøyområdet er lokalisert samme sted som det finnes spor etter bosetting fra jernalder, og kan således indikere lang kontinuitet i bosettingen. Utover i middelalderen hadde etterkommerne til Tore Hund en solid maktposisjon i landsdelen, og ivaretok en rekke sentrale funksjoner på vegne av kongedømmet. Fra 1490 begynte godset å stykkes opp mellom flere arvinger. I de neste par hundre årene ble godset delt opp i mindre og mindre enheter. Ennå på slutten av 1800-tallet satt leilendinger på rester etter "Bjarkøygodset".

I Altevågen på **Trondenes** er det registrert to svært store, smale naust av en type som ofte tidfestes til eldre jernalder, men disse er datert til vikingtid, på 1000-tallet. I følge Olav den helliges saga i Snorre var Tore Hunds bror Sigurd høvding på Trondenes, Sigurds sønn Asbjørn Selsbane overtok senere høvdingsetet (Snorres kongesagaer 2003). Et høvdingsete på Trondenes kunne trolig disponere overskuddet fra mange gårder sørover langs Tjeldsundet som stod i et avhengighetsforhold til kongen (Bertelsen et al 2001). Mindre undersøkelser i området har imidlertid ikke påvist spor etter verken høvdinggård eller tunanlegg her. Det er likevel flere indikatorer på en mulig gårdsbosetning. For det første blir det ofte funnet større gårder og tunanlegg, tolket både som klyngetun og som kaserner for høvdingens stridsmenn, i nærheten av den typen naust som er funnet her. For det andre har det vært mye senere aktivitet i det aktuelle området, med kirke, prestegård og fangeleir under annen verdenskrig, som kan ha ødelagt de eldre brukssporene. For det tredje er ikke hele gårdshaugen på 120x80 m undersøkt. En gårdshaug sees vanligvis som en forhøyning i landskapet av akkumulerte bosetningslag, bygget opp av husrester, husholdningsavfall og gjødsel, gjerne opp i flere meters høyde (Pramli 1999). Gårdshauger er en kulturminnetype som primært finnes i Sør-Troms og Nordre Nordland, og det er mange hauger inne i bykjernen i Harstad. Gårdshaugene viser attraktive bosteder gjennom lang tid, og det har blitt

funnet spor helt tilbake til yngre steinalder ved enkelte hauger. Ved Saurbekken i Harstad ligger en haug som ikke har vært bebyggt siden svartedauden, på andre har det vært bosetning fram til bolighushusene som står der i dag. Jordbruk, planering, nye byggeformer med kjellere og utbygging av vann og kloakk har skadet mange av haugene, av 107 hauger i Troms som ble kontrollert i 2000/2001, var bare 15 urørte (Gårdshaugprosjektet i Troms 2000/2001).

Trondenes kirke ble trolig bygget i senmiddelalderen. Dette er verdens nordligste steinkirke fra middelalderen og den står på et av Hålogalands tidligste og viktigste kirkesteder. Blant steinkirker bygget etter svartedauden er dette den mest monumentale i landet, og den regnes som et hovedverk i norsk senmiddelalder. Inntektene fra fiskeriene gjorde at Nord-Norge ikke var like utarmet etter svartedauden som resten av landet, det var derfor større ressurser her til denne typen praktbygg. Kirken er uvanlig godt bevart, det er ikke gjort noen betydelige endringer i verken murverk, portaler eller vinduer. I tillegg er flere interessante inventardeler bevart, blant annet tre hanseatiske alterskap fra senmiddelalderen. I middelalderen gikk det en ringmur med forsvarstårn rundt kirken, deler av muren på østsiden står fortsatt. Årringdateringer av takmaterialene viser at kirken stod ferdig på 1440-tallet, trolig som erstatning for tidligere kirkebygg. Presten på Trondenes omtales første gang i et diplom fra 1291, og i følge Snorre skal kong Øystein ha anlagt en kirke her i sin regjeringstid, fra 1103-1123 (Ekroll og Stige, 2000)

Trondenes kirke

3.2.3 Nyere tid – fra 1600-tallet til i dag

Fra siste del av 1600-tallet og utover på 1700-tallet skjer det endringer i samiske næringsformer i regionen, som i store deler av det samiske bosettingsområdet for øvrig. Overgangen fra jakt og tamreinhold til nomadisk reindrift gir nye bosettingsmønstre og leveforhold. Nomadismen etablerte seg fra 1600-tallet, med langstrakte pendlinger mellom vinterbeite i innlandet og sommerbeite på halvøyene i kystlandskapet i denne regionen. Samtidig ser en at noen av reinnomadene ble mer bofaste på slutten av 1600-tallet, en del av dem slo seg ned med fast gårdsbruk i dalganger og på lave eid, et stykke opp for selve strandsonen - både på de store øyene og fastlandet. Dette var gjerne områder som tidligere

var blitt benyttet til sommerbeite. Disse bosetningene blir gjerne kalt "markebygder" – fordi de, sett fra gårdbrukernes side, lå i utmarka eller oppe i marka hvor det tidligere ikke hadde vært noen permanent bosetning. I markebygdene drev den samiske befolkningen en utpreget kombinasjonsdrift: *"En viss stasjonær reindrift av mindre omfang ble kombinert med februk, deltakelse i fiskeriene i Lofoten og i Finnmark samt fremstilling av håndverksprodukter for salg"* (Bertelsen et al. 2001:96). Enkelte forskere har likevel hevdet at markebygdbosettingen er langt eldre enn dette, at den sannsynligvis ble etablert allerede i middelalderen (Andersen 2002, 2004). Ennå i dag drives det helårsreindrift på Hinnøya.

En rekke slike markebygder er kjent i Harstad-Bjarkøyområdet, blant annet på østsiden av Hinnøya: i Gausvikmark, Sørvikmark, Halsebømark og ved Møkkelandsvatnet. Flere samer fra Harstad holdt til i Skjellesvika, og det er flere spor etter samisk bruk og bosetning på Grytøya (yttergryta.no). Folketellingene fra 1865 og 1930 viser at det har vært, og er, samisk bosetning også på andre deler av Hinnøya (NOU 2007:14). Navnet Gulesfjord som deler Hinnøya nesten i to, kommer fra et samisk ord for fisk: guolle – altså fiskefjorden. På slutten av 1700-tallet ble deler av den samiske bosetningen fordrevet til fordel for folk som kom flyttende fra Østerdalen og Gudbrandsdalen (Bertelsen et al 2001), andre deler ble assimilert i den øvrige befolkningen. På "Friis-kartene" fra 1861 som viser språk og etnisitet i befolkningen er det kun registrert norsk bosetning på øyene Grytøya, Bjarkøya og Sandsøya. Fram til 1905 var Grytøya likevel i bruk som sommerbeite for rein. Reinen ble da drevet over til Grytøya via Kjeøya, hvor svømmedistansen er kortest. Samene hadde en sommerboplass øverst i Dalsdalen midt på Grytøya. I dag har reindriften helårsbeite innenfor Harstad kommune med tilhørende flyttleier mellom de ulike sesongbeitene (www.yttergryta.no) Det er en gjeterhytte på Sollifjellet i Harstad. Arealene på Grytøya og hele Bjarkøy kommune er ikke lenger med i distriktsinndelingen for dagens reindrift og blir derfor ikke benyttet som beite.

I de ytre områdene ble fisket stadig viktigere gjennom middelalderen, og flere bosatte seg ytterst i fiskeværene og baserte seg hovedsaklig på fisket. På begynnelsen av 1500-tallet var Trondenes et eget len som trolig omfattet Kvæfjord, Sand (Bjarkøy), Fauskevåg og Astafjord. Hanseatene i Bergen var avhengige av tørrfisken, og ga rimelig gode vilkår for fiskerne nordfra. De gode tidene viser seg gjennom skattelistingene. Ingen andre steder langs kysten av Vestlandet og Nord-Norge var den gjennomsnittlige formuen og skatten større enn i lenene på Senja og Trondenes. Utover på 1500-tallet ble det dårligere avsetning på tørrfisken. Samtidig steg prisen på korn og jordbruksvarer, som nordlendingene var blitt mer avhengig av gjennom satsingen på fiskeriene. I 1566 ble Senja og Trondenes len slått sammen. Utover på 1600-tallet ble tidene stadig dårligere, Nord-Norge lå langt unna sentralkraftene og ble hardt skattlagt og utnyttet. I tillegg slo fisket feil i 1620-30-åra, og da jordbruket også slo feil i flere år gikk det raskt nedover. Utover på 1600-tallet begynte sentralkraften å innse at Nord-Norge ikke hadde de uuttømmelige ressursene som var blitt tatt for gitt, og skattene ble noe lavere. Men de dårlige tidene og skattetrykket fortsatte likevel, og tidene ble ikke vesentlig bedre før utover på 1700-tallet. Ved overgangen til 1700-tallet var 97 % av bøndene på Trondenes leilendinger, men mot slutten av århundret ble kongens og bispens jord solgt, og det ble flere selveiende bønder. Befolkningen økte også merkbart i løpet av 1700-tallet, og med det antallet bruk (Lysaker 1958).

Etter at storgodset på Bjarkøy ble delt opp, overtok Sand på Sandsøya som administrativt senter. Sentrale funksjoner som kirke, prestegård, ordfører og handelssted ble lokalisert til Sandsøya. Mot slutten av 1800-tallet ble imidlertid Bjarkøya igjen hovedsete for sentrumsfunksjonene. Metodene i fiske og jordbruk forbedret seg raskt og matproduksjon og befolkning økte i takt med dette. Bare i løpet av siste halvdel av 1800-tallet ble folketallet fordoblet fra 863 til 1765 personer. Selv om produksjonen økte klarte den ikke å holde tritt med befolkningsveksten. På tross av nyrydding og bruksdeling ble det mangel på tilgjengelig jord og mange måtte etablere seg som husmenn eller innlosjeres hos andre for å berge seg. Trondenes på Hinnøya hadde sentralfunksjoner både i middelalderen og hundreårene etterpå, og den store gården hadde husmenn allerede tidlig på 1600-tallet, noen bruk ble

nedlagt på 1700-tallet, andre gikk over til leilendingsvilkår. På slutten av 1800-tallet vokste befolkningen langt mer enn jordbruksproduksjonen, og det ble etablert nye husmenn med arbeidsplikt i området, flere av plassene til Trondenes ble ikke avviklet før på 1920- og 30-tallet (Eidnes 1995). Husmannsvesenet i området var imidlertid ikke et typisk fattigdomsfenomen, slik det gjerne oppfattes, men hadde tvert imot sammenheng med det store overskuddet i fiskeriene, som ga grunnlag for å etablere seg på leid jord selv om det var små muligheter for jordbruk. Meløyvær og Nergårdshamn i Bjarkøy er eksempler på steder med stor tilflytning på grunn av fiskeriene (Furu 2000).

En utvikling hvor flere familier levde av kun inntekter fra fiskerier kan defineres både som årsak til og virkning av det økende folketallet. Befolkningsveksten skyldtes nemlig også en stor andel tilflyttere som kom grunnet et rikt fiske. Fiskeværene hadde vært store i middelalderen, så fulgte en nedgangsperiode, men på slutten av 1800-tallet blomstret de igjen opp under de store fiskeriene. Utviklingen til fiske som eneste inntekstkilde fremmet også overgangen fra selvforsyning til økende grad av pengehushold i overgangen mellom 1800- og 1900-tallet. De kommersielle fiskeriene skapte en økt integrering i europeisk økonomi. Det samme bildet preger Bjarkøyområdet også i dag, jordbruk og fiskeri danner fortsatt grunnlaget for bosettinga.

Harstad vokste fram som en industriby i løpet av de siste tiårene av 1800-tallet. Utenfor byen var fiske og jordbruk fortsatt viktig, i løpet av siste halvdel av 1800-tallet begynte flere også å etablere håndverksvirksomhet som hovednæring: eksempelvis som tømmermenn, skomakere, bøkkere eller smeder.

I årene omkring 1900 vokste det frem mange gruvesamfunn i Nord-Norge. På Bjarkøy kjennes to anlegg fra denne tid: på Meløyvær (Gårdsøya) og på Bjarkøya. Allerede i 1902 startet den første driften i lia overfor Øvergården på Bjarkøya. Driften på Meløyvær skjedde i perioden fra 1902 til 1930, og var av til dels betydelig omfang. Industrialiseringen i Troms var i første rekke preget av utnyttelse av naturressurser, spesielt malm og fisk, slik som sporene etter bergverksdrift på Bjarkøya og Meløyvær vitner om, mens fiskeri- og fiskeforedling f.eks vokste frem i Skjærstad og Harstad.

Harstad-Bjarkøy-områdene har en viktig plass i forsvarshistorien, spesielt fra 2. verdenskrig. Trondenes fort ligger på det høyeste punktet på Trondenes, nord for Harstad by. Fortet ble bygget opp av den tyske okkupasjonsmakten under 2. verdenskrig, og er del av den såkalte "Atlantehavsvollen" – forsvarslinjen som tyskerne bygget opp langs den europeiske kysten. Grovarbeidet på Trondenesanlegget ble gjort av krigsfanger, hovedsaklig russiske, fangeleiren lå like nord for Trondenes kirke. De tre fortene på Møvik ved Kristiansand, Austrått på Ørland og Trondenes er de eneste gjenværende batteriene fra Atlantehavsvollen hvor skytsene fortsatt er bevart i stilling. Fortet på Trondenes hører til et av landets 14 særskilt verneverdige forsvarsverk, med stor verneverdi både i nasjonal og internasjonal sammenheng. Halvøya som fortet ligger på stikker ut i Vågsøyfjorden. Fortet ble bygget her for å beskytte innseilingen til Narvik, som var svært viktig for de tyske styrkene. Fire av verdens største landbaserte skipskanoner, kaliber 40,6 cm, ble plassert på Trondenes og fikk tilnavnet Adolfkanoner. Fortene på Elgsnes, Grøtavær, Bjarkøy, Stornes og Stangnes ble bygget opp samtidig som del av forsvarverket i fjorden.

Kanon 2 på Trondenes fort (Kilde: Adolfkanonen.com).

På Trondenes er det også bevart andre deler av forsvarsverket, blant annet bygninger og et leirområde bygget for anleggsarbeiderne som senere ble brukt av evakuerte fra Finnmark i siste del av krigen og de første etterkrigsårene. Etter krigen overtok kystartilleriet de fleste fortene i området, og Trondenes var hovedkvarter for kystartilleriet i Nord-Norge fram til 1993. I dag er anlegget nedlagt, men mange anleggsdeler er bevart, og en av kanonene er i dag i kjørbær stand og fungerer som museum. Senere har det blitt bygget opp forsvarsanlegg i forbindelse med "den kalde krigen" både på Sandsøya, Krøttøya og Meløyvær på Gårdsøya, alle i Bjarkøy. Disse forsvarsanleggene er nå nedlagt (www.kystfort.com, www.nasjonalefestningsverk.no, www.valhall.no).

3.2.4 Byutvikling og industrialisering

Byene i nord ble grunnlagt på slutten av 1700-tallet og har en relativt kort historie sammenliknet med de eldste byene ellers i landet. De første reguleringsplanene i Nord-Norge kom som en følge av bygningsloven i 1845. Før dette sies gjerne at byene var selvgrodd basert på bl.a. funksjonsprinsipper og hva som var praktisk der og da. For eksempel vokste Hammerfest og Bodø, grunnlagt i henholdsvis 1789 og 1816, fram før lovgivingen i 1845 der klassisistiske forbilder med åpne, brede og rette gater ble byidealet. Byframveksten på 1800-tallet førte også til at det var klassisismen og empirestil som kom til å prege de nord-norske byene både i byplan og byggestil. Bebyggelsen var i stor grad trehus fram til murtvengen i indre by ble innført i 1904 for å begrense bybrannene.

Industrien har spilt en sentral rolle i bybildet både visuelt og funksjonelt siden midten av 1800-tallet, og byenes nærhet til fjorden/havet har vært sentral for hvordan byene har vokst fram med havneområdene som sentralt element.

Det var industrisamfunnets frammarsj som mer enn noe annet preget byenes utvikling i Nord-Norge fra slutten av 1800-tallet. Det var det nye industrisamfunnet som skulle forme byene - både direkte ved at byer ble grunnlagt som eller omformet til industribyer, og indirekte ved at byer og tettsteder var basert på industriell teknologi og organisering (Hage 2008). Industrialiseringen betydde vekst økonomisk, befolkningsmessig og arealmessig, og de etablerte strukturene fra 1800-tallet ble satt under press. Det standsdominerte handels- og håndverkssamfunnet endret seg i retning av å bli et industri- og klassesamfunn med påfølgende endringer i sosial og romlig organisering. Bomønstret endret seg ved at boenhetene ble større og at den tette 1800-tallsbyen etter hvert ble fordelt utover et større område med nybygging i randsonen og utenfor bygrensen.

Industrialiseringen gjorde Norge til et urbant samfunn, og rundt 1900 bodde 35% i byer og tettsteder. I Nordland og Troms bodde imidlertid bare 12% av befolkningen i tettsteder på

dette tidspunktet. Etableringen av Harstad (1904) og Narvik (1902) bidro imidlertid sterkt til at urbaniseringsprosessen ble styrket også i disse fylkene utover på 1900-tallet.

Utviklingen av Harstad til et bysenter kom hovedsakelig som følge av beliggenhet og samferdselsmønster. Harstad oppstod som et strandsted, en fortettet bebyggelse ved Vågsfjorden innenfor Trondenes kommune. Sjøen var den gamle samferdselsåren, og dampskipene hadde anløp på Sandtorg og på Trondenes. I 1844 ble Trondenes erstattet av Harstadhamn, og dette igjen erstattet av Harstadsjøen i 1848. Dette var første steg mot Harstad som by, og byen fungerte etter hvert som senter for handel og tjenester for et stort omland. Tettstedsutviklingen tok til i 1870-årene, og i 1890 hadde stedet med sine 70 bebodde hus omkring 500 innbyggere. Strandstedet ble by i en periode med kraftig og jevn vekst og vokste fram til 1920 til å bli en anselig småby med 3600 innbyggere.

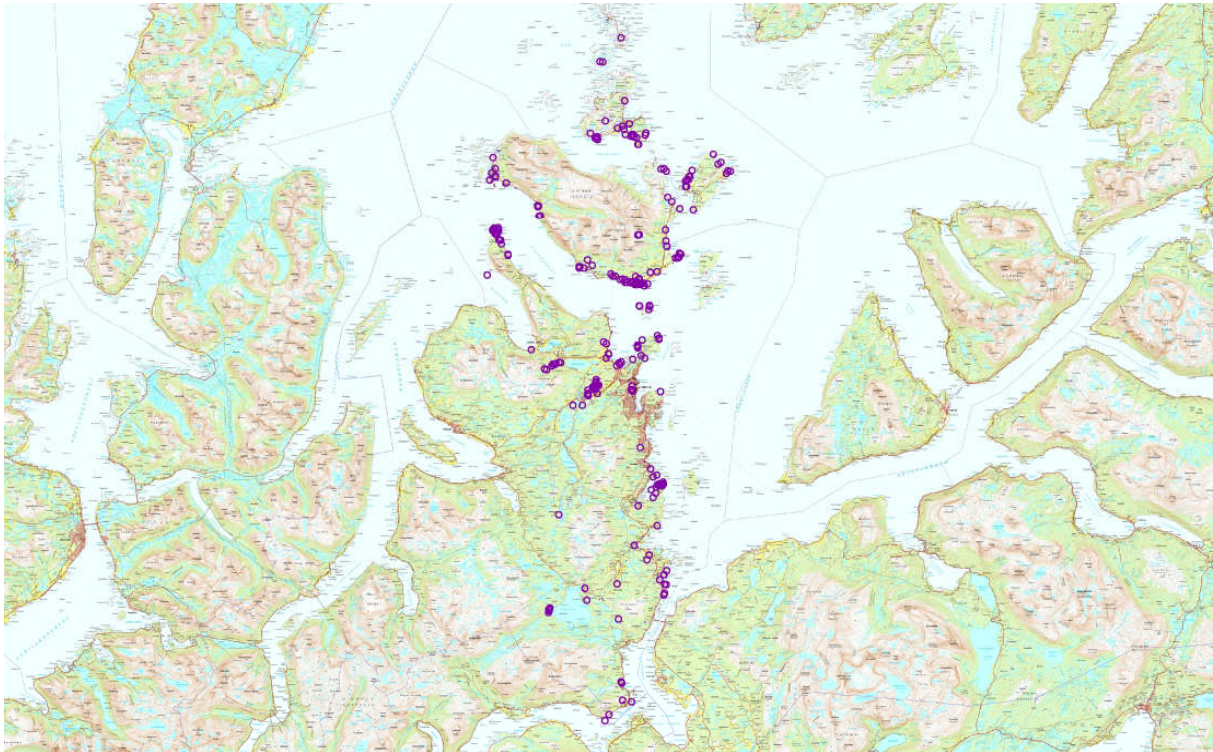
En del nordnorske byer ble ødelagt under andre verdenskrig og preges i dag av etterkrigstidens byplanidealer og byggeskikk. Harstad ble i liten grad ødelagt, noe som gjør at byen i dag framstår med en variert bebyggelse fra hele perioden fra 1890 og fram til i dag.

Årene rundt 1980 står som et tidsskille i organiseringen av de nordnorske lokalsamfunnene, både økonomisk, sosialt og fysisk. Næringsgrunnlaget ble endret gjennom at industrisamfunnet erstattes av informasjonssamfunnet, og bosettingsmønster og stedsutforming endres som følge av dette. Folketallet i Nord-Norge sank fram mot år 2000 mens det i Sør-Norge økte med 11 %. Harstad hadde imidlertid en moderat vekst i hele denne perioden. Noe av grunnen til dette antas å være at Harstad, på tross av å være en industriby, hadde en mer differensiert industristruktur enn for eksempel Narvik og Mo i Rana. Riktignok var bedrifter som Kaarbøverkstedet sentrale for byens virksomhet, men det hadde også vokst fram en livskraftig underskog av bedrifter langs hele kystlinjen fra Harstadbotn til Samasjøen som bidro til at Harstad ble mindre akutt påvirket enn andre byer.

3.3 Ferdselsårer og kommunikasjonslinjer

Sjøen ga ikke bare et viktig tilskudd til livsoppholdet, den var også den viktigste ferdselsveien – ikke bare mellom de ulike delene av kommunen, men også til omkringliggende distrikter. Sjøen var også viktig som lokaliseringsfaktor for bosetning. Tilgang til fiske, helst så nær fiskeplassen som mulig, og der det også var mulighet for fehold/noe jordbruk (korn, poteter) var viktig. Gode båtsteder var viktig for den eldste lokalisering, senere, etter hvert som båtene ble større og motoriserte, var en god havn, gjerne med kai eller molo, viktigere.

Også plasseringen av de eldste kulturminnene viser tydelig betydningen av sjøen. Steinalderboplasser finnes gjerne ved viktige sund, med gode strømmer og fiskeplasser. Gravhauger og røyser fra jernalder er gjerne plassert på strategiske punkter langs leia, gjerne høyt i terrenget, med vidt utsyn over viktige sund og passeringpunkter. Et sted der dette kan ses tydelig er i området omkring Kvernsundet.

Registrerte fornminner (punkter) i Harstad og Bjarkøy (kilde: Askeladden 2008)

I nyere tid har kjørevei overtatt som viktigste ferdselsvei i deler av Harstad/Bjarkøy, i første rekke på Hinnøya. Kjøreveiens historie er relativt kort, så vidt 200 år. Det offentlige arbeidet med skikkelige bygdeveier kom ikke skikkelig i gang før på 1860-tallet. Likevel fantes gangstier, kløvveier etc som bandt sammen gårder og bygder. "Eidevegen" mellom Trondenes og Kvæfjord er den eldste kjøreveien i distriktet, og skal ha vært kjørbær fra 1847. Neste veiprojekt i kommunen var veiforbindelse fra Sandtorg nordover mot Harstad. I tidsrommet 1885-91 ble kommunens første statsvei bygget fra Bergsbrua til Fauskevåg, med arm til Sørvikmark. Senere ble vegen forlenget til Kasfjord, med en arm til Stornes og Erikstad. Først i 1924 stod veien fra Fauskevåg til Sandtorg ferdig. Veien over Aun-fjellet som ga Ytre Elgsnes og Aun-gårdene fastlandsforbindelse ble bygget først på 1970-tallet. På Grytøya stod første veistrekning mellom Vadskinn og Bjarkøy grense ferdig i 1900, og mellom 1907 og 1910 ble det bygget vei mellom Dale og Alvestad.

Utover på 1900-tallet vokste kystens nye tettsteder frem, gjerne med utgangspunkt i kommunesenter. Med det ser vi etablering av kjøreveier som binder gårder og bygder til byen. På Kjøtta kan det for eksempel tydelig ses hvordan de ulike brukene er lagt der gårdsveien har gått fra gammelt av. I Harstad/Bjarkøy fikk også utviklingen av dampskipsfarten betydning for ferdsel og kommunikasjon, ikke minst gjennom etablering av dampskipsekspedisjoner/anløpssteder. Dampskipene hadde en tid anløp på Sandtorg og på Trondenes. I 1844 ble Trondenes erstattet av Harstadhamn, og dette igjen erstattet av Harstadsjøen i 1848. Dette var første steg mot Harstad som by.

Flere steder i Harstad/Bjarkøyområdet har relativt nylig fått veiforbindelse, så som ytre del av Grytøya. Tunnel og veiforbindelse til øvrige deler av Grytøya ble ferdigstilt i 1996. Fremdeles er sjøveis kommunikasjon viktigste, og ofte eneste ferdselsåre, særlig i deler av Bjarkøy kommune. Det er i dag fergeforbindelse mellom Hinnøya og Grytøya, mellom Grytøya, Sandsøya og Bjarkøya, samt hurtigbåtforbindelse mellom flere øyer/steder. Det foreligger planer om veiforbindelse mellom Sandsøya, Grytøya og Bjarkøya (bro/undersjøisk tunnel). Fergekaier og havner er fremdeles viktige elementer på mange steder, og enkelte steder konstituerende for dagens bebyggelse, som for eksempel på Bjørnerå.

3.4 Bosetningsmønster og bebyggelsesstruktur

Både fiske, jordbruk, båtbygging og industri har hatt stor betydning for bosettingen. Likevel er regionen spredtbygd, stedvis tynt befolket. Bosettingen har gjennom tiden ofte ligget på landstripa langs sund, fjorder og rundt på øyer – her er også hoveddelen av bebyggelsen i dag. Gårdshauger er et typisk trekk ved eldre gårder, haugene er avsetninger etter langt tids bebyggelse og bruk, gjerne tilbake til middelalderen. Avhengig av tid og sted kan bosettingen ha form av enkeltgårder, flere gårder sammen i grend, større samlinger av hus i fiskevær, tettsted eller by.

Bebyggelsen er knyttet til fiske og jordbruk, og naustet vitner om gårdenes sterke bånd til sjøen. Naustet ligger enten på stranda nedfor gården, eller samlet i ei rekke for flere gårder. Bygningsmiljøer på små øyer nær det ytterste havgapet, som for eksempel Meløyvær og Steinavær, er særpreget for regionen. Bebyggelsen ligger gjerne plassert så lunt som mulig, selv om det ikke har vært viktigste lokaliseringsfaktor. Størst betydning for bosetting var tilgang på en god opptrekksplass for båten, for uten skikkelig båtstø var det uråd å bosette seg selv om landet bak var dyrkbart. Også gårder som lå langt fra havet måtte ha part i en høvelig stø, og et hovedtrekk i bebyggelsesmønsteret er derfor at samtlige gårder har eiendom "fra fjære til fjellfot" - dvs. fra stø til utmarksgjerde. Dette sees tydelig i landskapet på deler av Grytøya, som for eksempel For. Når båtene ble større ble en god havn med kai og molo viktig. Ved denne overgangen ble mange av de ytterste fiskeværene og gårdene fraflyttet.

Før utskiftingen på 1800-tallet var klyngetun vanlige. Senere ble husene gjerne lagt på rekke, særlig typisk er en smal stripe dyrka mark som går fra sjøen til utmarka, krysset av små gårdstun i rekke midt på. I fjæra ligger naustene, gården har gjerne også en rorbu ved fiskefeltet og løe i utmarka. Mye av den tradisjonelle bygningsmassen er gradvis erstattet med arkitekttegnede eller prefabrikkerte typehus. Slik bebyggelse preger særlig mindre boligfelt, tettsteder og byer. Det er likevel et generelt trekk at bebyggelsen er preget av stor tilpasningsevne, gjenbruk, variasjon og oppfinnsomhet.

Det har blitt sagt at "Bjarkøyværingene sier om Trondenesværingene at de har store hus og lunnelause fjære" – underforstått at inne på Hinnøya var de mer opptatt av jordbruk og bolighus enn de som bodde på øyene lenger ute. Bosetningsstrukturen i Harstad- og Bjarkøyområdet har variert i forhold til hvilken næring som ble mest vektlagt. De som først og fremst drev fiske etablerte seg gjerne i fiskevær, men for et fisker-/bondehushold var det også viktig med mulighet for fehold og noe jordbruk. Bebyggelsesstrukturen i de ulike fiskeværene har også variert, ikke minst avhengig av eiendomsforholdene.

Den samiske bosettingen ga flere varianter, både den som orienterte seg mot reinens beiteområder og årlige vandringer, og de som ikke drev med rein, og som etter hvert ble fortrent eller assimilert. I tillegg har det oppstått bosetting med opphav i handel, som handelssteder og byer.

Fram til utbyggingen etter krigen var bebyggelsesstrukturen i stor grad knyttet til et bosetningsmønster som opprettholdt atskilte småsteder med egen infrastruktur så som Sandtorg, Gausvik, Sørvik og Kilbotn. Disse stedene hadde egne skoler, bedehus, butikker og lignende. I Sørvik finnes blant annet Sandtorg kirke, oppført 1933, etter tegninger av Sigurd Bjørhovde og Sandtorg bygdetun etablert i 1959.

Sørvik med Gjerdneset der det finnes eldre bosettingsspor (fra Harstadboka 2007, To-Foto AS)

Fra 1960-tallet har bosetningen blitt mer konsentrert i byer og tettsteder, veksten i Harstad er et eksempel på dette. Nye kommunikasjonslinjer har også vært viktig for bosetningen, større båter, etter hvert med motor, og ikke minst overgangen fra havbasert til landbasert transport har hatt stor innvirkning på bosetningsmønsteret i nyere tid.

3.5 Beskrivelse og vurdering av kulturminner og kulturmiljøer – Bjarkøy

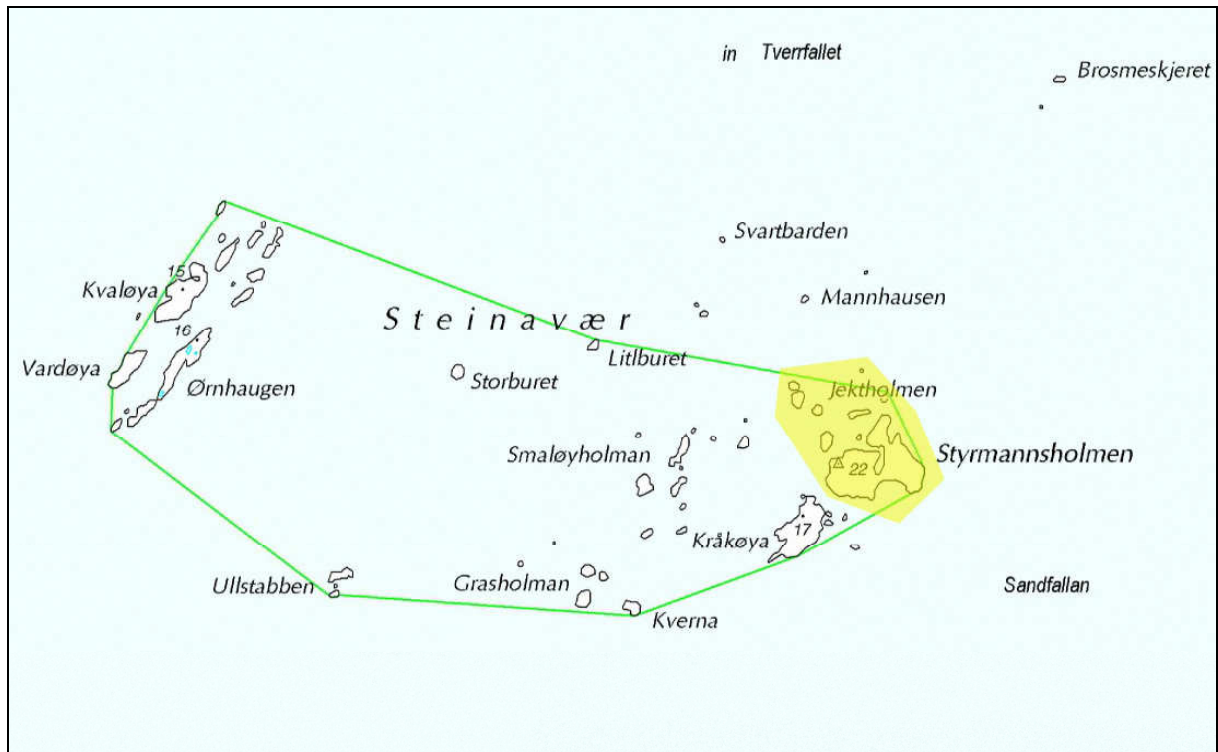
Steinavær

Steinavær er en liten øygruppe som utgjør den nordligste delen av Bjarkøy kommune. Øygruppen ligger værutsatt til, i et farvann fylt av grunner og skjær. Steinavær er vernet som landskapsvernområde, med formål å bevare et skjærgårdsområde i ytre Troms med vakkert natur- og kulturlandskap, og dets dyreliv. Området har stor betydning for sjøfugl.

Ifølge Jenssen (1947) tilhørte Steinavær opprinnelig Bjarkøygodset. Fra 1600-tallet var det eid av Rosenkrantzene, deretter av Giske gods og kongen. Jenssen beskriver Steinavær på denne måten: *"Steinavær var et utpreget fiskested og det synes om folk i gamle dager kappedes om å erverve seg en bykslepart der, muligens at retten til fisket da var avhengig av at man hadde bygsel i land. – Folk flyttet for øvrig til og fra, så det er temmelig rotet å finne rede på forholdene der ute."* (Jenssen 1947:338). Fra midten av 1500-tallet finnes skriftlige opplysninger om flere brukere på stedet.

Frem til 1912 var det fast bosetting her. Øygruppen ble helt avfolket i 1914. Rundt forrige århundreskifte var Steinavær mye brukt som fiskevær under vår- og sommerfisket, og det har i perioder vært opp mot 100 beboere. Da stedet ble fraflyttet, tok innbyggerne med seg husene til sitt nye bosted, til blant annet Senja, Bjarkøy og Andøya. Det innebar at de demonterte og tok med seg den tømrede delen av huset. Fremdeles står det flere steder igjen grunnmurer etter bosettingen fra 1800- og tidlig 1900-tall. Enkelte steder ses veistubber og brønner fra denne tidligere bosettingen. Her finnes i dag også en

molo, som ble bygget på 1880-90-tallet. Molen er solid oppbygget, i presist tilhugget stein, og er et fint byggverk som blant annet vitner om den betydning stedet og de eventyrlige sildefiskeriene hadde på denne tiden. I 1897 ble øygruppen Ytre Steinavær kjøpt opp av Statens Havnevesen for å kunne hente ut stein til molobygging. Herfra ble det hentet ut enorme mengder av steinblokker på mellom fem og ti tonn som ble fraktet med prammer til moloanleggene på Andenes i Andøy.

Steinavær

Steinavær er i dag blant annet verdsatt og hyppig besøkt i friluftssammenheng, særlig i sommerhalvåret (med unntak av tiden for besøksforbud pga sjøfugl), ikke minst på grunn av den gode havnen. Kulturminnene og kulturmiljøet med molo, brønner og spor etter tidligere bebyggelse har liten kulturhistorisk verdi. Verdien er i første rekke knyttet til opplevelse og kunnskap. Bygninger og annen infrastruktur er i hovedsak borte, men sporene av dem bidrar til viktige opplevelseskvaliteter. Øygruppen byr på en egenartet natur, der kulturminnene bidrar til å forsterke og utdype opplevelsesverdier i et ekstremt, men samtidig idyllisk landskap. Men kulturminnene her er også viktige som kunnskapsverdier som forteller om bosetting, levkår og tidligere tiders bruk av naturressurser og landskap.

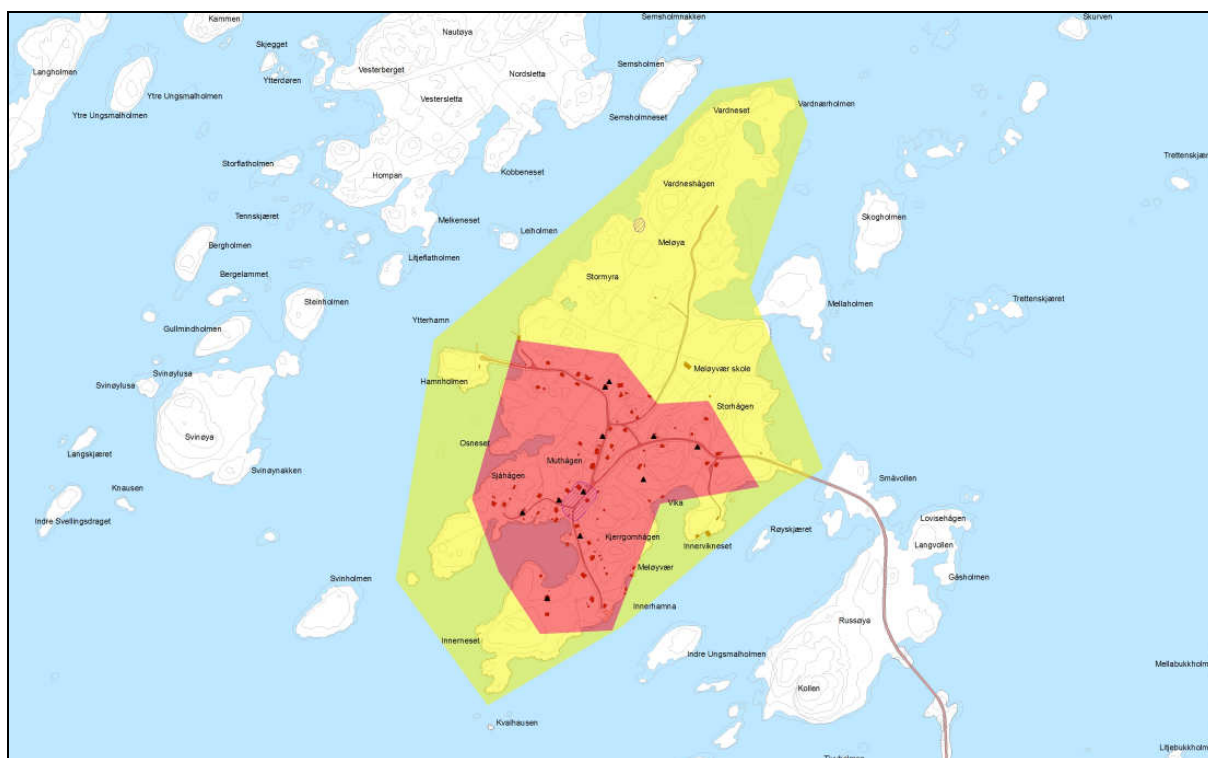
Meløyvær (Gårdsøya)

Meløyvær er et tidligere fiskevær. Det ligger på Gårdsøya, nord i Bjarkøy. I Meløyvær var det tidligere bl.a. handelssted, barneskole, postkontor, fiskemottak og bensinutsalg. Det er i dag bare et fåtall fastboende her, men flere av bygningene er i bruk som fritidsboliger. Fiskeværret har en særegen og intakt bygningsmasse, som er godt vedlikeholdt, og de fleste bygningene benyttes som fritidsboliger. Det er i nyere tid etablert en gjestebrygge for småbåter, og stedet er et populært besøks- og feriemål i sommersesongen. I 1976 ble det bygget bro mellom Meløyvær og Krøttøy.

Tradisjonelt har fiske, i noe kombinasjon med jordbruk, vært hovednæring på øya, men tidlig på 1900-tallet var her også betydelig bergverksvirksomhet. Det skal ha vært 6-7 småbruk i drift her. Driften på de siste ble trolig nedlagt på 1960-tallet. Kulturlandskapet er nå i sterk endring som følge av gjengroing.

Foruten det nedlagte fiskeværet, finnes her flere andre kulturminner som vitner om både lang og variert bosetting og næringsvirksomhet på øya. De eldste spor etter bosetting finnes nord på Gårdsøya, med utsikt mot Nautøy. Her er det registrert et mindre gravfelt bestående av tre gravrøyser. Røysene er uklart markert, og av registrene fremgår det at det er usikkert om alle er automatisk fredete kulturminner. På Gårdsøya ligger også en gårdshaug, med kulturlag av opptil et par meters tykkelse. Det skal opp gjennom årene være gjort funn av gjenstander som fiskesøkke og klebergyste fra haugen. På haugen er det i dag flere bygninger (gårdstun). Flere steder i marka kan man se spor etter torvskjæring

Det finnes noen få, men interessante spor etter bergverksdriften som foregikk her på begynnelsen av 1900-tallet. Gruvevirksomheten var i sammenhengende drift fra 1904 til 1930, og sysselsatte i perioder i overkant av 100 menn. I tillegg deltok mange kvinner i biverksamheter knyttet til bergverksdriften, blant annet vasking av malm. Bergverket i Meløyvær leverte jernmalm som ble tatt opp i dype gruveganger, som på det dypeste gikk 200 meter under havnivå (Furu 2003). I dag er restene etter den eldste gruen skjult under et større vannbasseng, dette er et av de få sporene etter gruedriften her ute. Av andre spor er det bare rester av noe av bebyggelsen igjen, i form av tufter og murer. Utskipingskaaien, som lå på vestsiden av øya, brant i 1979.

Gårdsøya - Meløyvær

Meløyvær er et enhetlig kulturmiljø som er et godt eksempel på vær-bosetting. Kulturmiljøet skiller seg ut fra øvrig bosetting i kommunen som et særpreget, tett bygningsmiljø med relativt høy autentisitet når det gjelder både materialer, bygningsutforming og historisk lesbarhet. Kvalitetene er i første rekke knyttet til det samlede, enhetlige bygningsmiljøet fremfor enkeltbygninger eller objekter. Miljøet preges også av det er godt vedlikehold. Her finnes i tillegg spor etter intensiv gruedrift fra begynnelsen av 1900-tallet som forsterker de kulturhistoriske verdiene. Gruvedriften har stor nærings- og sosialhistorisk verdi, og forteller om utnyttning av naturressurser og om levekår i en viktig industrireisningsperiode i landsdelen. De automatisk fredete kulturminnene som finnes her bidrar til å gi stedet tidsdybde, og viser bosetting og bruk i området gjennom lang tid. I seg selv vurderes de automatisk fredete kulturminnene, med unntak av gårdshaugen, å ha begrenset kulturhistorisk verdi. De representerer vanlige og hyppig forekommende kulturminnetyper for

landsdelen og er representative for epoke og funksjon. De er imidlertid lite iøynefallende og har begrenset opplevelsesverdi. Gårdshaugen har høyere opplevelses- og kunnskapsverdi som et tydelig historiefortellende og miljøskapende element, og vitner om lang kontinuitet i bosettingen. Kulturlandskapet er relativt vanlig for regionen, gjengroing er en utfordring her.

Øyene nord for Bjarkøya: Krøttøya, Flatøya, Helløya

Nord for Bjarkøya ligger flere større øyer og holmer som samlet sett representerer typiske og representative eksempler på bosetting, levekår og næringsutnyttelse i dette øypregede fjordlandskapet. Med unntak av Krøttøya er øyene relativt flate, med beiteareal og mulighet for noe jordbruksdrift i kombinasjon med fiske. Øyene er i dag nærmest fraflyttet, men store deler av den eldre bebyggelsen er satt i stand og benyttes som fritidsboliger.

Kulturlandskapet på Krøttøya og Helløya har i lengre tid vært i endring som følge av gjengroing, men i løpet av de senere år har sauebeiting blitt gjenopptatt på Helløya. På Flatøya har kontinuerlig sauebeite holdt det tradisjonelle kulturlandskapet i hevd. På alle disse øyene finnes bygningsmiljøer/gårdsenheter med generelt store våningshus fra forrige århundre omgitt av uthus og naust. På Flatøya og Helløya ligger det eldre skolestuer, som er satt i stand de senere år. På alle øyene finnes også automatisk fredete kulturminner, i første rekke gravrøyser og hauger fra jernalder.

Krøttøya er 6. største øy i kommunen. Det er i dag få fastboende på øya, på det meste skal det ha bodd over 80 personer her. Det er ca. 10 nedlagte gårdsbruk på Krøttøya, de fleste i Krøttøygrend. Jordbruket ble avviklet på 1980-tallet. Kulturlandskapet er i sterk endring som følge av at øya minimalt med beite eller slått etter at gårdsdriften her opphørte.

I nyere tid har øya vært viktig for Forsvaret. På begynnelsen av 1960-tallet ble det anlagt en signalstasjon og en radarstasjon på øya, på toppen av "Kollen" (99 m.o.h). På 1980-tallet utvidet Forsvaret virksomheten sin her, og etablerte et moderne kystfort på øya: Meløyvær fort. Fortet ble anlagt for å erstatte tre andre kystfort i havgapet mellom Andøya og Senja, blant annet Skrolsvik fort i Tranøy kommune. Anlegget hadde blant annet tre kanoner. Fortet ble nedlagt i 2002. Deler av anlegget ble da fjernet, mens blant annet en kanon og velferds- og forlegningsbygget Valhall ble stående. Dette er solgt til en lokal aktør som har etablert en naturopplevelsesbedrift på stedet. Bedriften har også kjøpt flere av de andre av Forsvarets utrangerte bygninger på Krøttøy.

Velferds- og forlegningsbygget på Meløyvær fort. Foto: Harstad tidende

Sør-Troms regionråd har overfor Forsvarsbygg uttalt at kanonen (120 millimeterkanon) på Meløyvær fort i Bjarkøy kommune må bevares som et viktig minne om 1990-tallets forsvarsstrategier:..... *Regionrådet understreker at verning av denne kanonen vil gi økt mulighet for*

reiseliv og turisme i området. Dette museet vil naturlig knyttes til Trondenes Distriktsmuseum og Adolfkanonen som allerede er en attraksjon. Samlet gir dette et helhetlig bilde av den store forsvarsaktiviteten som har funnet sted med Grøtavær fort i Harstad kommune, Sandsøy fort og Meløyvær fort i Bjarkøy kommune som alle var knyttet til Trondenes fort i Harstad (Harstad tidende 10. april 2007).

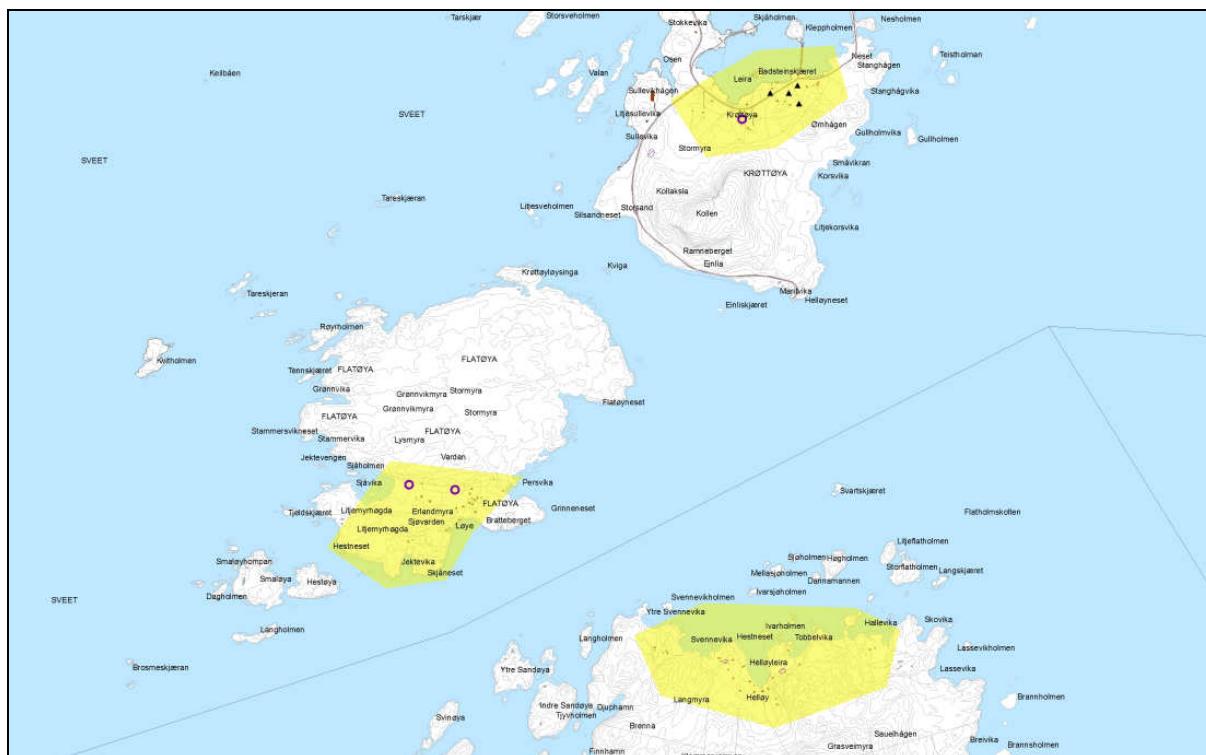
Det finnes flere automatisk fredet kulturminner på øya. Nord på øya, med utsikt mot Andfjorden, ligger en haug som er oppfattet som et kulturminne. Registreringen er dog usikker. Det samme gjelder en grop som er registrert sør på øya med utsikt mot Grytøy og Bjarkøy. Lengst i vest, ligger fire gravrøyser, 2 av røysene er godt markert, mens de øvrige 2 er mer uklare. På en av dem står en bautastein, som kan være et grenseskille. På Krøttøy skal det også være funnet hestetenner, ulike beinfragmenter og et spinnehjul av stein – alle typiske gjenstander fra yngre jernalder.

Flatøya ligger mellom Krøttøya og Helløya, og har et åpent, flatt preg. Myr og lave koller med kystlynghei preger landskapet. Den sørlige delen av øya, som omfatter det bebygde og dyrka området, har en variert topografi. Landskapet her er preget av eldre gårdsbosetting og ulike naturbruk. Flatøya har hatt sammenhengende beitebruk fram til i dag. Inntil 1960-tallet var det 6 bruk i drift på øya. I dag er det sauebeite som holder kulturlandskapet i hevd.

Her finnes to gravhauger fra jernalder. I den ene, noe avlange haugen, ble det funnet fragmenter av et leirkar, en klingsøm, et par spiker og et lite bryne sammen med bein av et ubrent lik i. Den andre er rund i formen, men noe uklart markert. Haugen skal være utgravd på slutten av 1800-tallet, og det ble da funnet brente bein samt rester av ubrent skjelett. Det skal også være funnet en steinøks og et jernsverd på øya.

Bare det smale Sundsvollsundet skiller **Helløya** fra Bjarkøy. På Helløysiden av sundet ligger fuglefjellet Krykkjeberget, som er et naturreservat. Øya har ikke fast bosetting lenger, men har tidligere vært bebodd og brukt i jordbruksammenheng. Bosetting fantes bl.a. på oppdyrka strandflater. Bosetting og landbruksdrift opphørte på 1960-tallet, beitebruk er gjenopptatt de senere årene. Bygningene på mange av de fraflyttede brukene brukes i dag som fritidsboliger. Her finnes også en eldre skolestue, som er godt bevart og satt i stand av lokale krefter de senere år.

På Helløya er det blant annet registrert to gravrøyser, uklart markert og svært overgrodd. Like ved det gamle skolehuset finnes også en samling med 3 gravrøyser som er utgravd. Den ene av dem er restaurert og kalles "Grotten". I haug 2 ble det bl.a. funnet brente bein, skålspenne, glassperle, rester av knivblad, spinnehjul. I haug 3 ble det bl.a. funnet skjelett av mann, leirkar, bronsebeslag, beltespenne, beltestein, beinkam og bronsepinnsett. Noen av innbyggerne på øya skal ha hatt samisk bakgrunn, og det finnes rester etter gammer her (Heløe 2003:298).

Krøttøya – Flatøya – Helløya

Felles for disse øyene er et relativt velholdt kulturlandskap som inneholder enhetlige bygningsmiljøer som er representative for regionen, med opprinnelig tunstruktur og bebyggelsesmønster godt bevart. Miljøene ligger i opprinnelig kontekst som ikke er preget av nye/moderne tekniske inngrep – med unntak for noe nyere hyttebygging på Helløya. De kulturhistoriske verdiene er i første rekke knyttet til de mer helhetlige sammenhengene, med kulturlandskap, bygninger og gravhauger/røyser, fremfor enkeltbygninger eller objekter. Likevel er det en viktig kvalitet at bygningene i stor grad har opprettholdt sitt uttrykk gjennom hovedform og materialbruk. Den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøene og omgivelsene er tydelig, og godt lesbar. Ett enkeltanlegg skiller seg imidlertid ut: kanonen på Krøttøya, som et sterkt historiefortellende element knyttet til forsvarshistorie/tidligere forsvarsstrategier.

På disse øyene finnes også automatisk fredete kulturminner, i første rekke gravrøyser og hauger fra jernalder. Disse vitner om bruk og bosetting gjennom lang tid, og enkelte av dem er viktige opplevelseselementer i landskapet. Samlet sett er de er representative for epoke og typen. De fleste relativt intakte og ligger i autentisk landskap. Dette styrker verdien av det samlede kulturmiljøet.

Leirvåg

I Leirvåg finnes et fint bygningsmiljø i et relativt velholdt jordbrukslandskap omgitt av et vakkert og særpreget naturlandskap med sandstrender og holmer og skjær. Det er også en del nyere bebyggelse her.

Både Sør- og Nord-Leirvåg tilhørte opprinnelig Bjarkøygodset og Bjarkøyætten. I Sør-Leirvåg er det registrert en gårdshaug, som er relativt tydelig i terrenget. I haugen skal det være funnet flere gjenstander, blant annet et søkke av kleberstein og en jernkniv. Haugen er også omtalt i et historisk dokument fra 1264 i forbindelse med at eiendommen ble overdratt til kirken. Videre sør fra Sør-Leirvåg mot Ende er det registrert et felt med 5 gravrøyser. De er alle relativt utydelige i terrenget. Videre er det registrert tre røyser og en nyere tuft på Skavlia. I disse røysene er det også rester av stein-/hellekister.

Leirvåg er et lite sted med noe småhusbebyggelse og aktiv gårdsdrift som gir opplevelsesverdi. Særlig bidrar den aktive gårdsdriften til et åpent og lesbart landskap. Det enhetlige bygningsmiljøet på Stranda peker seg ut som særlig verdifullt, og gir stedet stor opplevelsesverdi. Gårdshaugen i Sør-Leirvåg peker seg ut som et objekt av særlig høy kulturhistorisk opplevelsesverdi ettersom det har en tydelig markering. Gravhaugene sørover fra Sør-Leirvåg bidrar til å gi stedet tidsdybde. I seg selv er haugene representative, relativt vanlige kulturminnetyper representative for både epoke og type i regionen.

Bjarkøy ”sentrum” – med Øvergården og Nergården

På Bjarkøya er det store areal av lavtliggende kulturbetingede heier uten skog, skapt gjennom lang tids beitebruk. Øya smalner av mellom Gammelhamn og Øvergårdsvika, det mellomliggende området danner et markert eid som strekker seg over Tromsneset på sørsiden og skaper et tydelig skille i topografien. Det har trolig vært sammenhengende jordbruksbosetting med fehold i området helt tilbake til jernalderen. Utmarksbeite har hatt stort omfang fram til det begynte å avta i siste del av forrige århundre. På dette eidet, og på ”begge sider” ned mot sjøen, finnes et svært verdifullt og sammensatt kulturmiljø.

Øverst på eidet som går mellom Tromsneset og Nergårdsvika, ligger Overgården. Her har det vært bosetting langt tilbake i tid. Som et resultat av denne langvarige bosettingen ligger bebyggelsen i dag på toppen av en stor og tydelig markert gårdshaug. Haugen er blant de største gårdshaugene som er kjent, med et mål på over 100 meter nord-sør og 150 meter øst-vest. Mange har spekulert i om høvdinggården til Tore Hund kan ha ligget her. Dagens gårdstun ligger på haugen i dag, og her finnes også Ola Ottestatunet, med noen av de eldste bygningene på Bjarkøy. Ole Ottesstadstua er en restaurert husmannsbolig fra 1870-tallet, som i dag huser Bjarkøy museum. Driftsbygningen, som ligger inntil, er oppført like før 1900.

Like ved gårdshaugen, finnes også et felt med 4 graver, kalt Frihågen. Det skal tidligere ha vært mer enn 12 graver her. Mange av dem er undersøkt, uten at det er gjort funn av gjenstander i dem.

Myrområdet ved Øvergården er også interessant ettersom det er gjort viktige funn her opp gjennom tidene, blant annet Bjarkøykjelen – det største bronsekaret som er funnet i Norge.

Øvergården har trolig hatt sin havn eller båt plass i Øvergårdsvika, og her finnes i dag et nausttufft og et felt med 9 gravhauger. Gravfeltet er tydelig markert i terrenget. Det skal opprinnelig ha vært over 22 graver her, og en utgravning av flere av dem på 1950-tallet viset at gravplassen var i bruk både i eldre og yngre jernalder (fra ca. Kr.f- 1000 e.Kr).

Ole Ottestadstua.

I Nergårdshamn finner ytterligere en nausttuft som kan ha tilhørt Overgården. Den avtegner seg som voller i terrenget, relativt godt synlig. Naust-tuften er svært stort, og naustet kan ha rommet et skip på opp i mot 30 meter.

Nergård, og Nergårdsvika, utgjør i dag en tettere bebyggd del av Bjarkøy sentrum. Her finner flere verneverdige bygningsmiljøer og enkeltbygninger, som for eksempel bebyggelsen på selve Nergården.

Fra Nergård.

Andre kulturhistorisk interessante bygg som blir tatt vare på er Lensmannsgården, som er istandsatt i senere tid, og Gideonsengården som blir satt i stand nå.

Gideonsengården og den tidligere lensmannsgården.

Kirken, som opprinnelig stod på Sandøy, ble flyttet til Bjarkøy i forbindelse med at D.W. Lund bygde opp Nergårdshamn som et handelssted. Kirken ble første gang oppført i 1765, flyttingen og gjenoppføringen ble gjort i 1886. Flyttingen av kirken var et resultat av en forskyving av tyngdepunkt og kommunale sentralfunksjoner fra Sandsøy til Bjarkøy. Samtidig skiftet kommunen navn fra Sand herred til Bjarkøy. Kirken har en sentral plassering, med utsyn både mot Nergård og Overgården. På Tromsø museum finnes flere middelaldergjenstander som har tilhørt kirken i Bjarkøy, blant annet helgenskulpturer av Maria Magdalena og St. Olav og en lysekroner av jern.

Bjarkøy kirke

Dagens Nergårdshamn ble bygget opp av Ditlef W. Lund på slutten av 1800-tallet. Handelsstedet som tidligere ble kalt Nergård eller Nergårdshamn, gikk samtidig over til å bli kalt Gammelhamn (Jenssen 1947:130). Bygningen som huset selve handelsstedet står

fremdeles i dag, men er betydelig ombygget og endret. Den ble blant annet benyttet som aldershjem på 1960-og 70-tallet.

Bygningen huset tidligere D.W Lunds handelssted. I dag privatbolig.

Tidlig på 1900-tallet ble det i en kort perioden drevet gruvedrift i Ovenfor Nergården ligger et gammelt, nedlagt jerngruveanlegg som er godt synlig i terrenget, blant annet er gråbergstippene ligger langs åskanten. Det går også en kort jernbanetrasé langs lia. Den er delvis intakt og blir vedlikeholdt som tursti.

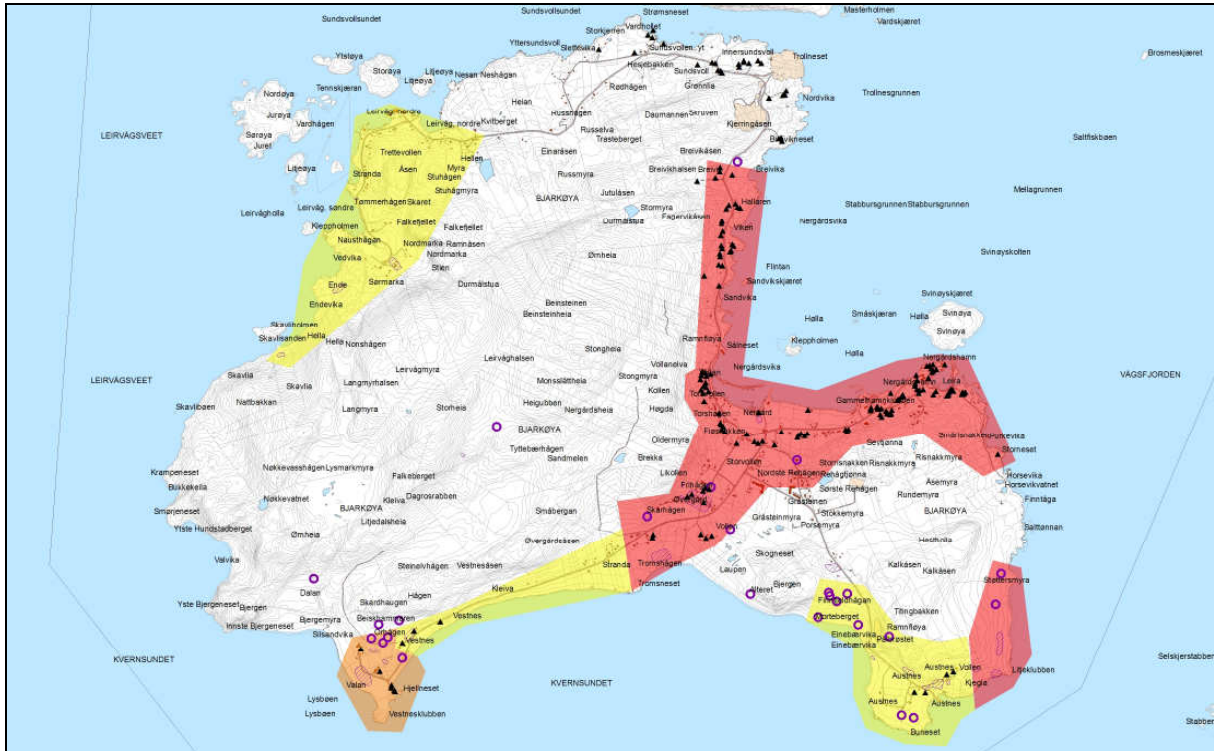
På sørsiden av Nergårdshamn ligger det rester etter et tysk kystfort, operativt fra 1941. Hovedkvarteret var på Trondenes. Her kan en blant annet se rester etter kanonstillinger, løpegrav og bunkere. Området er til dels gjengrodd med relativt tett krattskog. Krigsminnene er gjort tilgjengelig for allmennheten blant annet ved at bunkersene står åpne og området er tilknyttet merkede turstier i Austnesmarka.

Rester av tysk kystfort

Bjarkøy sentrum kan karakteriseres som et tettsted med lange historiske røtter, som i dag fremstår med variert småhusbebyggelse og gårdsdrift i aktiv bruk. Her finnes både enkeltminner og anlegg av særlig stor kulturhistorisk og arkitektonisk verdi. Området har stor symbolsk og identitetsmessig verdi knyttet til sagenes beretninger om stedet. Kulturminnene

i området viser en kontinuitet i bosettingen fra jernalder frem til i dag, og har en historisk forankring og symbolsk betydning langt utover det lokale. Området rommer et mangfold av kulturminner med nasjonal verdi som nausttuftene i Sjursvika og Øvergårdsvika, gårdshaug, gravfeltet Frihågen og graver i Øvergårdsvika samt kirke oppført på 1700-tallet, verneverdige bygningsmiljøer og enkeltbygninger, rester av gruvedrift og nyere tids kulturminner fra andre verdenskrig.

Bjarkøya

Flere av kulturminnene fra jernalder er tydelige i miljøet, slik som Frihågen, gravfelt og tufter i Øvergårdsvika og gårdshaugen på Øvergården. Mange av kulturminnene i området er tilrettelagt gjennom prosjektet Fotefar mot nord, og det er tilrettelagt en tursti med god merking med start ved kirken. Bygningsmiljøet er variert, med eldre og mer moderne, nyere bebyggelse. Mange av bygningsmiljøene og enkeltbygningene har kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteter, blant annet flere tidstypiske bygninger fra ulike stilperioder. Generelt skriver de verneverdige enkeltbygningene seg fra ulike tidsperioder som sveitserstil, jugend eller funkis, men flere kan ha trekk fra seinere moderniseringer. Noen av dem synes å ha relativt stor grad av autenticitet knyttet til form, funksjon og materialvalg, som for eksempel til funkisbygg (jf bilde).

Eksempler på kulturhistorisk interessante enkeltbygninger Bjarkøy sentrum

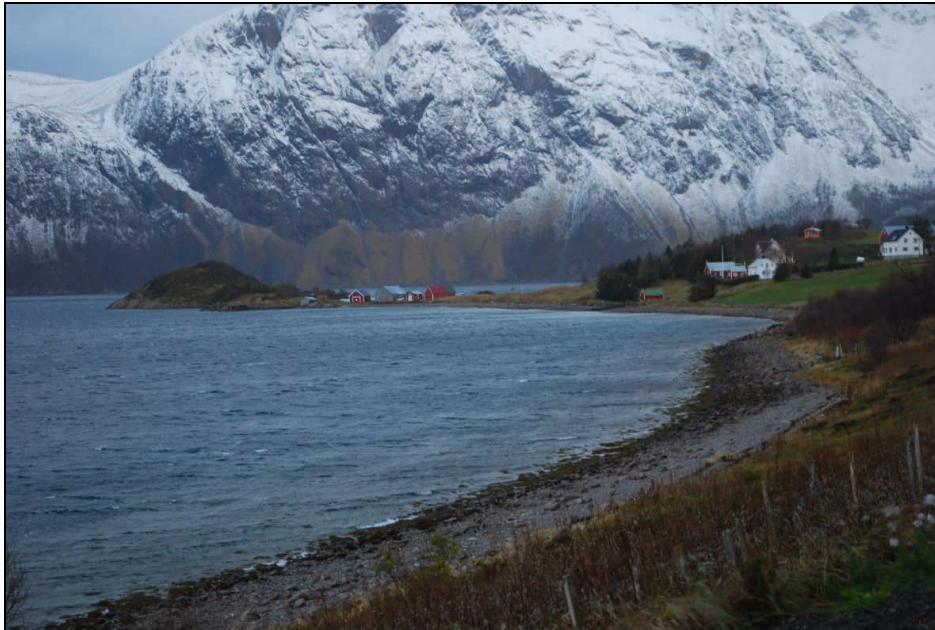
Vestnes og Tromsneset

Strekningen fra Tromsneset til Vestnes rommer et mangfold av kulturminner. Området er i dag preget av tradisjonell gårdsbebyggelse, med innslag av enkelte bygninger med kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteter.

Verneverdige bygninger Vestnes og Tromsneset.

Ett bygningsmiljø som særlig utmerker seg er naustmiljøet på Hjellneset. Dette ligger i overgangen mellom Vestnes og Hjellneset, flere av naustene og nothjellene er registrert i SEFRAK-registeret, og tidfestet til 1800-tallet, de fleste til midtre del av århundret.

Karakteristisk naustgruppe på Hjellneset.

Kulturmiljøet preges også av de mange gravhaugene/røysene. I tillegg er det på Vestnes registrert en gårdshaug. Gårdshaugen har en uklar markering, og viser seg bare som en liten forhøyning i strandterrassen. I dag ligger et våningshus på den ene enden av gårdshaugen, like vest for haugen skjærer driftsveien mellom Vestnes og Erødalen ned i strandterrassen. På Vestnes er det på oversiden av vegen, i steinet utmark, registrert flere gravrøys og rydningsrøys. En av dem har rester av et fotkjede, og i en annen skal det være funnet en bronseåle og et bryne av kvarts, begge gjenstandene er typiske for graver fra eldre jernalder. På nedsiden av vegen, på Øyra ligger et stort og tydelig markert felt med 14 gravhauger. De fleste er runde i formen, 3 av dem har fotgrøfter.

En av gravhaugene på Øyra, Vestnes.

Samlet sett viser området småskala gårdsdrift med innslag av eldre bygninger og en bevart gårdsstruktur/tunform som er godt lesbar. Den aktive gårdsdriften gir et åpent og godt lesbart kulturlandskap. Det er stor tetthet av graver, som ligger orientert mot sundet. Gravene har en tydelig markering i terrenget, som gjør at sammenhengen mellom sjøen og gravenes plassering på strategiske punkter er tydelig. Særlig er dette tydelig på neset som stikker ut i Kvernsundet.

Austnes

Lengst øst på Bjarkøya ligger Austnes. Her finnes i dag flere gårdsbruk i aktiv drift. En del interessante enkeltbygninger finnes også, blant annet er det på Austnes to bolighus fra siste halvdel av 1800-tallet. Det som særlig preger miljøet er tettheten og de mange godt synlige automatisk fredete kulturminnene i form av tufter og gravrøyser/hauger – fra flere forhistoriske perioder. Enkelte av dem ligger i dag som en integrert del av dagens bebyggelse og gårdbruk, men særlig gravene mot Litjklubben og Kalkåsen fremstår som monumentale og mektige kulturminner i et relativt autentisk landskap med få moderne tekniske inngrep.

Lengst vest ligger Einebærvika hvor det er registrert en gravrøys på Morteberget, samt flere nausttufter. Antallet nausttufter er noe uklart, men det kan dreie seg om opp til 6 tufter. Tuftene er godt markerte, men noe uklare i formen. Det kan dreie seg om flere bruksfaser, samt at de kan ha blitt noe forstyrret av senere aktiviteter. Nausttuftene ikke ligger langt unna det store tunanlegget fra eldre jernalder som ble gravd ut på 1950-tallet.

På toppen av Ramfløya ligger en stor, tydelig markert gravrøys. Størrelsen og beliggenheten gjør den godt synlig i landskapet. Et stykke lenger sør ligger ytterligere fire gravrøyser som alle er i god stand. Også disse ligger godt synlig til både i forhold til Austneset og sundet utenfor.

Gravrøys på Austnes som ligger på en avsats i ura ovenfor bebyggelsen. Herfra er det fritt utsyn i tre retninger. Graven har vært plyndret og steiner ligger kastet ut på sidene rundt graven.

Nede på Austneset (Buneset) ligger det to gravrøyser i dyrket mark. Gravene er fortsatt godt synlige, men har blitt påført betydelige skader som følge av jordbruksdrift. Også på Badstuhågen og Kjegla er gravhauger og en nausttuft skadet, og helt eller delvis fjernet av veg og snuplass, eller delvis begravd av en lokal fylling/komposthaug. Her finnes også en gårdshaug som det i dag står bygninger oppå.

Nordover mot Støttemyrneset ligger det flere større felt med godt bevarte kulturminner. I dette området er det få moderne inngrep i form av veger, bygninger med mer. Rett vest for Litjklubben ca 20 moh ligger fire hustufter fra steinalderen ved det som den gang har vært ei lun bukt mellom Kjegla og Litjklubben. Videre nordover er det 10 gravrøyser som alle er godt bevarte, flere av betydelig størrelse. Ett av gravfeltene utmerker seg særlig som majestetisk og godt bevart. Røysene på denne strekningen er bygd av rullestein. I området som helhet finnes et stort antall automatisk fredete kulturminner; hele 22 gravrøyser hvorav flere av anseelig størrelse, åtte nausttufter, en gårdshaug og fire hustufter fra steinalderen. Med unntak av kulturminnene som ligger i bebyggelsen og dyrkamarka på Austnes, er kulturminnene i god stand.

Gravhauger på Buneset, Austnes.

Området er preget av gårdbebyggelse i aktiv drift, det er noe eldre bebyggelse i kombinasjon med nyere bebyggelse og dyrka mark.

Gravfeltene som ligger fra Austnes mot Kalkåsen er blant de største som er registrert i Troms fylke, med særlig stor verdi – I vestre del av området er veien, kaia og nye bolighus tydelige moderne inngrep, mens den østre delen av området har et mer autentisk preg. På grunn av de tekniske inngrepene er noen av kulturminnene skadet og lesbarheten redusert. Den kulturhistoriske verdien er størst i østre del av landskapet, hvor det ligger monumentale gravhauger i et autentisk landskap, med vid utsikt, god lesbarhet og historisk forståelse. Det ligger også steinaldertufter her, som er godt synlige i terrenget. Dette er en sjelden kulturminnetype, som øker den kulturhistoriske verdien. Felles for kulturminnene er at de orienterer seg mot Kvernessundet, sundet mellom Bjarkøya, Grytøya og Sandsøya. Fram til

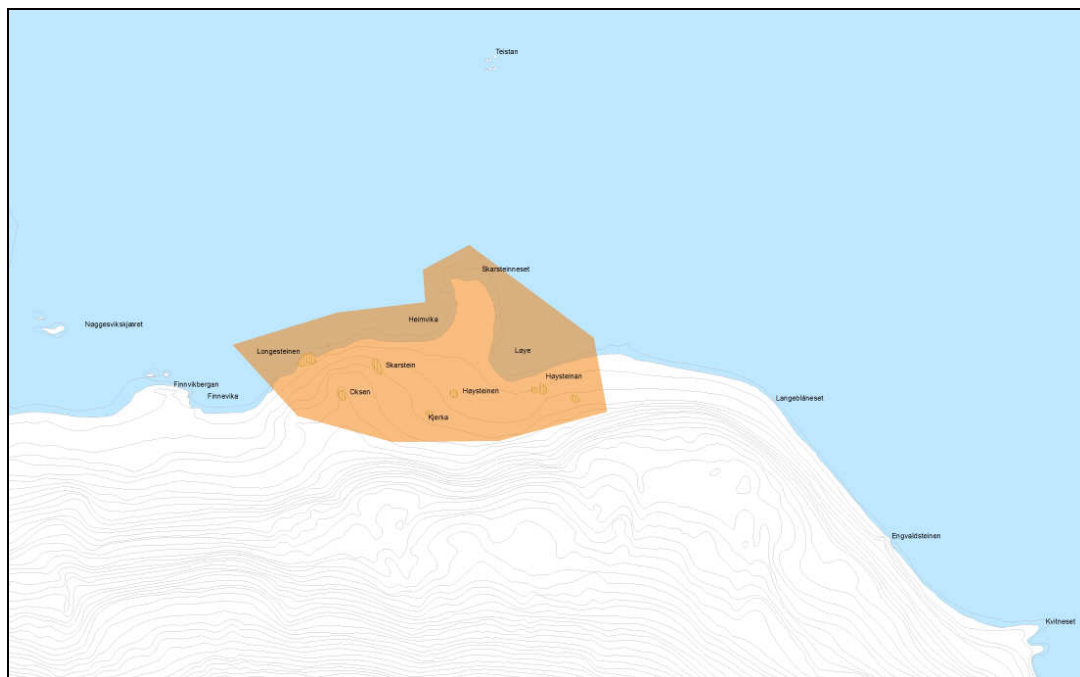
det siste hundreåret har sjøen vært viktigste kommunikasjonsåre, og det har vært mange forbindelser på tvers av havflatene.

Skarstein

Nordvest på Grytøya ligger et verdifullt kulturlandskap med særlig sjeldne og markerte tufter fra steinalderen. Tuftene ligger på en strandterrasse, og flere av dem er godt synlige. Det skal være mer enn 20 tufter her. Formen på tuftene og beliggenhet i forhold til dagens havnivå kan tyde på at det har vært bosetting her i flere perioder i løpet av de siste 3-4000 årene f.Kr.

I historisk tid skal Skarstein ha tilhørt Bjarkøygodset, og senere Rosenkrantzene. I følge Jenssen (1947) skal "...Skarstein til alle tider ha vært et sted som folk flyttet til og fra, og som stundom lå øde." (1947:374). I dag finnes bare ruiner etter den tidligere bebyggelsen på stedet.

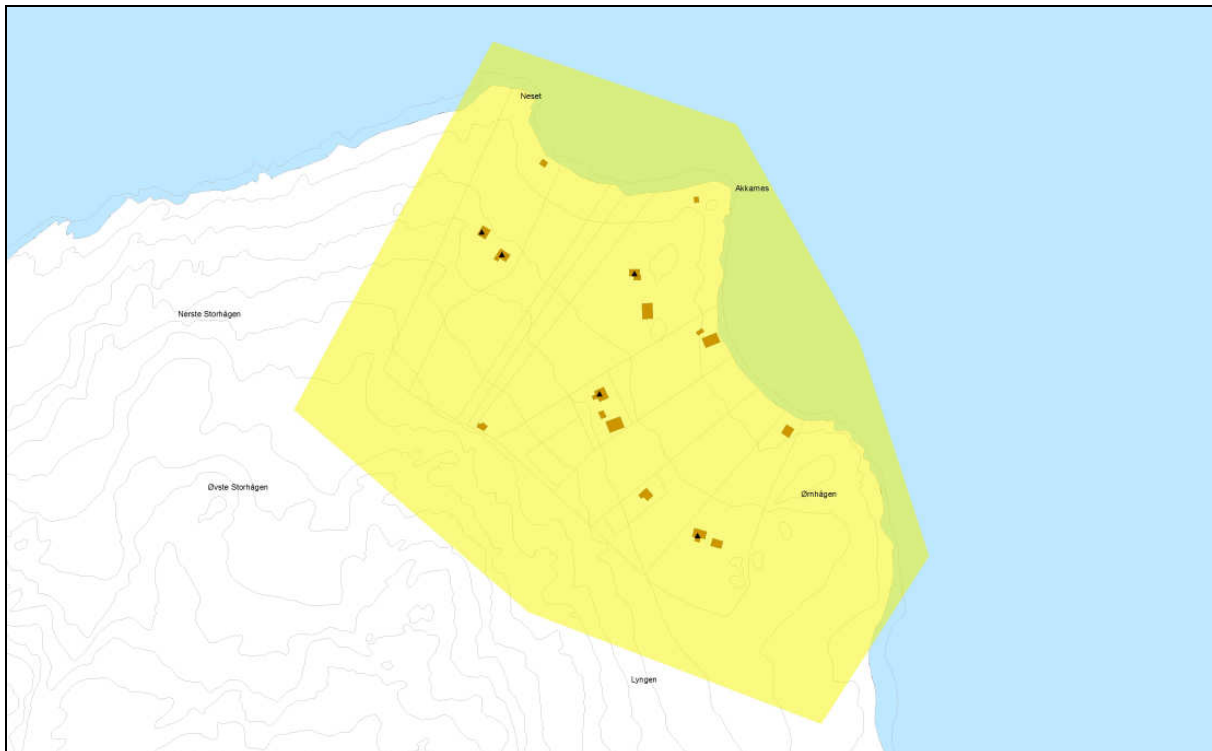
Skarsteinområdet er et særpreget og velbevart kulturmiljø, og kontrasten av bosetningsspor på terrassen foran det steile, blygrå fjellet som reiser seg i bakgrunnen, gir det høy opplevelsesverdi. Det dramatiske landskapsrommet som kulturminnene ligger i er urørt og har stor opplevelsesverdi. Steinaldertufter er sjeldent forekommende type, særlig sjelden at det er så mange som viser kontinuitet og flere faser i forhistorisk bosetting.

Skarstein

Akkarnes

På Akkarnes er det i SEFRAK registrert flere bolighus og et fjøs fra 1800-tallet. Området er preget av småskala gårdsdrift, med fast bosetting til inntil 4-5 år tilbake. De eldre bygningene er velholdte og benyttes i dag som fritidsboliger. Det er ingen veiforbindelse hit, og kulturlandskapet er i gjengroing etter at gårdsdriften opphørte. Det er ikke registrert automatisk fredete kulturminner her.

Akkarnes

Bygningene og landskapet på Akkarnes er representativ for denne type gårdsbosetting i kyst/fjordstrøk, og har en viss kulturhistorisk verdi. Tunstruktur er bevart, og den historiske sammenheng mellom kulturmiljøet og naturressursene og landskapet er lesbar.

Dypingen

Her har tidligere vært gårdsbebyggelse. Stedet er i dag fraflyttet, men bygningene på stedet er i de senere år istandsatt og i bruk som fritidsbolig. Våningshuset er et sen-empirehus i 1 ½ etasje, som sannsynligvis er bygget eller har fått sin nåværende form rundt århundreskiftet. Bygningsmiljøet er vanlig forekommende og her er ikke registrert automatisk fredete kulturminner.

Kverneset- Horsevika- Seglhellen

Lengst nord-øst på Grytøya ligger et større kulturmiljø med mange og varierte kulturminnetyper, fra mange perioder. Området ligger strategisk mot sundet mellom Grytøya, Sandsøy og Bjarkøy, og de fleste kulturminnene har en tydelig orientering mot dette landskapsrommet. Landskapet er preget av vikar med hvit sand i kontrast mot et bakenforliggende skogskledd småskala landskap. "I ryggen" ligger fjellet Storgalten.

Ytterst på **Kverneset** ligger et gravfelt med syv gravrøyser/hauger fra jernalder. Gravene er små, sammenlignet med gravrøysene på Bjarkøya, men har en fin plassering helt ytterst på neset med vidt utsyn mot skipsleia i tre retninger. Her er også registrert en åker fra jernalder, en relativt sjelden kulturminnetype i denne regionen. Åkeren fremstår tydelig i landskapet, i sommerhalvåret som en mosekledd slette omkranset av einebusker på opptil 2,5 m. Flere grøfter/voller går på langs og tvers av sletta, innimellom er det også markerte groper.

Sør for Kverneset, i **Horsevika**, finnes et særpreget bygningsmiljø. Miljøet består av to nedlagte gårdsbruk, der bygningene ligger samlet. Bolighus og et naust er fra slutten av 1860-tallet. Her er også en jordkjeller av uviss alder. Gårdsbruket var bebodd fram til 1948. I følge Jenssen (1947) hørte Horsevika opprinnelig under Dypingen. Bygningene er restaurert i nyere tid og godt vedlikeholdt, og den gamle innmarka holdes i hevd av sauer på beite om sommeren.

I tilknytning til dagens naust finnes spor etter nausttuffer av eldre dato samt eldre kulturlag som er avdekket i jordkjelleren. Et stykke ovenfor husene, ca 25 moh, ligger tre hustuffer fra steinalderen. Da disse husene var i bruk sto havet høyere enn i dag og Horsevika var en dypere bukt.

Bolighusene ligger i ei lun bukt ovenfor ei sandstrand, mens naustene er plassert litt ut på nordsiden av bukten hvor det er lettere å komme til med båt. Det største våningshuset skal være ett av tre hus som ble fraktet nordover fra Namdalen på samme jekt. De to andre tilsvarende bygningene skal være på Helløya (i Svennevika) og på Flatøya (Ole Mikal Flatøs hus). Alle bygningene har stor autentisitet i både materialbruk og utforming (jf brev fra Troms fylkeskommune av 12.08.96 til Bjarkøy kommune).

Det er ingen vegforbindelse til Horsevika. På 1930-tallet ble det organisert "nødsarbeid" hvor målet var å bygge vei fram til Horsevika. Arbeidet ble aldri slutført, men en kan flere steder se mindre bruddstykker av en påbegynt veg bygd av grove bruddstein.

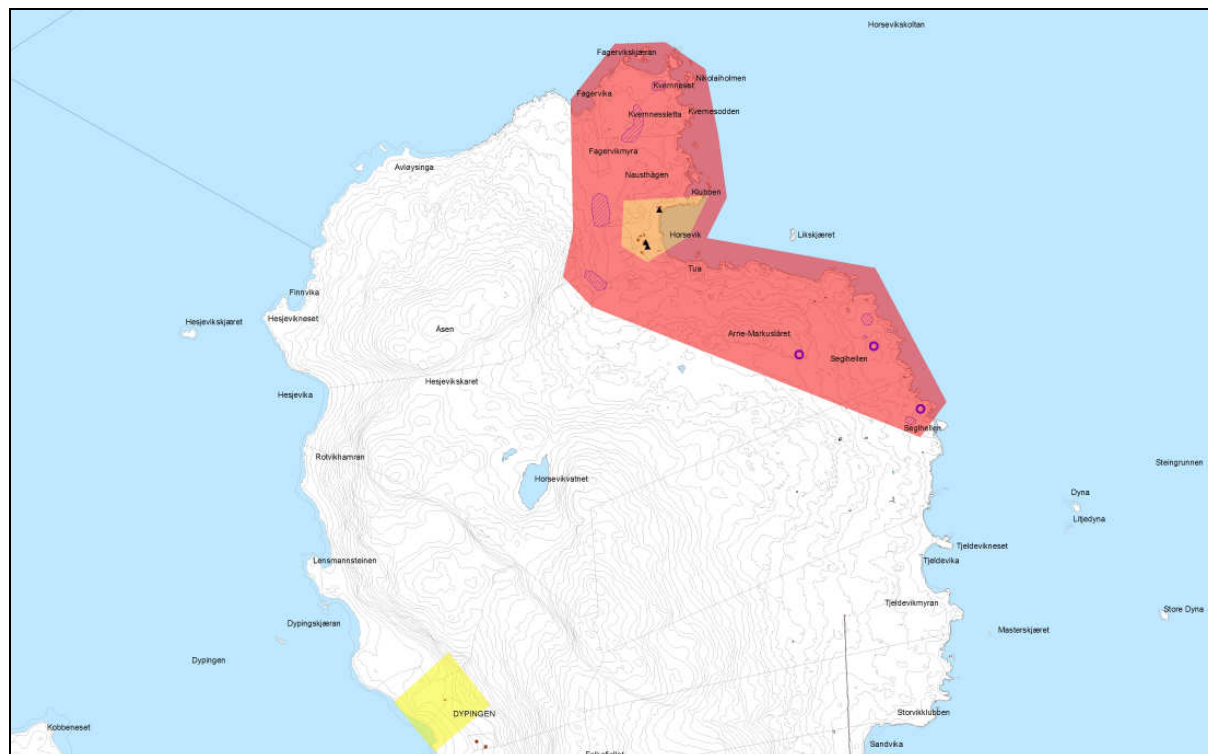

Bygningsmiljøet i Horsevika.

På strekningen fra Horsevika og sørover til Seglhellen ligger det 10 gravrøyser. Gravene er i hovedsak godt bevart og ligger alle på forhøyninger i terrenget med god utsikt over sundet. Den ene av dem ligger på en markert forhøyning i terrenget og er formet som en båt. Det er ikke registrert mange båtgraver i Nord-Norge. På den samme strekningen finner en helt ned mot sjøen sporene etter et steinbrudd fra 1920-tallet, som ble etablert i forbindelse med kaiutbygging i Harstad. En grunnmur som trolig stammer fra denne driften står fremdeles. I en bergsprekk på vestsiden av Arne Markuslåret ligger det som trolig er ei samisk urgrav. I et hulrom i berget ligger beinrester, tørt og er for det meste skjernet for vær og vind.

I et større landskapsperspektiv må utbredelsen og mangfoldet av kulturminner fra Kvernesodden til Seglhellen ses i sammenheng med kulturminner på Austnes (Vestnes) og Sandsøy. Samlet sett illustrerer de hvor viktige områdene omkring dette sundet har vært.

Miljøet samlet sett er urørt uten større moderne inngrep, noe som gir økt opplevelsesverdi. Steinaldertuftene vitner om bosetting her flere tusen år forut for jernalderen, og det er kontinuitet i bosetting i dette området. Både den forhistoriske åkeren, steinaldertuftene og den båtformete gravrøysen er sjeldne kulturminnetyper. Også den samiske urgraven har særlig stor verdi – ettersom det er en av de få kjente samiske gravene i Harstad-Bjarkøyregionen. De tydelig markerte gravrøysene øker også opplevelsesverdien.

Kvernneset – Horsevika – Dypingen

Området omkring gården Horsevika er et verdifullt kulturlandskap med verneverdig bygningsmiljø. Selve bebyggelsen og det omkringliggende jordbrukslandskapet er representativ for denne type gårdsbosetting i kyst/fjordstrøk. Tunstruktur er bevart, og den historiske sammenheng mellom kulturmiljøet og naturressursene og landskapet er ivaretatt og godt lesbar. Bygningene har autentisitet, originalitet og særpreg, og relativt høy kulturhistorisk verdi. Den gode tilstanden skiller byggene her fra det som er typisk i mange andre deler av området.

Sandsøy

Nordvest for Grytøya ligger Sandsøya. Sandsøy var før midten av 1800-tallet administrasjonssentrum i Bjarkøy, med sentrale institusjoner som kirke med prestegård, gjestgiveri og handelssted. Det har også vært holdt ting her i historisk tid. Trolig har det hatt sentrumsfunksjon fra omkring midten av 1500-tallet da det store Bjarkøygodset stykket opp. Kommunen, eller herredet, het da Sand.

Det meste av området preges av bebyggelse knyttet til jordbruk med en blanding av eldre og nyere bebyggelse, samt en del småskala industri. I perioden 1962-65 ble det anlagt et fort nord-øst på Sandsøy. Fortet ble nedlagt i 1998. Fortet ble bygd som et rent stridsanlegg, med batteri og fjellanlegg, og det var ikke forutsatt å ha bemanning i fredstid. Området bærer fortsatt preg av militær aktivitet, både med bunkere og kanonstillinger. I dag er fortet solgt til private, og det drives som opplevelsessenter. Anlegget har ikke verdi som kulturminne.

I SEFRAC-registeret er registrert 19 bygninger her, hvorav to er bygd i 1830 og et sjå er fra 1700-tallet. I tillegg ligger det i **Altevik** en gårdshaug hvor spor etter hustuffer fortsatt er

synlige. I bukta på **Sand** ligger det naust- og hustuffer som dateres til nyere tid. På Nordsand ligger også Sandsøy kirke, en langkirke i tre oppført i 1888. Kirken ligger vakkert til, med utsyn over mot Grytøya. Her er også en kirkegård, ned mot vågen.

Sandsøy kirke og kirkegård. Foto: Bjarkøy kommune

Både mellom bebyggelsen og ut på **Oterneset** ligger det gravrøyser/hauger. Noen av røysene ligger inne i tettbebyggelsen, mens det største gravfeltet som ligger på Oterneset er helt bortgjemt i en storvokst plantet granskog. Flere av gravminnene ligger i dag i omgivelser som er svært forskjellig fra det miljøet de ble anlagt i, og dette reduserer opplevelsesverdien av kulturminnene.

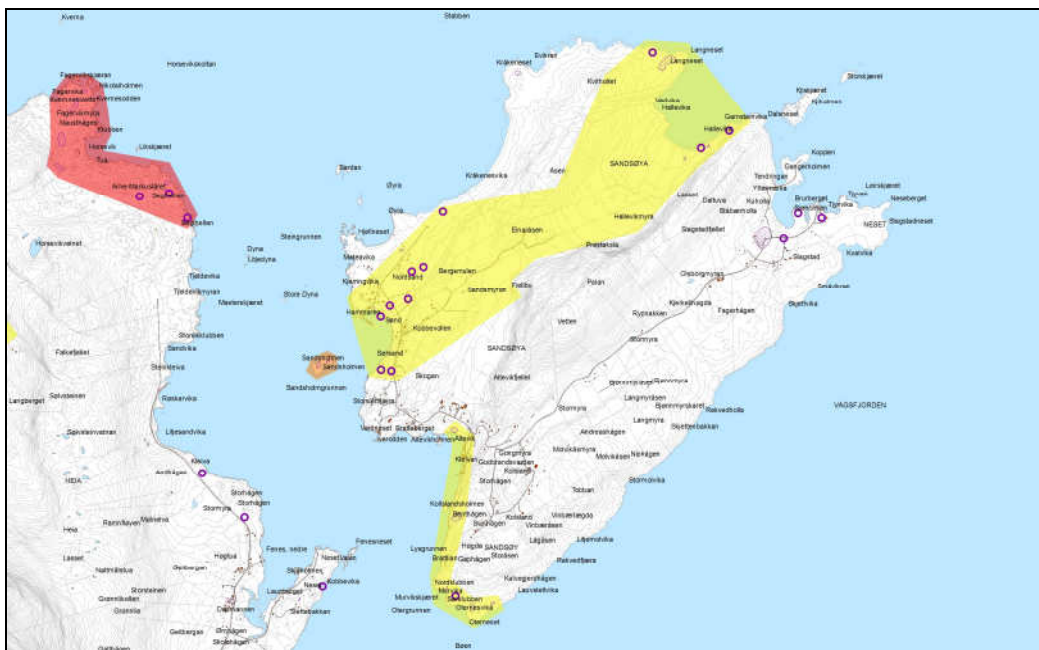
Området Nordsand-Hallevika er et særpreget kulturlandskap med flotte gravrøyser flere steder. Flere av dem har en klar og markert plassering i terrenget, og henvender seg tydelig til Kvernsundet.

På Sommarro var det tilholdssted for katolsk munk i middelalderen, og stedet ble valgt til tusenårssted på Sandsøy. Stedet er i dag ryddet, og det er satt opp benker og alter og lagt opp stein for å markere hvor bygningene stod.

Samlet sett kan Sandsøya karakteriseres som et kulturmiljø med mange og varierte kulturminnetyper. Mange av kulturminnene har en tydelig plassering i landskapet, og den historiske sammenhengen mellom kulturminnene og deres omgivelser er klar. På deler av øya finnes også særpreget kulturlandskap, som sammen med kulturminnene har en betydelig opplevelsesverdi. På østsiden av øya, inn mot Grytøya, er miljøet mer preget av nyere utbygging (bolighus, veier etc), men med innslag av verneverdige enkeltbygninger.

Bygningsmiljø med verneverdige bygninger fra 1700-1800-tallet samt Sandsøy kirke. I forgrunnen ligger en molo

Sandsøya - Sandsholmen

Sandsholmen

Denne lille holmen ligger nært opp til Sandsøy. På toppen av holmen, ut mot skipsleia, ligger en stor gravhaug som er godt synlig for de som passerer. Like nordøst for gravhaugen ligger ytterligere fire mindre gravhauger. I tillegg er det på holmens østside tre hustuffer trolig fra middelalderen.

Kulturminnene på Sandsholmen illustrerer svært godt jernaldergravenes viktighet som synlige markører mot skipsleia, en av gravene er spesielt stor i nordnorsk sammenheng.

Området er urørt, noe som gir høy opplevelsesverdi, og sammenhengen mellom kulturminner og landskap er godt ivaretatt.

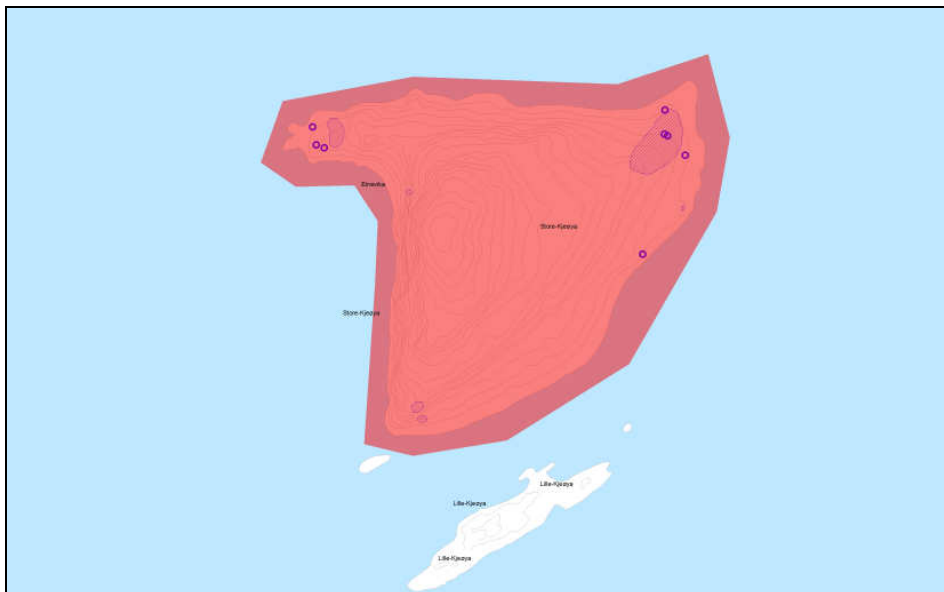
3.6 Beskrivelse av kulturminner og kulturmiljøer - Harstad

Kjeøya

Like utenfor Lundenes, midt i Toppsundet, ligger Kjeøya. Øya er neste 3 mil i omkrets, og har en trekantet form. Den består av en lav kolle på om lag 90 meter omkranset av en lav strandsoner. Det ble plantet mye barskog på øya på 1930-tallet, og denne vegetasjonen er fremdeles dominerende. Kjeøya er i dag ubebodd, og den eneste stående bygningen er en fyrlykt nord på øya. Det skal ha vært bosetting her på 1600-tallet, men det finnes ikke spor etter denne i dag. Kjeøya hører til gården Lundenes på Grytøya.

Det finnes mange automatisk fredete kulturminner på øya som viser at øya har hatt en viktig funksjon i forhistorisk tid. Det er til sammen registrert 17 gravrøyser fra jernalder/middelalder på øya, det er funnet hus eller nausttuffer fra middelalderen og her er ikke minst et felt med bergmalerier. Flere av kulturminnene er i dag vanskelig å se på grunn av gjengroing av furuskog.

Bergmaleriene på Kjeøya ble først registrert i 1954. De 14 figurene som er registrert, er malt på en loddrett bergvegg, og har en rødlig farge som gjør dem relativt lett å se. Flere av figurene forestiller mennesker, men her finnes også abstrakte eller mer ubestemmelige figurer. Bergmaleriene er de eneste som er funnet i Troms. I Nordland er det registrert flere lokaliteter med bergmalerier, alle funnet inne i huler. Feltet på Kjeøya skiller seg fra denne tradisjonen ettersom de ligger i friluft. Dette gjør disse kulturminnene og plasseringen av dem i landskapet ekstra spesielt. Bergmalingsfeltet er for øvrig plassert i sør-vest – motsatt av de største gravfeltene som finnes på nord-øst på øya.

Kjeøya

Kjeøya er i dag hyppig brukt som rekreasjonsområde både for folk fra Harstad og øynene omkring. Det er laget en skjøtselsplan for bergmaleriene på øya.

Det store antallet gravrøyser samt forekomsten av bergmalerier, som er blant de mest sjeldne kulturminnetyper på landsbasis, gjør Kjeøya til et særlig verdifullt kulturminne.

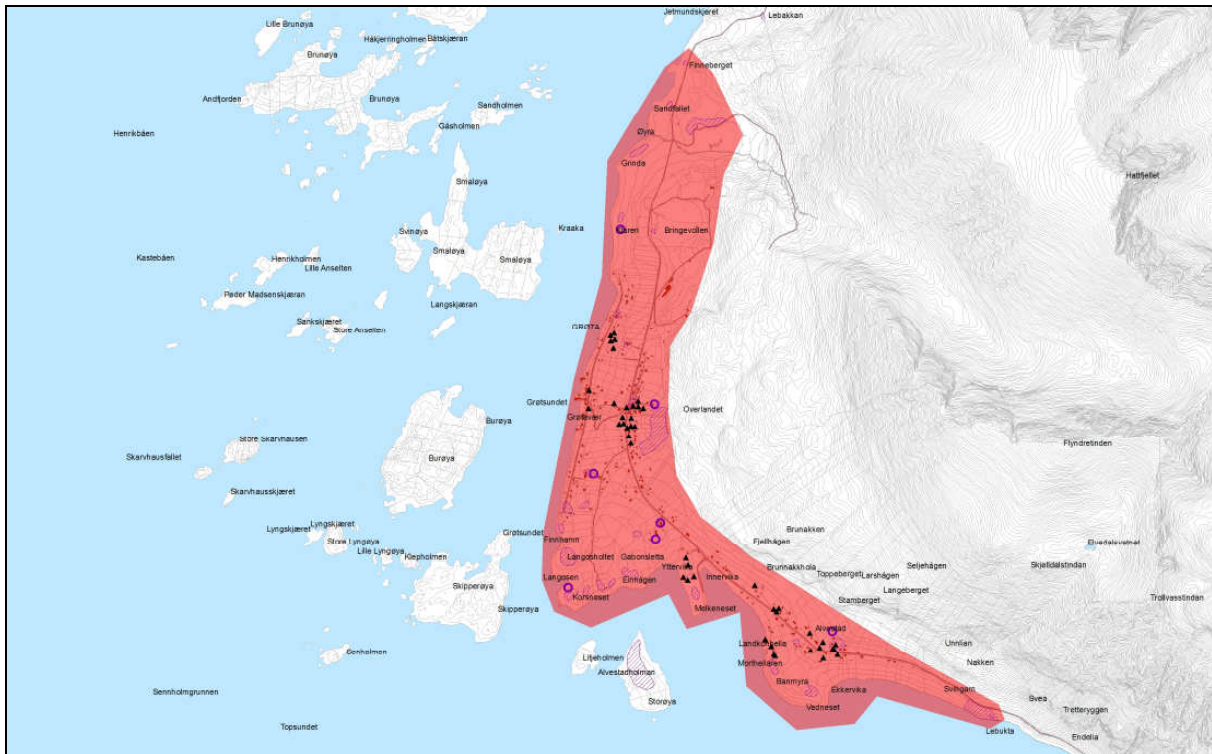
Grøtavær - Alvestad

Helt nordvest på Grytøya ligger Grøtavær og Alvestad. Her finnes en rekke automatisk fredete kulturminner samt kulturhistorisk interessante bygningsmiljø og kulturlandskap som gir området stor verdi i kulturminnesammenheng.

Grøtavær er i dag et tettsted, med om lag 150 fastboende. Stedet ligger noe skjermet fra Andfjorden av skjærgård med en rekke holmer og skjær. Livsgrunnlaget på Grøtavær var i tidligere tider basert på fiske og småbruk, der fisket klart har vært dominerende næringsvei. Grøtavær skal på 1800-tallet ha vært et rikt vær for sild- og skreifiske. Her har også vært husmenn og strandsittere. Fremdeles er det enkelte yrkesfiskere her. Likevel er det andre næringer som dominerer i dag, blant annet jordbruk, reiseliv, leirskoledrift og handel. Stedet fikk veiforbindelse østover på Grytøya i 1996. Selve været ligger i relativt bratt terreng ned mot havnen, og fremstår som et tett og enhetlig område med særpreg og stor opplevelsesverdi. På Grøtavær finnes også egen baptistmenighet med eget kirkehus. Her ligger også Grøtavær kapell en langkirke fra 1915; med tilhørende kirkegård. På Korsneset like utenfor kirken, ligger et stort antall gravrøyser. For øvrig er her mange automatisk fredete kulturminner, både i typer og antall. Her finnes blant annet et spesielt stort antall gravrøyser – for eksempel i utmarka (beiteland) ytterst, forbi dagens bebyggelse, samt flere innimellom dagens bebyggelse. Ved Øverland finnes for eksempel et felt med nærmere 40 røyser. For øvrig er det registrert gårdshaug, samt gjort funn av gjenstander fra yngre steinalder (for eksempel skiferpil) som kan indikere lang tids bosetting på stedet.

Grøtavær fremstår i dag som et lite tettsted, med variert bebyggelse. Her finnes innslag av eldre og verneverdige bygninger, ikke minst brygge- og sjøhusbebyggelsen i havnen.

Alvestad ligger øst for Grøtavær, og det er i dag nærmest sammenhengende bebyggelse mellom Alvestad og Grøtavær. På selve Alvestad er det et forholdsvis bredt innmarksbelte mellom havet og fjellet, der det fortsatt er jordbruksdrift i dag. Tunformen er relativt intakt på flere av brukene, men bygningsmiljøene preges av moderniseringer og ombygginger, samt innslag av nyere bolig- og driftsbygninger. Her mange store gravrøyser, men de fleste av dem er omrotet og ødelagt. I en av røysene er det funnet en kvinnegrav fra vikingtid, med blant annet skålformete bronsespenner.

Grøtavær – Alvestad

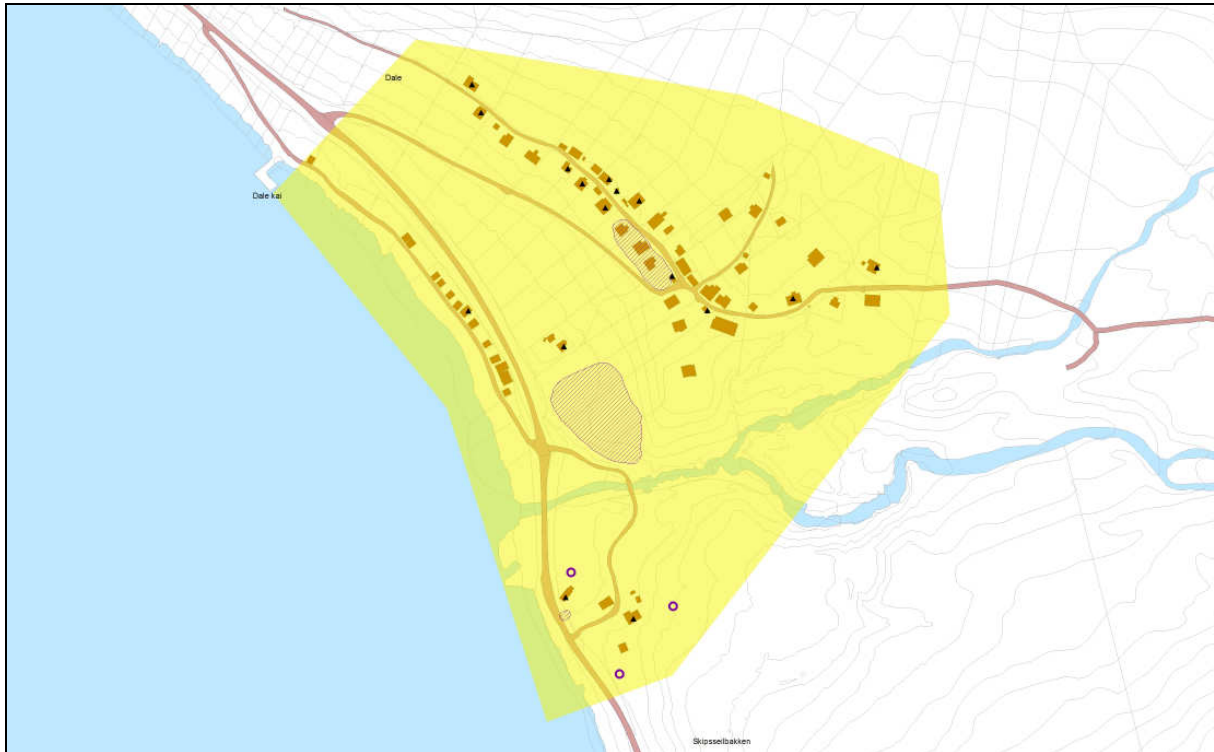
Samlet fremstår Grøtavær-Alvestad som et særpreget kulturmiljø, i et karakteristisk og særpreget landskap med skjærgråd, bratte hellinger opp fra sjøen og et velholdt og intakt kulturlandskap på flaten inn mot fjellet som reiser seg markant i bakgrunnen. Miljøet preges av et stort antall kulturminner fra flere epoker, både forhistorisk og historisk tid, og har stor tidsdybde. Her er store felt med hauger/røyser som er tydelige i landskapet, et velholdt og lesbart kulturlandskap med innslag av verneverdig gårdsbebyggelse med delvis intakt tunstruktur og interessante enkeltbygninger. Også bebyggelsen på selve Grøtavær fremstår som et tettbygd og særpreget miljø, med blandet bebyggelse av både nyere småhus, gårdsbebyggelse og enkelte eldre verneverdige bygninger.

Dale

Dale ligger spektakulært til i åpningen av en bred dal som skjærer seg inn i østlig retning fra Toppsundet, og omtrent deler Grytøya i to. I denne dalen, på en moreneavsats, ligger både inn- og utmark til den opprinnelige Dale-gården, som tidligere var den sørligste gården på Ytre-Grytøy. I øst danner et veldig fjellmassiv med fjell tindene Toppen og Nona, en naturlig barriere mot Vadskinn. Den opprinnelige Dale-gården er senere delt i flere bruk.

Her er gjort funn som viser at området har vært brukt så langt tilbake som i yngre steinalder (hulmeisel av svart skifer). Her er også funnet en samisk jernpil og det er registrert en gammetuft ikke langt fra sjøen.

Om lag 1950 bygde innbyggerne her, på felles innsats, et eget kraftverk i Storelva. Elvene i nærheten skal for øvrig ha vært benyttet til mølledrift. Det skal ha vært kverner i alle elvene (Brattåselva, Storelva og Daleelva) fra 1700-tallet av, og denne virksomheten skal ha hatt en viss betydning for den lokale økonomien. Her har også vært en rekke husmenn, og deres hovedsyssel var fiske, ikke jordbruk.

Dale

Dale har kulturhistoriske kvaliteter som et særpreget miljø beliggende i et dramatisk og intenst landskap. Bebyggelsen har en særpreget struktur, der den ligger tett langs en vei som binder bebyggelsen sammen, på platået overfor dagens riksvei, med velbevarte naust i fjæra. Landskapet har gjort at bebyggelsen her har en annen struktur og tetthet enn det som ellers er vanlig i Harstad/Bjarkøy. Denne strukturen er fremdeles lesbar. Deler av bebyggelsen er modernisert og her er også innslag av nyere bebyggelse, men samlet sett fremstår dette som et enhetlig kulturmiljø innrammet av et særpreget landskap.

For

For ligger mellom Lundenes og Bjørnerå. Kulturlandskapet og bebyggelsen her er et særdeles godt eksempel på det tradisjonelle bebyggelsesmønsteret i regionen, med naust i standkanten, deretter dyrka mark som strekker seg i langstrakte teiger opp mot gårdstunene, med beite og utmark videre oppover fjellkanten. Landskapet på strekningen Øvre-Nedre For er åpent og velholdt og bebyggelsesstrukturen er derfor fremdeles svært tydelig. Området fremstår som svært homogent. Tunformen er i hovedsak beholdt, der våningshusene ligger med langside mot sjøen og driftsbygningene vinkelrett på. Det er imidlertid en del nyere våningshus og driftsbygninger på tunene. Dagens riksvei går mellom tunene og dyrka marka, og følger landskapet, trolig samme sted som tidligere tiders gårdsveier.

For, Grytøya

Her er imidlertid også mange og rike funn av kulturminner fra forhistorisk tid som graver gårdshaug, steinalderboplasser, gravhauger og –røyser. En tidligere nausttuft skal være fjernet som følge av jordbruksvirksomhet/pløying. Her er også gjort funn av en grav fra yngre jernalder – under flat mark, en relativt sjelden kulturminnetype. I graven ble det blant annet funnet sverd og øks. Flere av disse kulturminnene er synlige i landskapet i dag, og bidrar til å gi stedet tidsdybde. Samlet sett kan For karakteriseres som et særegent kulturlandskap med småskala gårdsdrift med innslag av eldre bygninger og steingjerder. Aktiv gårdsdrift gir åpnere og lesbart landskap der det tradisjonelle bebyggelsesmønsteret som har særpreget landsdelen er godt ivaretatt og synlig. Stedet har relativt høy grad autentisitet, opplevelsesverdi og tidsdybde.

Lundenes

Lundenes ligger på den sørøstligste delen av Grytøya, mellom gårdene For og Bessebostad. Det har i dag preg av et mindre tettsted, med gårdsbosetning og nyere bolighus. Selve Lundeneset er stort og flatt, og her finnes i dag både en skole, kirke og lokalmuseum.

Lundeneset

Langs en strandterrasse 15-18 moh ble det på 1950-tallet funnet over 70 skifergjenstander fra yngre jernalder. Det er ikke funnet boplass-strukturer, men det er likevel antatt at det må ha vært en boplass her i steinalderen. Det er også gjort mange funn av enkeltgjenstander på Lundenes (løsfunn). Tidligere skal det også ha vært mange graver og nausttuffer her, men de er trolig fjernet som følge av intensiv jordbruksvirksomhet. Et av de kulturminnene som fremdeles finnes, er gårdshaugen ved Lundeneset. På denne står i dag den gamle Lundenesgården. Som i dag er Lundenes bygdetun "Gammelgården". Deler av bygningen er fra 1770, med et tilbygg fra 1824. "Gammelgården" er en lang stuebygning med vindu i to rekker, tydelig påvirket av trønderlåna. Bygningen er fredet.

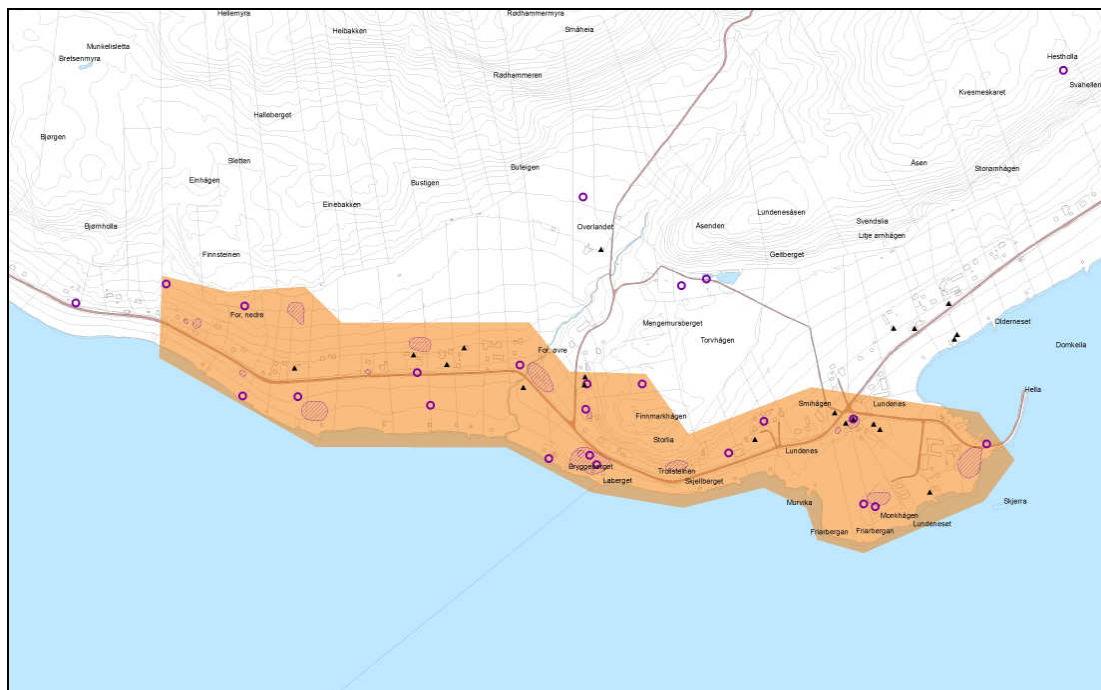
Lundenes kirke er en helt ordinær trekirke, oppført i 1974.

Lundenes kirke og "Gammelgården"

Lundeneset har en karakteristisk form der det "stikker" ut i Vågsfjorden på den nord-østligste tippen av Grytøya. Miljøet er imidlertid mye preget av moderne tekniske inngrep og utbygginger og sammenhengen med de automatisk fredete kulturminnene er lite lesbart. Bygningstiljøet på Lundenes kan karakteriseres som vanlig forekommende, imidlertid peker

den fredete "Gammelgården" seg ut som særlig verdifull. Den er av en sjelden type, og har både kulturhistorisk og arkitektonisk interesse. Bygningen er under istandsetting/reparasjon.

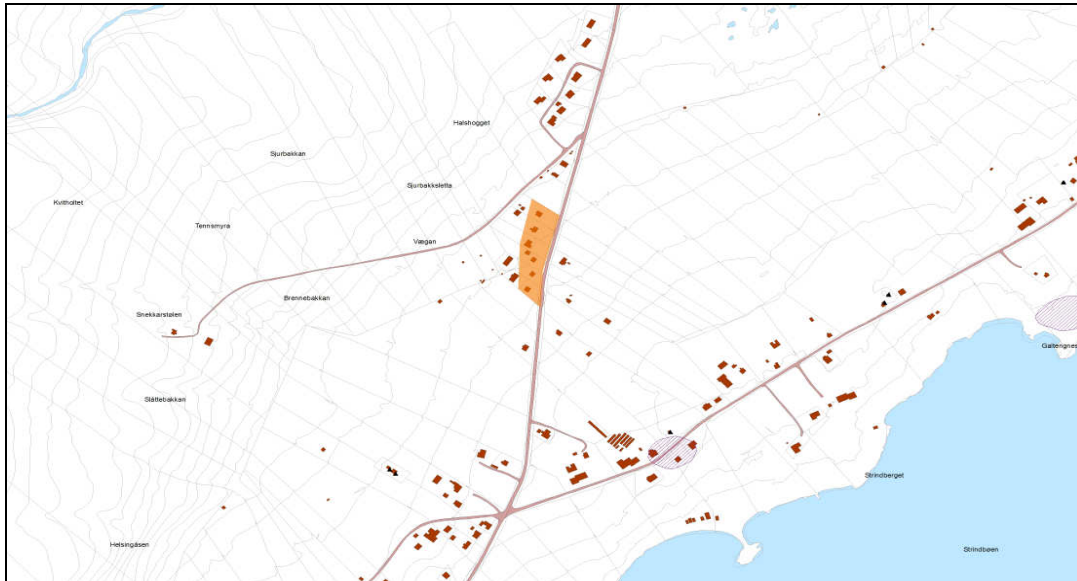
For - Lundenes

Bessebostad

Langs Riksveien mellom Bjørnerå og Fenes ligger en rekke med bolighus oppført i tidlig etterkrigstid. Husene som ble bygget etter 2. verdenskrig var gjerne svært enkle i utformingen. Bebyggelsen på Bessebostad er eksempler på dette. Stor grad av autentisitet i form, men likevel varierte i uttrykk.

Etterkrigsbebyggelse på Bessebostad.

Bessebostad

Miljøet fremstår som meget homogent. Representative, men gode eksempler på denne stilen, og utbyggingsmønsteret i denne perioden (nye bolighus i tradisjonelle jordbruksområder). Miljøet er enhetlig og bygningene relativt autentiske. Som kulturmiljø er dette et godt og bevaringsverdig bilde på en viktig periode i det 20. århundre

Kjøtta

Kjøtta hadde tidligere en betydelig bosetting. Selve gården Kjøtta ligger på nordsiden av øya. Her finnes også gravrøyser fra jernalder.

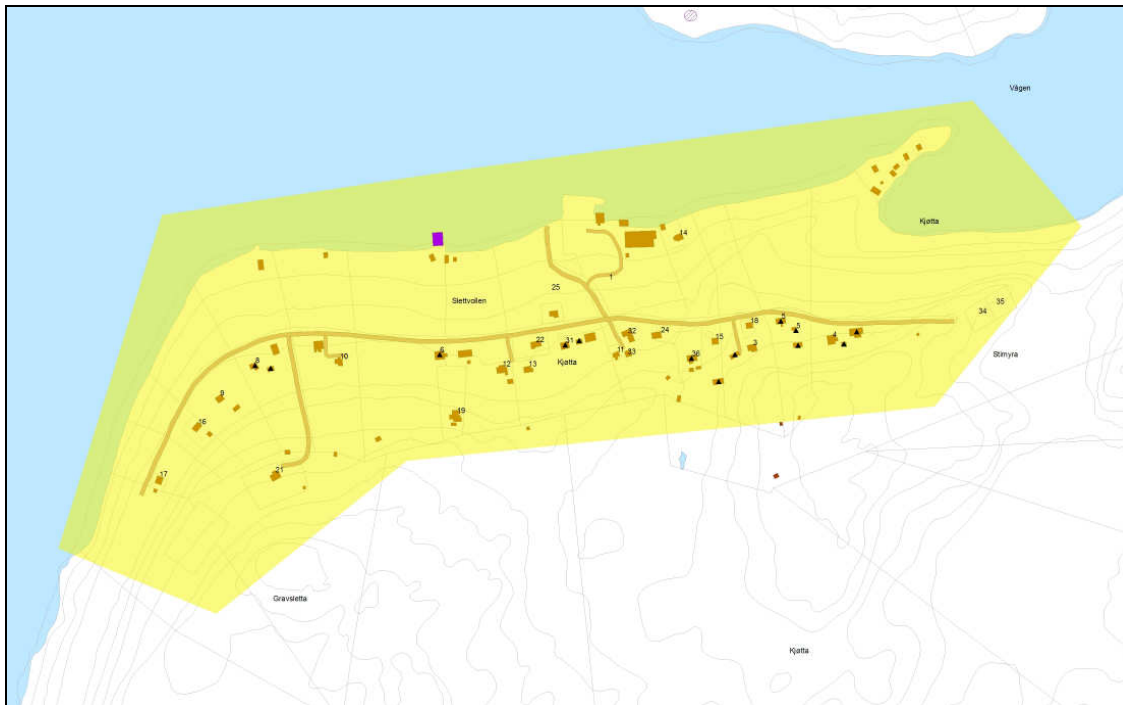
Det har vært opp i mot 10-12 gårder i drift på øya, og det er opplyst at det i en periode var 40 melkekyr og 5 hester og et ukjent antall sauer her. Sauene beita mest på Kjøttakalven. Fraflytting og opphør av gårdsdrift begynte først på 1960-tallet. Den siste gården var i drift til 1981. Gjengroing har preget landskapet i økende grad, men det er i senere tid iverksatt beitetiltak (villsau) for å opprettholde kulturlandskapet. Kjøtta har i dag et fåtall fastboende.

Tidligere var det sildoljefabrikk på øya som sysselsatte mange mennesker. Første fabrikk ble bygget i 1929 under navnet Harstad Sildeoljefabrikk AS. Fabrikkdirften opphørt i 1984, og fabrikkene hadde da navnet Senja sildeoljefabrikk AS. Her har tidligere også vært dampskipskai.

Fra www.kjotta.com

Bebyggelsen ligger noe opp fra fjøra med naust, nærmest på rekke, langs gårdsveien mellom husene/brukene. Særlig en bygning peker seg ut som kulturhistorisk interessant – den eldre trebryggen vest for. Bygningen er relativt stor, og er representativ for den type handelsbrygger som ble oppført på 1800-tallet.

Kjøtta

Kjøtta fremstår som et representativt tettsted/gårdsmiljø med innslag av eldre bygninger og naust. Småskala gårdsdrift med innslag av eldre bygninger og steingjerder. Aktiv gårdsdrift gir åpnere og lesbart landskap, selv om stedet er preget av gjengroing.

Ytre Elgsnes

Ytre Elgsnes ytterst på den smale halvøya av Hinnøya som stikker ut i Toppsundet. Fjellryggen Elgen reiser seg steilt opp rett øst for det ligge platået hvor dagens bebyggelse ligger. Landskapet skaper således en dramatisk og karakteristisk ramme omkring dette særpregete kulturmiljøet. Mange spor vitner om at området har vært attraktivt for bosetting i mange tusen år.

På Ytre Elgsnes har det bodd folk helt fra den eldste delen av steinalderen for minst ti tusen år siden. Det eldste funnet er ei skiveøks av finkornet kvartsitt. Andre funn fra eldre steinalder er noen skjæreredskaper, kalt flekker, av flint og den finkornede og harde bergarten chert. Det er gjort mange funn også fra yngre steinalder, særlig fra tidsrommet 5000 - 3000 f.Kr. Det ser ut til å ha vært større boplasser både på Øverlandet og Storbakkan. Ennå på begynnelsen av 1900-tallet var det synlige hustuffer på Storbakkan. For to tusen år siden kan Ytre Elgsnes ha vært ganske likt det landskapet som møter oss i dag. Sjøen stod bare 3 - 4 meter høyere, og landet fortsatte å heve seg langsomt av havet gjennom hele jernalderen. Restene av en steinmur på Nonshågen kan være spor etter en "bygdeborg" fra første delen av jernalderen, en av svært få kjent fra denne landsdelen. De fleste forhistoriske funnene fra Ytre Elgsnes kan knyttes til jernalderen.

Elgsnes (fra www.elgsnes.no)

Ytre Elgsnes var krongods fra middelalderen av, senere, fra 1700-tallet ble det overdratt til private. På slutten av 1800-tallet ble halvparten av gårdsbruket solgt fra. Denne eiendommen ble overtatt av Edvard Ruud senior fra Kvæfjord. Med i overdragelsen var borgestua og notnaustet. Disse bygningene ble flyttet fra Raten til den nye eiendommen som fikk navnet Storbakkan. Edvard Ruud bygde opp bruket samtidig som han drev fiske som høvedsmann i et par mannsaldrer. Disse fire brukene ble så drevet atskilt fram til de tre største brukene igjen ble slått sammen i 1970- og 80-årene. Gården framstår derfor i dag i det vesentlige som en enhet.

Som de fleste steder i Nord-Norge har også Elgsnes en flerkulturell fortid. Det er spor etter samiske gammer flere steder i nærheten av gården. Navn som Finnevika, Finnhollet og Finnefjæra vitner om samisk bosetting. I skriftlige kilder fra 1700-tallet er det også nevnt samer som "tilholder over Elgsnesmarchen". De fleste bodde nok fast her, og drev jordbruk og fiske på linje med den øvrige befolkningen. På Slåttebakkan, ei slette mellom Elgsnes og Aun, er det fortsatt rester etter en samisk boplass med rundt 14 tufter. Av muntlige overleveringer framgår at Hans Wang jaget samene derfra fordi han mente reinen deres gjorde skade på skogen. Fra 1775 har plassen ligget øde.

Av de husmannsplassene vi kjenner til, lå fem under handelsstedet på Raten. Disse var Losnedalplassen og Kvamplassen på Lyngmyra, Rateskogsletta, som nå kalles Hågen, Ebergplassen og Jonsborg. Under de to andre brukene fra arveskiftet etter Hans Wang lå Steinsletta og Skarvegen. På Jonsborg vet vi med sikkerhet at det bodde husmenn fra cirka 1810. For de andre plassene er det kjent bosetting fra andre halvdel av 1800-årene. Det har imidlertid vært husmenn på gården også tidligere, noe folketellingene helt tilbake til 1666 bærer bud om. Hågen hadde status som husmannsplass helt fram til 1947, da parsellen ble utskilt som selvstendig bruk. De andre plassene ble fraflyttet rundt år 1900 og siden drevet som en del av det bruket de tilhørte. Husmannsplassene var små, og før til husdyrene ble høstet så langt borte som i Gullesfjordbotn og Dyrøygummen.

Her har tidligere også vært handelssted. Raten og Vest-Raten tilkker ut i Toppsundet på begge sider av Elgsnesvågen, og danner en naturlig molo mot øst og vest. Dette har gitt grunnlag for en god småbåthavn, og på østsiden av Raten har det også vært jekthavn.

Trondhjemsborgeren John Ellingsen Norman var den første handelsmannen som vi med sikkerhet vet hadde tilhold på Elgsnes. Han reiste rundt i Trondenes og Kvæfjord med sine kjøpmannsvarer og tok fisk i bytte. Handelen foregikk bare om sommeren, mens vinterkvarteret var i Trondheim. Sønnen Nils Johnsen Norman fortsatte handelen. Den eldste delen av hovedbygningen på Raten er trolig fra hans tid. I årene 1823 - 25 var borgerleiet på Raten det økonomiske sentrum i nordbygda. Etter at handelsstedet hadde fått gjestgiverbevilling, ble også tinget for Sands tinglag holdt her. I 1838 var det 23 hus på handelsstedet. . I 1881 var handelsstedet konkurs. Det ble forsøkt å drive videre i liten skala, men i 1914 var det helt slutt på handelen. I dag er det bare hovedbygningen som fortsatt står.

Raten 1870 og 2008 (ill: www.elgsnes.no foto: NIKU 2008)

I dag ligger gårdsbrukene Storbakken og Tømret ytterst på Elgsneset.

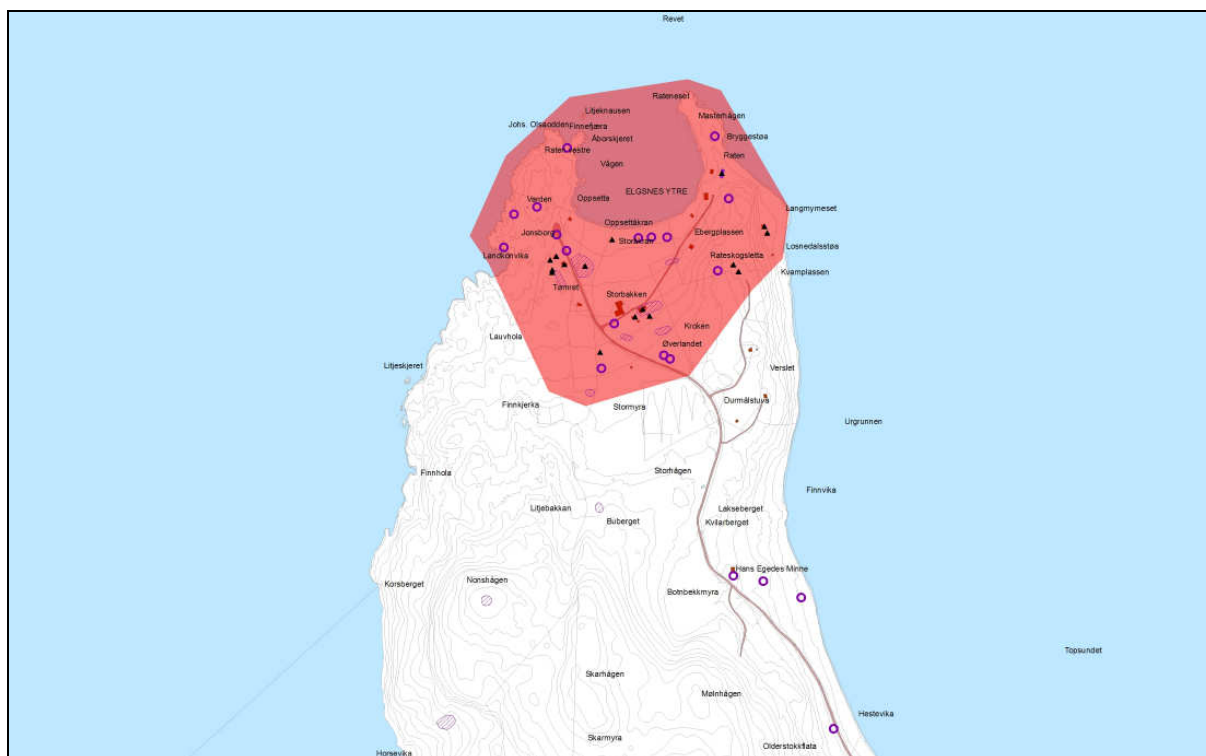
Storbakken og Tømret på Elgsnes (foto: NIKU 2008)

Kirken Hans Egedes Minne og gravhaug. Elgsnes kirken, også kalt Hans Egedes Minne, samt den tilhørende gravlunden ble oppført i 1985. På platået ut mot Finnvika rett ved kirkestedet finnes gravhauger (foto: NIKU 2008)

Hestesteinen mellom Aun og Elsnæs. Langs veien mellom Aun og Elgsnes står Hestesteinen. Et sagn forteller at en hest og en bjørn slåss her. Hesten drepte bjørnen, men døde selv etterpå av sårene den fikk i kampen. (foto: NIKU 2008)

Ytre Elgsnes

Kulturmiljøet på Ytre Elgsnes har stor tidsdybde og sentrale verdier knyttet til både jernalderbosetting og handels- og jordbruksvirksomhet fra 1500-tallet og framover. Området er i dag et aktivt og velholdt jordbruksområde med ordinær og vanlig forekommende jordbruksbebyggelse. Hovedbygningen på Raten har ventelig bygningsdeler fra 1600-tallet og har betydelig verdi i forhold til materialautentisitet og som historiefortellende element.

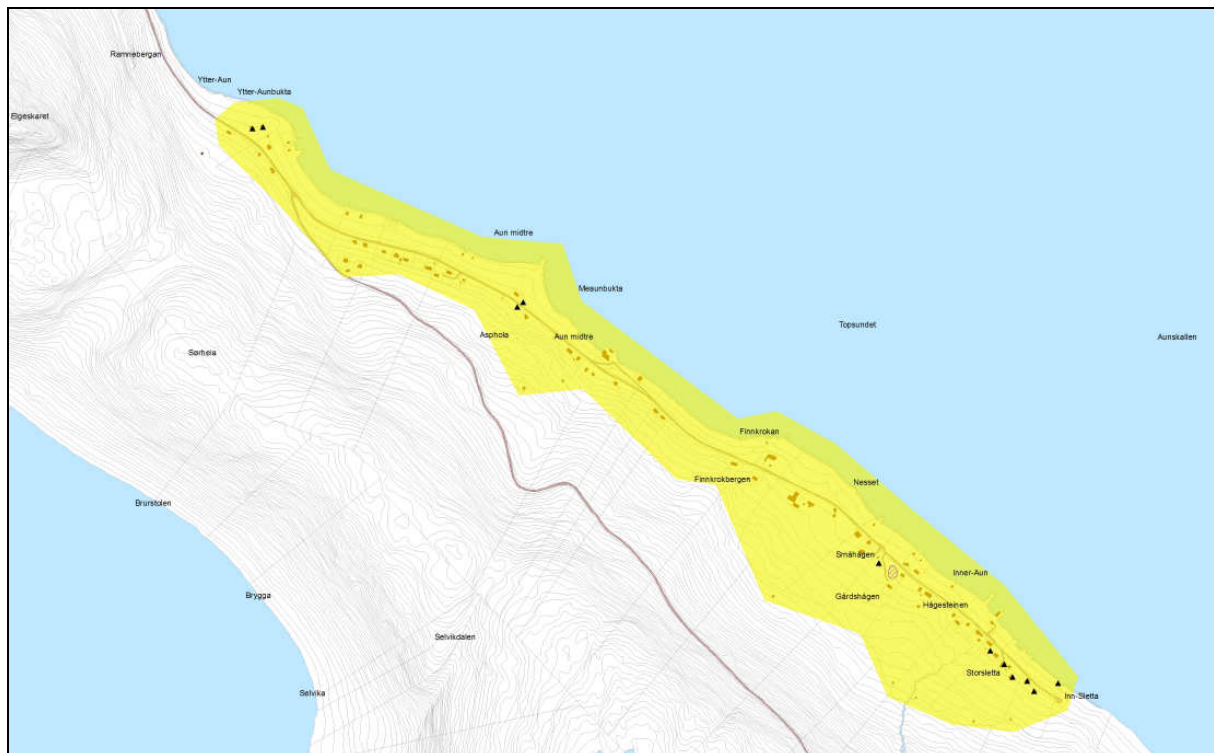
Aun

Lokalsamfunnet som utgjøres av Aun-gårdene danner en smal stripe med dyrket mark på nordsiden av Aunfjellet ned mot Toppsundet. Aun-navnet stammer trolig fra 1300-tallet da bygda ble lagt øde (audn = øde) etter Svartedauden.

Midtre og indre Aun (foto: NIKU 2008)

Det finnes spor etter eldre bosetting i området, men dagens Aun-gårder ble hovedsakelig anlagt tidlig på 1800-tallet. Bebyggelsen er fra rundt 1900 og fra 1950-tallet. Aun bedehus, som er Nord-Norges eldste frikirkebygg ble oppført av "Aunegutane" for menigheten Betania i 1857. Bygda fikk egen skole, Aun skole, i 1922, men skolen ble nedlagt i 2006. I 1931 blir Aune Brevhus opprettet på Elgsnes. Posthuset legges ned i 1993.

Aun

Aun fremstår i dag som et område preget av småskala gårdsdrift med innslag av eldre bygninger og steingjerder. Aktiv gårdsdrift gir åpnere og lesbart landskap. Bygningstilstand og bebyggelsesstruktur er vanlig forekommende, med flere nyere bolighus og moderniseringer.

Kasfjord

Fiske og jordbruk har vært sentrale næringer i Kasfjords tidlige historie, og rundt Kasfjorden ligger Skjærstad, Auna og gårdene Erikstad/Harbakken. Kasfjord etablerte sin første skole i 1864 og var anløpssted for Troms Amts Dampskibsselskab fra 1875. Fra 1875 og framover vokste samfunnet fram rundt flere landnotbruk (Håbet, Fram, Forsøk, Parat) og etter hvert en utvidet fiskeindustri med produksjon av sildeolje og hermetikk. Veien fra Harstad til Kasfjord var ferdig i 1900

Kasfjord (foto: NIKU 2008)

På Skjærstad ble A/S Skjærstad sildeoljefabrikk etablert i 1922, og anlegget med Agnar Kaarbøys presse står nesten urørt etter at anlegget ble nedlagt i 1928 etter seks års drift. Anlegget ble fredet av Riksantikvaren i 1996 og åpnet for publikum i 1998 som del av Trondarnes Distriktsmuseum.

Skjærstad sildeoljefabrikk med tilhørende kaianlegg (foto: NIKU 2008)

Nord for sildeoljefabrikken ligger et kaianlegg og uttak for grus. Skjærstad og området sørover mot Auna består ellers av jordbrukslandskap og bebyggelse fra rundt 1900 og fra 1950-tallet samt noe nyere hyttebebyggelse. På Mikkjeleneset er det gjort funn etter eldre bosettingsplasser.

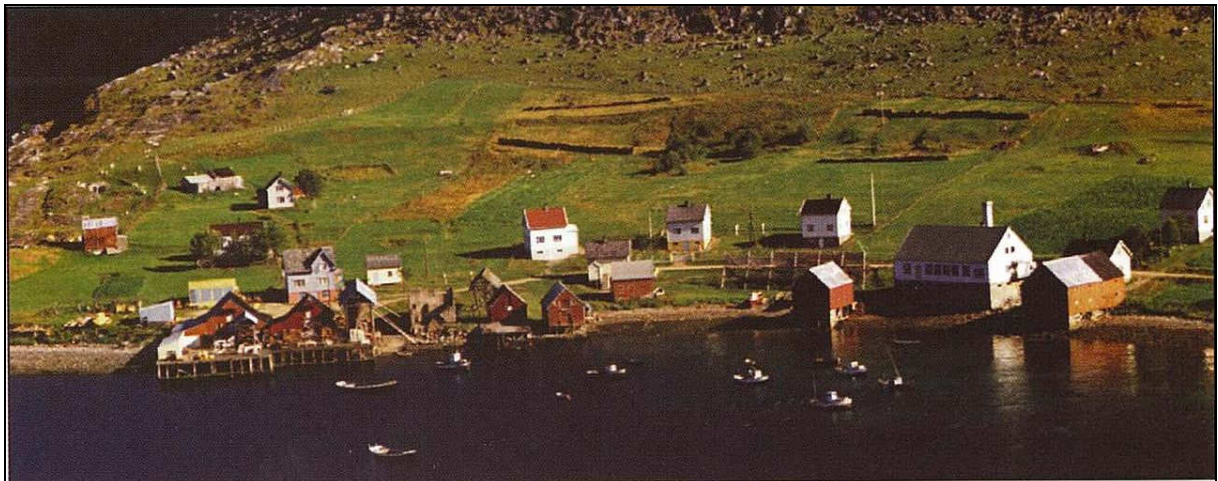
På Aunhågen ble Kasfjord Pelsdyravl AS etablert i 1932, og det ble drevet avl av vekselvis rev og mink fram til 1970-årene.

På østsida av Kasfjorden ligger gårdene Øvre og Nedre Erikstad og Harbakken samt lokalsamfunnet bygget opp omkring Bønnesbukta. Fiske har for mange av brukene vært en hovednæring, og i perioden 1850-1900 jobbet de fleste menn med fiske, mens jordbruket ble ivaretatt av kvinnene og barna. Notbrukene og bryggene (Svendsenbrygga, Johansenbrygga m.fl.) som ble etablert i Bukta har vært en bærende virksomhet for lokalsamfunnet Kasfjord. Hermetikfabrikken Elgen Canning Co AS ble etablert i 1916, Kasfjord Preserving startet sildeoljefabrikk i 1923 og det ble tørket klippfisk fram til rundt 1920.

Elgen Canning (foto: NIKU 2008)

På 1920-tallet var det rundt 200 arbeidere sysselsatt ved virksomhetene i Bukta. Fra 1925 og framover mot 1950 gikk virksomheten tilbake, men fiskeforedling fortsatte, og Evald Markussen bygget nytt fiskeforedlingsanlegg der sildeoljefabrikken tidligere var lokalisert i 1967. Anlegget ble utvidet både i 1977 og i 1984 før virksomheten ble innstilt i 1991 og produksjonsutstyret solgt til Kristian Holst. Det var imidlertid virksomhet ved anlegget fram til 2003 og anlegget disponeres i dag av Nordlaks Oppdrett AS

Bukta sommeren 1963. Ennå på dette tidspunkt er mye av den gamle bebyggelsen nedafor veien langs strandkanten intakt, og vitner om tidligere velmaktsdager for sjørettet virksomhet.

Bønnesbukta (fra Olsen 2006)

Kasfjorden elektrisitetsverk ved Bottenelva ble etablert i 1916 og var i virksomhet til 1955 da Trondenes kraftverk overtok. Kasfjord etablerte vannverk på dugnad i 1955. Nytt Kasfjord Vannverk ble bygget ved Treppedalselva i Kaldalen i 1972, og dette var lokaleid fram til Harstad kommune overtok i 1977. På 1980-tallet var det planer om å etablere oljebase i Kasfjord, men det tiltenkte baseområdet ble senere på 80-tallet småbåthavn for Kasfjord båtforening. Baptistmenighetens første bedehus "Elim" ble oppført i 1893, mens "Betania" ble oppført i 1905. Elim fikk nytt tilbygg i 1926 og var i bruk som forsamlingslokale fram til det ble

erstattet av nytt forsamlingshus i 1984. Betania var da ikke lengre i bruk. Baptistene etablerte også leirstedet Rivermont ved Jessenvollen mellom Skjærstad og Auna i 1949 som i første omgang besto av svenske brakker. Nytt bygg for Rivermont ble oppført i 1990. Dagens Kasfjord skole ble oppført i 1903 og påbygd både i 1952 og i 1972. Skolen ble vedtatt nedlagt i 2008. Under krigen ble det lagt flere minefelt i Kasfjordområdet, og det ble anlagt flere tyske anlegg, som løpeganger i fjellet, kanonstillinger og bunkere. Flere av disse finnes intakte både på Aun og i Bukta.

Bolighusene rundt Kasfjord er fra flere perioder fra slutten av 1800-tallet, enkelte 30-tallshus, 1950-tallet og noen fra 1980-årene. Rundt 20 bygninger er fra før 1900. Flere av boligene har hatt tilleggsfunksjoner slik som hovedbygningen på Ershågen som har vært brukt både som butikk, postkontor, skole og gamlehjemmet Nordlys.

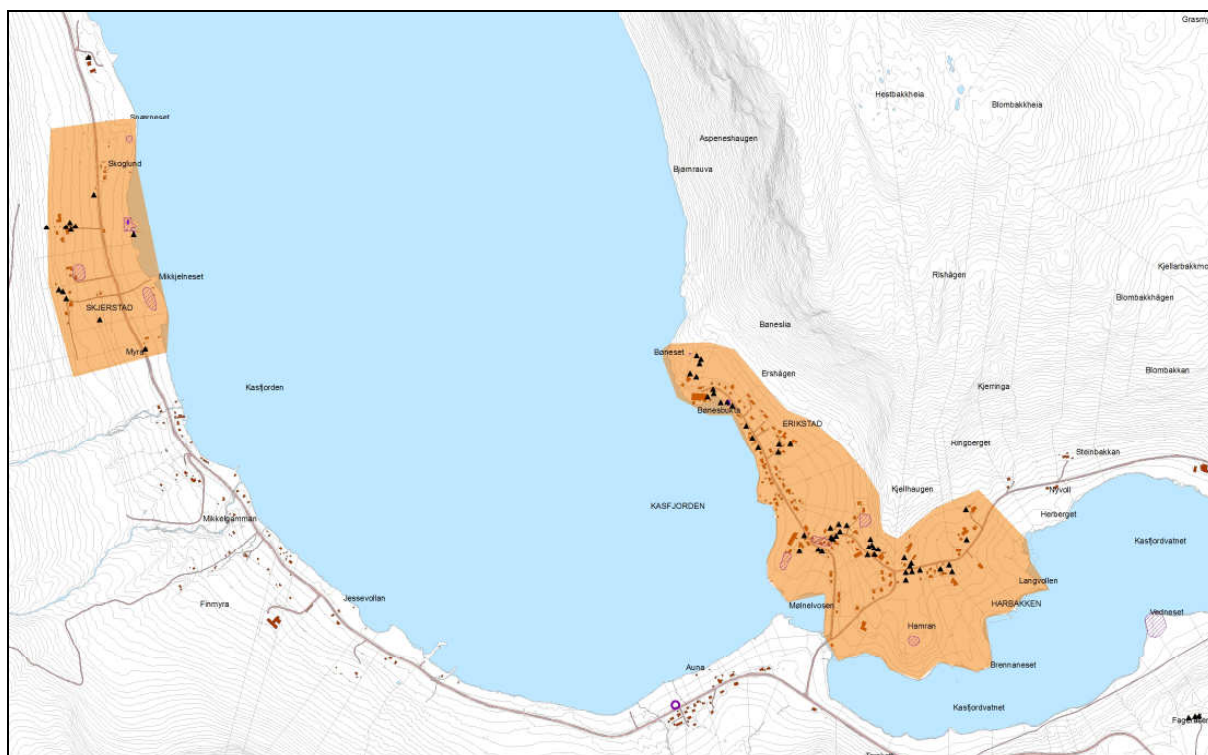

Jordbruksarealet rundt fjorden er fortsatt i drift både som innmark og utmark, men utgjør ingen dominerende rolle i næringsgrunnlaget for bygda. Fiske og fiskerelatert virksomhet er også begrenset. Fra 1990 har Kasfjord hovedsaklig blitt sovebygd for Harstad, og bortsett fra jordbruk og fiske er det i dag ingen arbeidsplasser i Kasfjord.

Notbruket Haabet med bryggeanlegg (foto: NIKU 2008)

I Kasfjorden finnes også rike og variert automatisk fredete kulturminner, så som gravhaug og et større røysefelt på Mikkjelsneset i Skjærstad, gravrøysler/hauger på Bøneset og Erikstad samt gammetufter på Auna. Flere av gravrøysene/haugene er tydelige i terrenget, og ligger på nes – og har således en tydelig plassering i landskapet; ut mot fjorden. Disse kulturminnene er representative for epoke og type, og vanlig forekommende i distriktet.

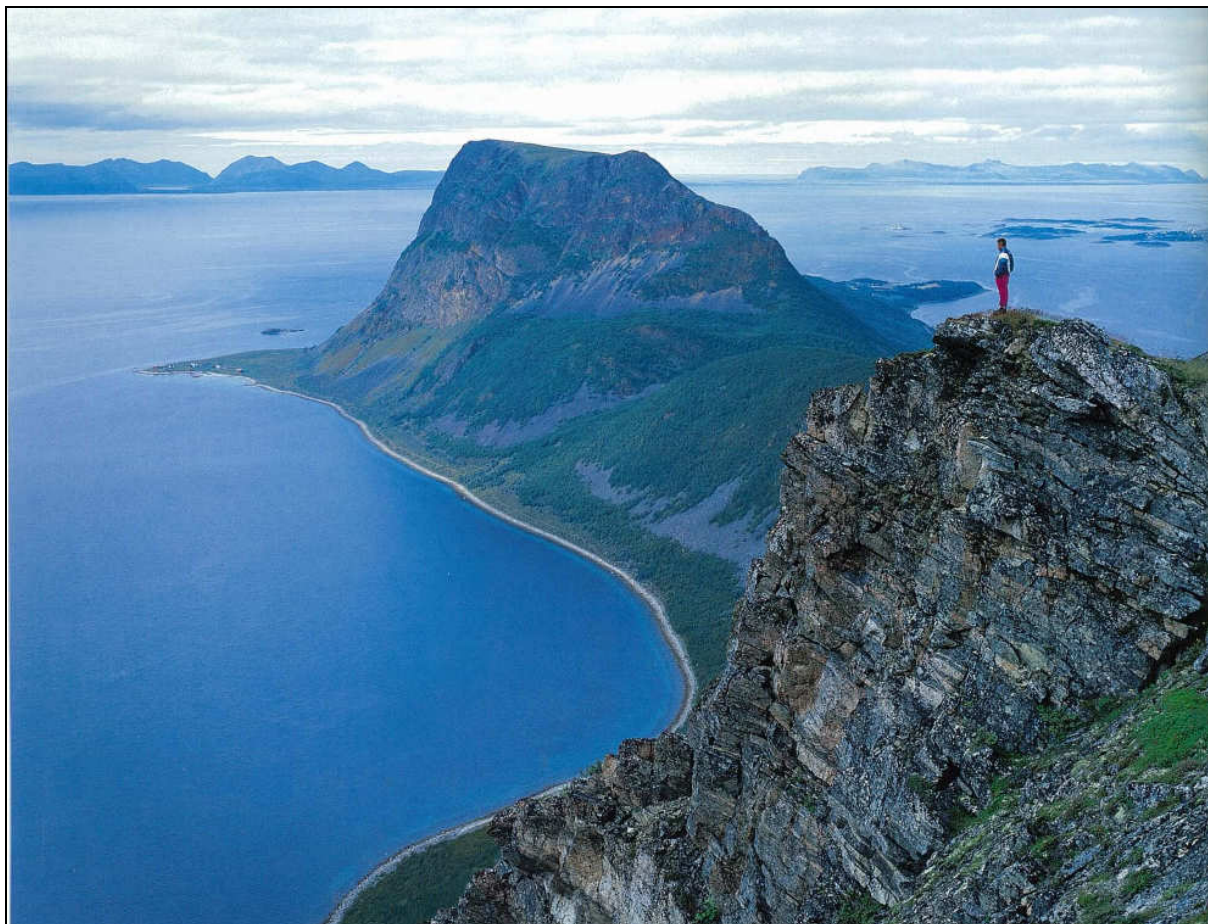

Kasfjord med Skjærstad og Erikstad-Harbakken

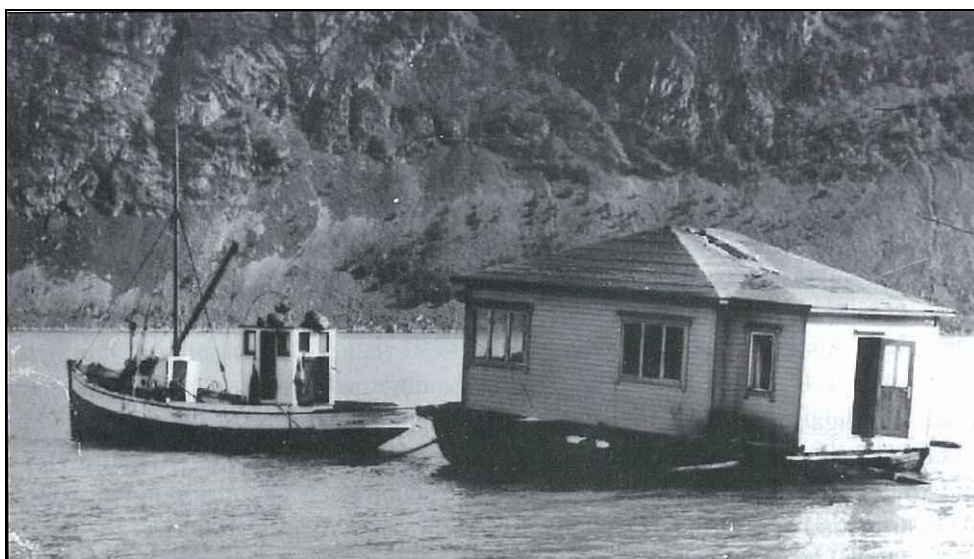
Kasfjords viktigste verdi som kulturmiljø er knyttet til fiske- og jordbruk og strukturene som vokste fram rundt fiskeindustrien rundt 1900. Industrianleggene og deler av boligbebyggelsen framstår i høy grad som uendret og autentisk samt at infrastruktur som egen skolebygning har verdi som historiefortellende element knyttet til lokalsamfunnet i Kasfjord. Området var strategisk sentralt under andre verdenskrig og har flere krigsminner bevart.

Indre Elgsnes

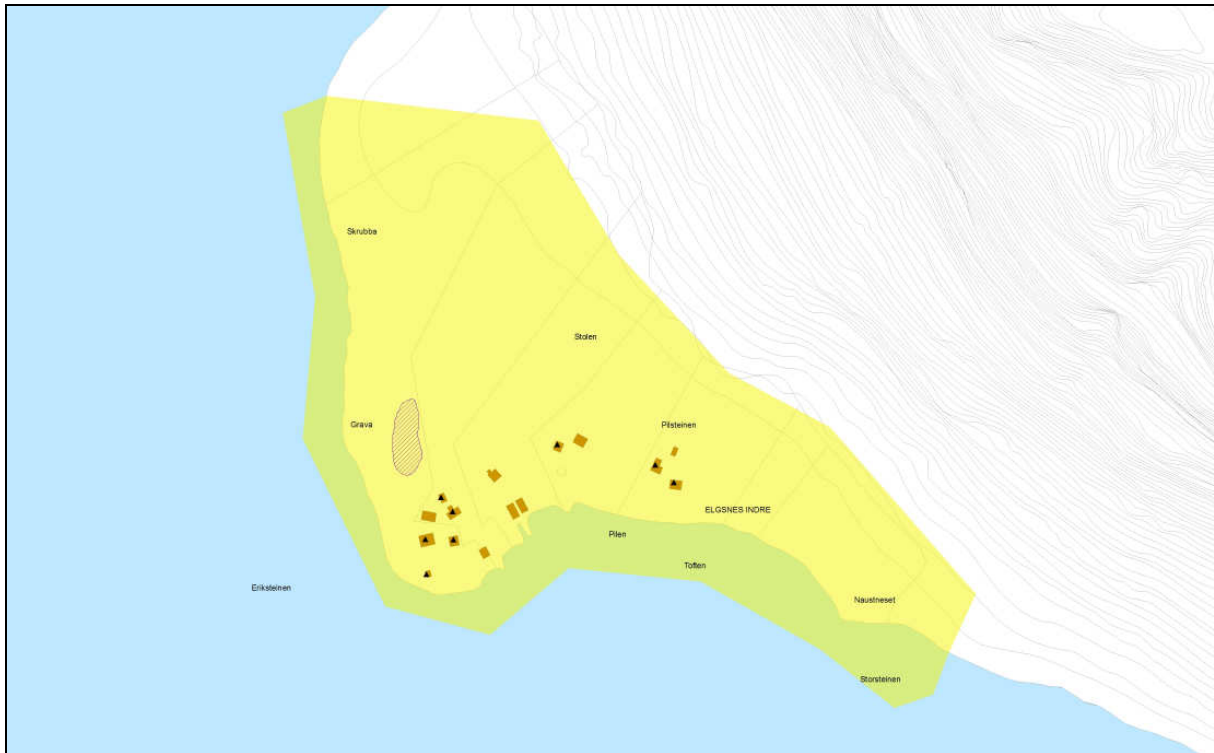
Indre Elgsnes ligger på et lite flatt ned som stikker ut i Kasfjorden på vestsiden av den lange smale tungen av Hinnøya som stikker ut i Toppsundet. Fjellryggen Elgen reiser seg steilt opp rett øst for plataet hvor bosetting og bebyggelse har vært lokalisert. Landskapet skaper således en dramatisk og karakteristisk ramme omkring dette særpregete kulturmiljøet. Mange spor vitner om at området har vært attraktivt for bosetting i mange tusen år – som for oss i dag fremstår som marginalt og utilgjengelig. Stedet ble fraflyttet i 1967.

Utsikt mot Indre Elgsnes (fra Harstadboka 2007, To-Foto AS)

Husflytting fra indre Elgsnes. I vente på veien som aldri kom flyttet Birger Rasmussen i 1952 huset sitt fra indre Elgsnes til Skjærstad med flåte over fjorden. (Fra Olsen 2006)

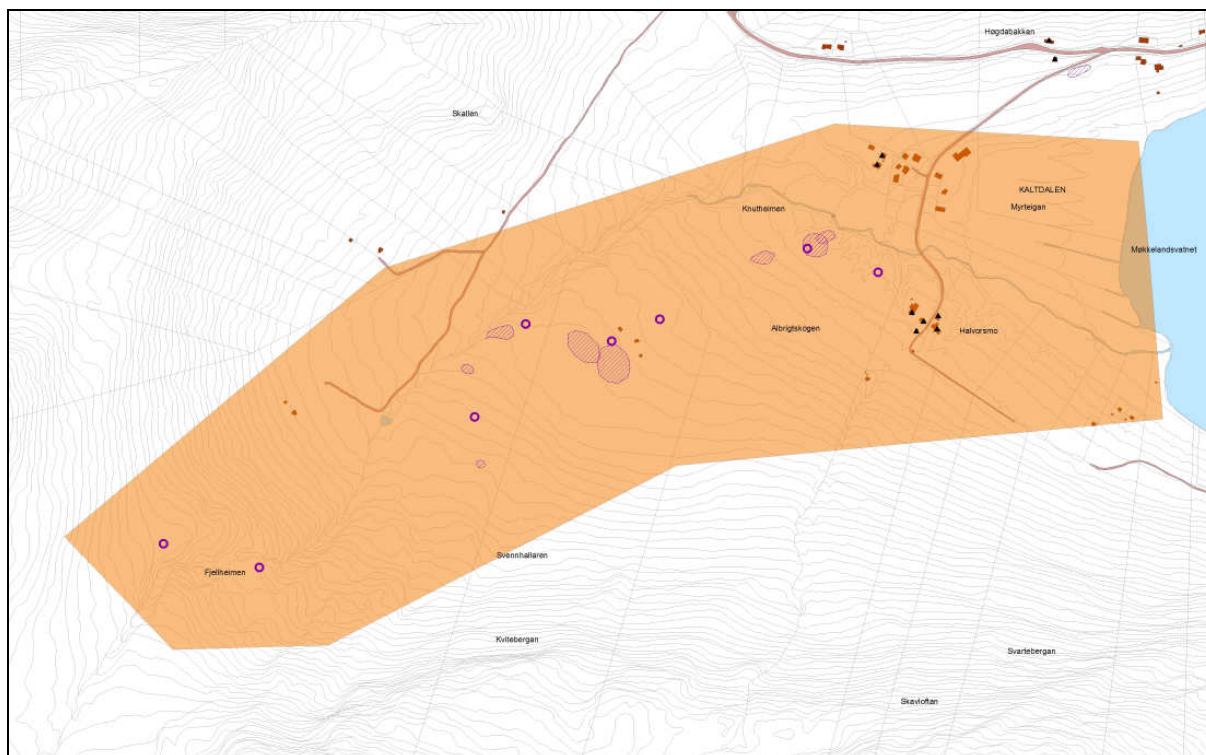
Indre Elgsnes

Noen av de største gravhaugene som er registrert i Troms finnes på Indre Elgsnes. De ligger på et lite nes som stikker ut i fjorden, og har en meget karakteristisk plassering i landskapet. Feltet består av over 20 røyser, de største av dem opp mot 15-20 meter i diameter og 2 meter høye.

På Indre Elgsnes er flere bygninger bevart etter at området ble forlatt på 1960-tallet. Området har verdi som del av bosettingshistorien og miljøet rundt Kasfjorden.

Møkkeland/Kaltdalen

Møkkelandsvannet ligger vel 1,5 kilometer vest for Bergsvågen og gårdene Gamnes og Ervika. Vannet er om lag 2 kilometer langt, og strekker seg vestover mot Kaltdalen. Her er noe dyrka mark og beite, men i stort preges området omkring Møkkelandsvatn av bratt utmark.

Kaltdalen

Svenske reindriftssamer bodde i dette området i en periode mellom begynnelsen av 1700-tallet og slutten av 1800-tallet. Etter dette ble den samiske bosetningen fordrevet og erstattet med innflyttere fra Gudbrandsdalen og Østerdalen. Flere av stedsnavnene her kan knyttes til den samiske bosetningen. I Sjurdalen, på vestsiden av Møkkelandsvatnet, er det registrert et flere samiske gammetufter, samt rydningsrøyser. De fleste av dem er nokså tydelige i terrenget, selv om det er tett bevokst med krattskog og busker i området. De er både ovale og kvadratiske i formen. Tuftene er av en vanlig forekommende type, og representativ for denne type bosetting.

Ervika/Røkenes/Stornes

Jordbruks- og boligområde med bebyggelse fra slutten av 1800-tallet og fram til 1980-tallet. Langs sjøfonten mellom Bergsenseng og Røkenes er det flere naust og mindre kaianlegg ut mot Bergsvågen.

Naust og kaianlegg på Gamnes og Langneset (foto: NIKU 2008)

Våningshusene på Røkenes og Ervika ble fredet i 1920. Røkenes er en toetasjes trebygning og brukes i dag til kafe/restaurant. Ervika er i 1 ½ etasjer. Røkenes fikk sin første

gjestgiverbevilling i 1777. Den fredete hovedbygningen er fra 1750. Driftsbygningen (ikke fredet) er fra 1899.

Røkenes (fra Harstadboka 2007, To-Foto AS)

I området er det mange registreringer og tidligere funn av automatisk fredete kulturminner. Veibygging og relativt tett nyere bebyggelse gjør at sammenhengen mellom kulturminner, så som gårdshauger på Røkenes og i Ervika, fremstår som uklar og fragmentert. Mange av kulturminnene har også en uklar og utydelig markering i terrenget. Opplevelsesverdien er derfor redusert.

Her finnes i tillegg Åsegarden leir. Åsegarden leir ble bygget som treningsleir for infanteribataljon 3 rundt 1960. Bataljonen ble nedlagt i 1994, men Alliert treningssenter Nord (ATS/N), som ble opprettet i 2003, holder fortsatt vinterøvelser for hovedsaklig briter og nederlendere på Åsegarden. Enkelte sivile boliger er bygget i området etter 1994. Det er denne moderne bebyggelsen med veier og militæranlegget som i stor grad preger området i dag, men med Kjelhusåsen som en tydelig landskapsformasjon i bakkant. De viktigste kulturhistoriske verdiene i området er utelukkende knyttet til de automatisk fredete kulturminnene.

Åsegarden leir (foto: ATS/N)

Trondenes

Trondenes er en skogkledd halvøy som stikker ut i Vågsfjorden, nord for Harstad. Her finnes et sammensatt kulturmiljø, bestående av både nyere tids og automatisk fredete kulturminner:

- Trondenes fort
- Kirke med gravplass, prestegård og gårdshaug
- Naust fra vikingtid og gravrøyser i Altevågen, og på Russenes
- Landskap/kulturlandskap
- Murer/rester etter interneringsleir

Områdets plassering ved Toppsundet og det store mangfoldet av kulturminner fra ulike epoker, viser Trondenes sentrale posisjon opp gjennom historien.

Trondenes var tidligere en egen kommune i Troms fylke, opprettet i 1838. Stortinget vedtok ved lov av 9. juni 1903 at Harstad skulle være egen bykommune fra 1. januar 1904. I 1926 ble Sandtorg og Skånland utskilt fra Trondenes kommune. I 1964 gikk Trondenes, sammen med Sandtorg, inn i Harstad kommune.

Bjarkøy og Trondenes var viktige politiske sentre fra slutten av vikingtiden og gjennom middelalderen. Området var også et av landsdelens befolkningstygdepunkt. Trondenes

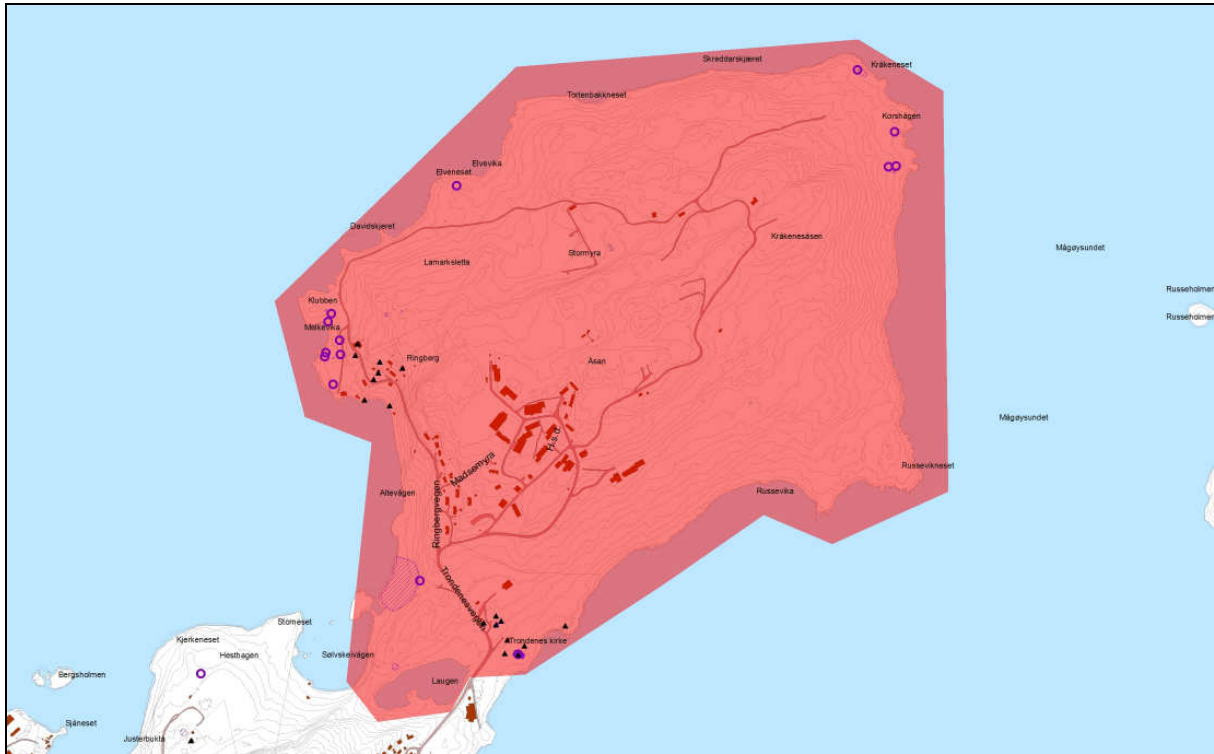
kirke fra ca. 1250 er verdens nordligste steinkirke fra middelalderen. Den står på et av Hålogalands tidligste og viktigste kirkesteder.

Trondenes kirke

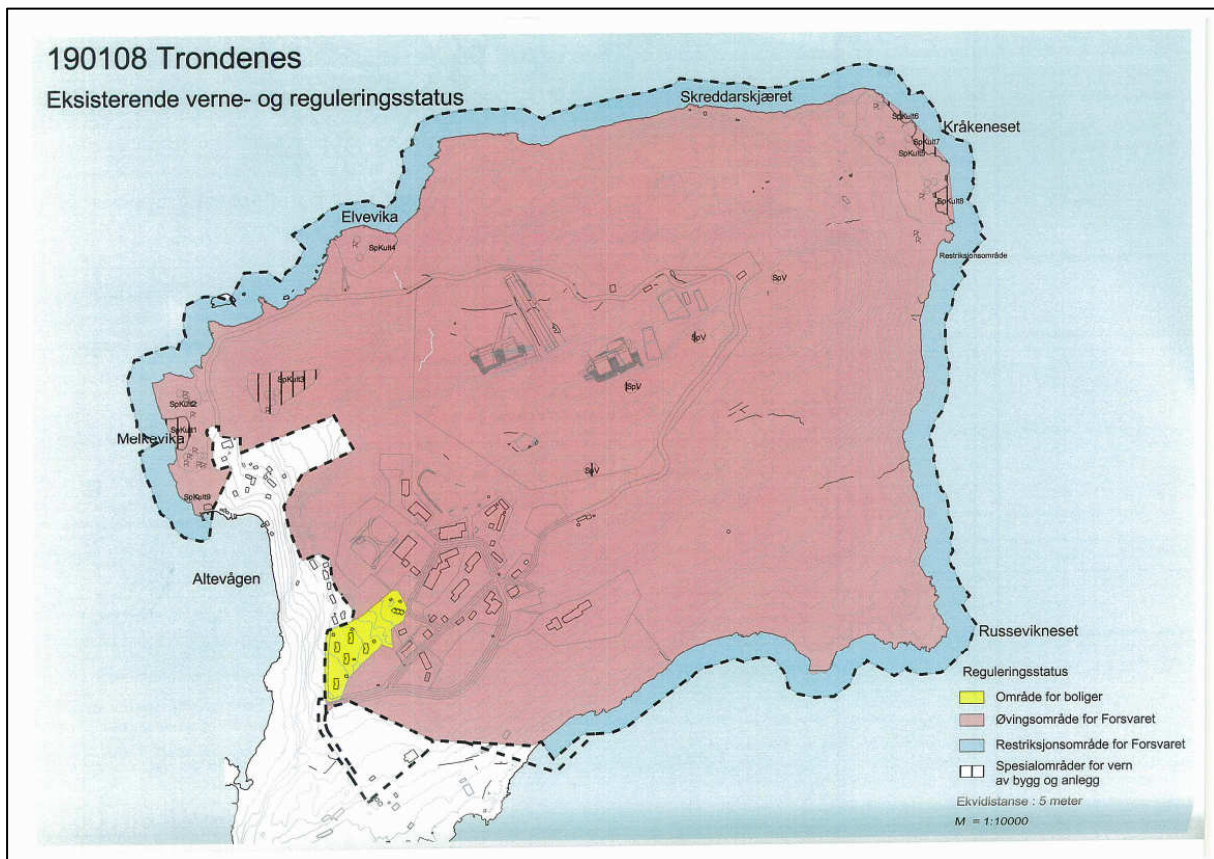
Kirken ligger sentralt, på det smale eidet mellom halvøya og "fastlandet". Sjøveien har alltid ligget der klar til bruk, og dampskip i rute langs kysten anløp fra starten Sandtorg og Trondenes. I 1844 ble Trondenes erstattet av Harstadhamn og fra 1848 Harstadsjøen. Dette var første steg mot utviklingen av Harstad som by. Trondenes sentrale posisjon understrekes også av at Trondenes fort anlagt i 1943 av den tyske okkupasjonsmakten ble bestykket med hele fire av verdens største, landbaserte kanoner, i et anlegg kjent som Adolfkanonen. På det militære området finnes flere registreringer av automatisk fredete kulturminner – både fra jernalder og samisk bosetting.

Boligområdet Trondenes Hageby ble bygget ut på 1950-tallet.

Trondenes

Trondenes har betydelig verdier knyttet til bosettingshistorie og som strategisk område fra vikingtid og opp gjennom middelalderen. Det historisk interessante området på Trondenes faller hovedsakelig sammen med området som omfattes av eksisterende reguleringsplan for området.

Kart som viser reguleringsstatus for Trondenes fort. (Johannessen 2006:160)

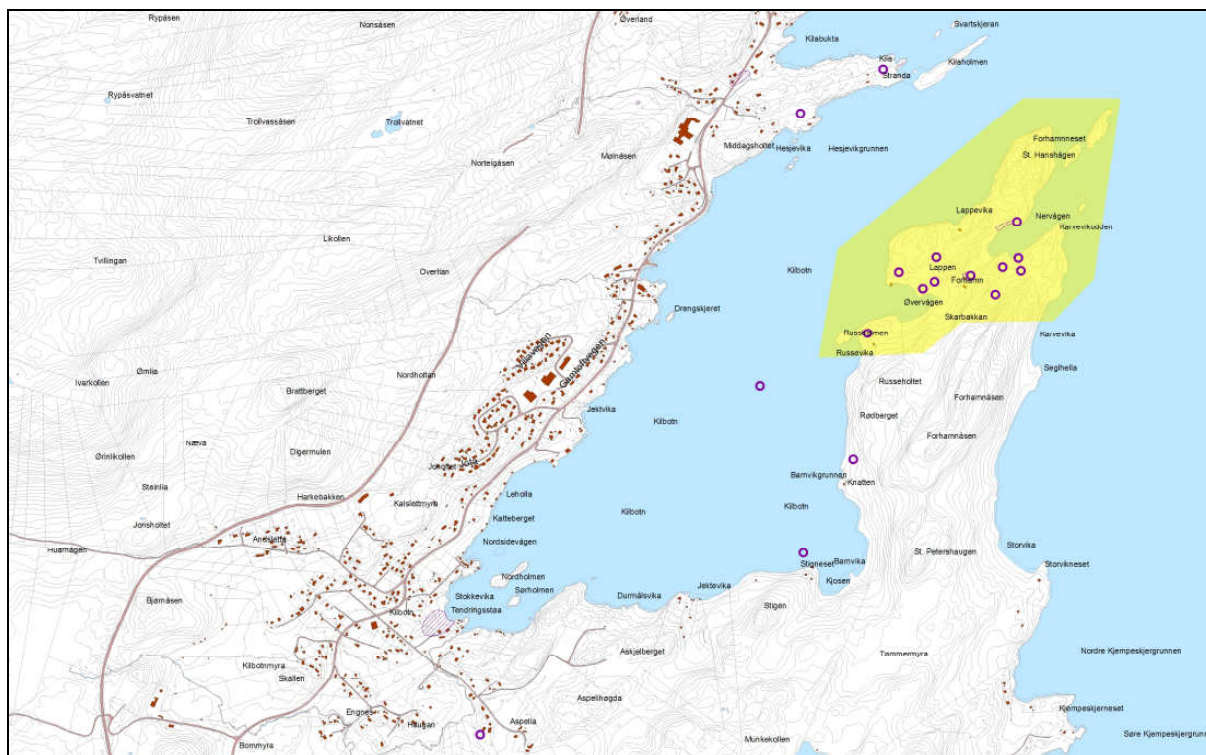
Kilbotn

Boligområde og jordbrukslandskap med variert bebyggelse fra slutten av 1800 og fram til 1980-tallet. Nyere boligfelt i Joholtet og Gamtuthågen opp for Jektvika. Kaianlegg og naust samt arkeologisk funnsted på Låvhaugen i Stokkevika innerst i Kilbotn.

Kilbotn (foto: NIKU 2008)

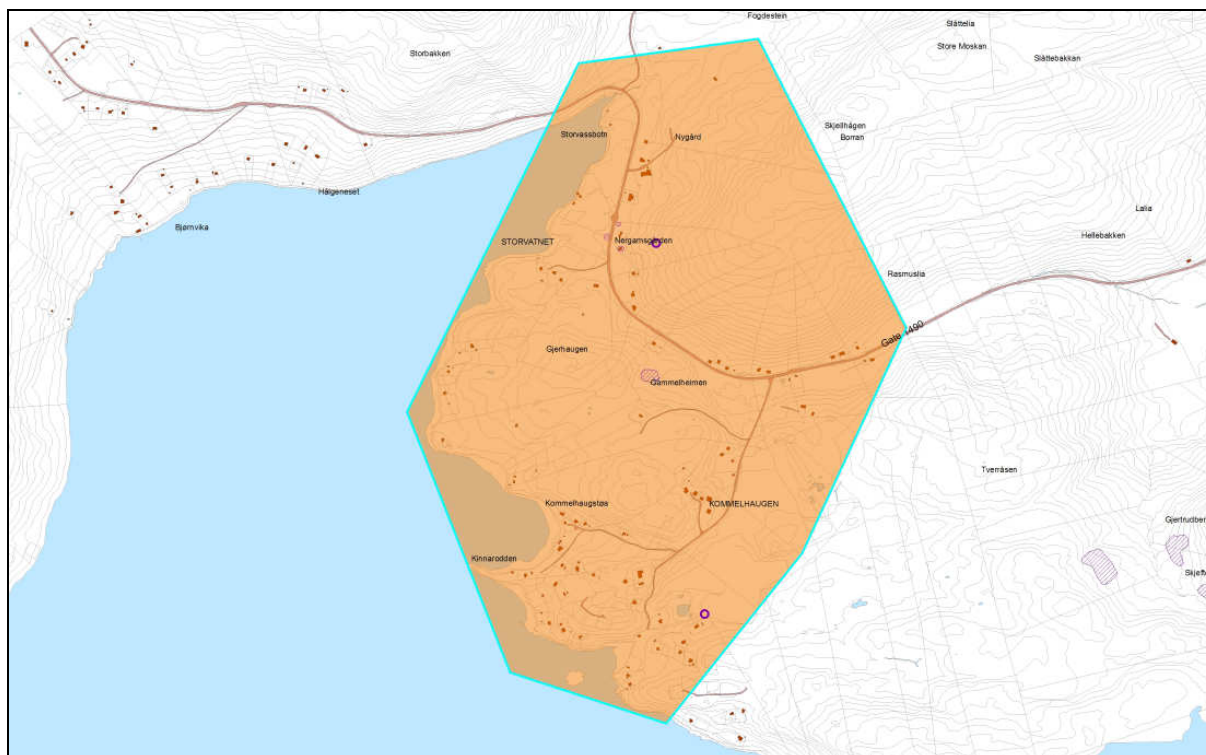
Den største konsentrasjonen av automatisk fredete kulturminner ligger imidlertid ytterst på Forhamneset. Her er det funnet en rekke gravminner og bosettingsspor som hus- og gammetufter samt en tidligere fjernet gårdshaug som viser en lang bosettingshistorie i området rundt Kilbotn. Kulturminnene er imidlertid vanlig forekommende og representative for epoke og funksjon, men konsentrasjonen er interessant da den viser hvordan den eldste bosettingen har vært lokalisert ytterst på neset, i kontrast til dagens bosetting innerst i fjordarmen (Kilbotn).

Kibotn og Forhamneset (ill: NIKU 2008)

Storvatnet

Både på øst- og vestsiden av Storvatnet er det registrert samiske gammetufter. På østsiden er kjent samisk bosetting fra tidlig på 1800-tallet. Området var tidligere statens grunn, og dette området er derfor det eneste der samene ikke var husmenn under gårdene ved sjøen (Johansen og Pedersen 2004). Tuftene på østsiden av vannet er lite tydelige og uklart markert i terrenget. For eksempel er det få spor av tuften på Kommelhaugen på grunn av nyridding i området. Det er likevel tydelig at tuften har hatt bortimot kvadratisk form. Tuftene på vestsiden har derimot en tydelig og klar kvadratisk form som er godt markert i terrenget. Litt nord-øst for Storvatn, mot Svartvatn finnes et område med et stort antall gammetufter, både ovale og rektangulære i formen.

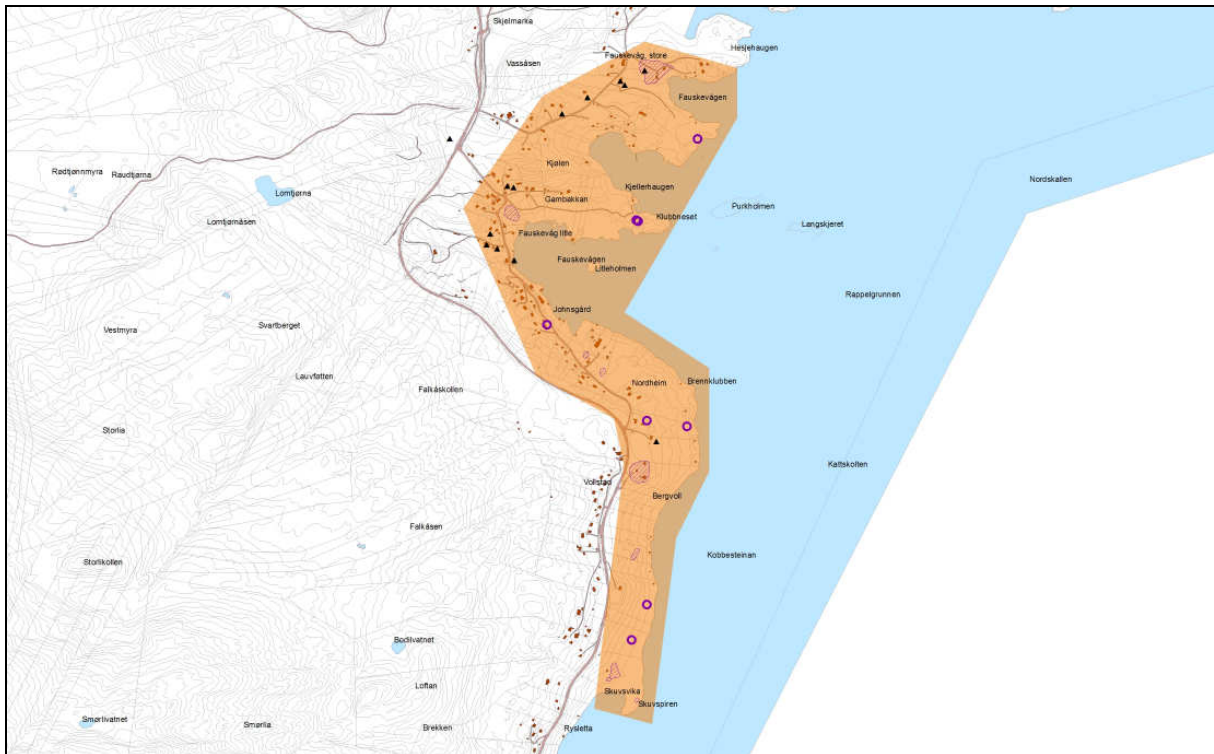

Storvatnet

Gammetuftene ved Storvatnet er blant de få registrerte lokalitetene med samiske kulturminner i Harstad kommune. Mens majoriteten av kulturminner eller i kommunen har en nær tilknytning til sjøen, er dette et mer dalorientert område. Tuftene er likevel av en vanlig forekommende type, og er representativ for denne type bosetting.

Fauskevåg

Strekningen sørover fra Store Fauskevåg til Skuvsvika fremstår i dag som et jordbruks- og boligområde med variert bebyggelse fra slutten av 1800-tallet og fram til i dag. Området samlet sett har en viss tidsdybde, og det er funnet spor etter eldre bosetting langs hele strekningen. Området ligger der Vågsfjorden smalner av mot Tjeldsundet, og den tette konsentrasjonen av funn viser tydelig betydningen av kontakt med fjorden og kontroll over dette området.

Fauskevåg

Det som i dag heter Store og Lille Fauskevåg har trolig opprinnelig vært en gård. De eldste funnene etter bosetting og aktivitet fra steinalder er gjort i området omkring Lille Fauskevåg. Langs hele strekningen finnes imidlertid mange og varierte kulturminner, som gravhauger/røyser, gårdshauger, nausttuffer og gammetuffer. Denne samlingen/konsentrasjonen av bosettingsspor/funn fra flere forhistoriske og historiske epoker viser områdets historisk betydning, og sammenhengen mellom kulturminner og landskap er fremdeles lesbar ettersom flere av dem, som enkelte nausttuffer og gravhauger/røyser er tydelig markerte og godt synlige i landskapet.

Gausvik med omegn

Gausvik har fått navnet etter Gausøya som er formet som en gås. Det bor i dag rundt 200 mennesker i Gausvik som er et jordbruksområde med boligbebyggelse hovedsakelig fra slutten av 1800-tallet og fram til 1960-tallet.

Gausøya og Gausvik

Omkring 1990 var det postkontor og to landhandler i Gausvik, men disse er nå nedlagt. De siste årene har imidlertid Gausvik hatt befolkningsvekst.

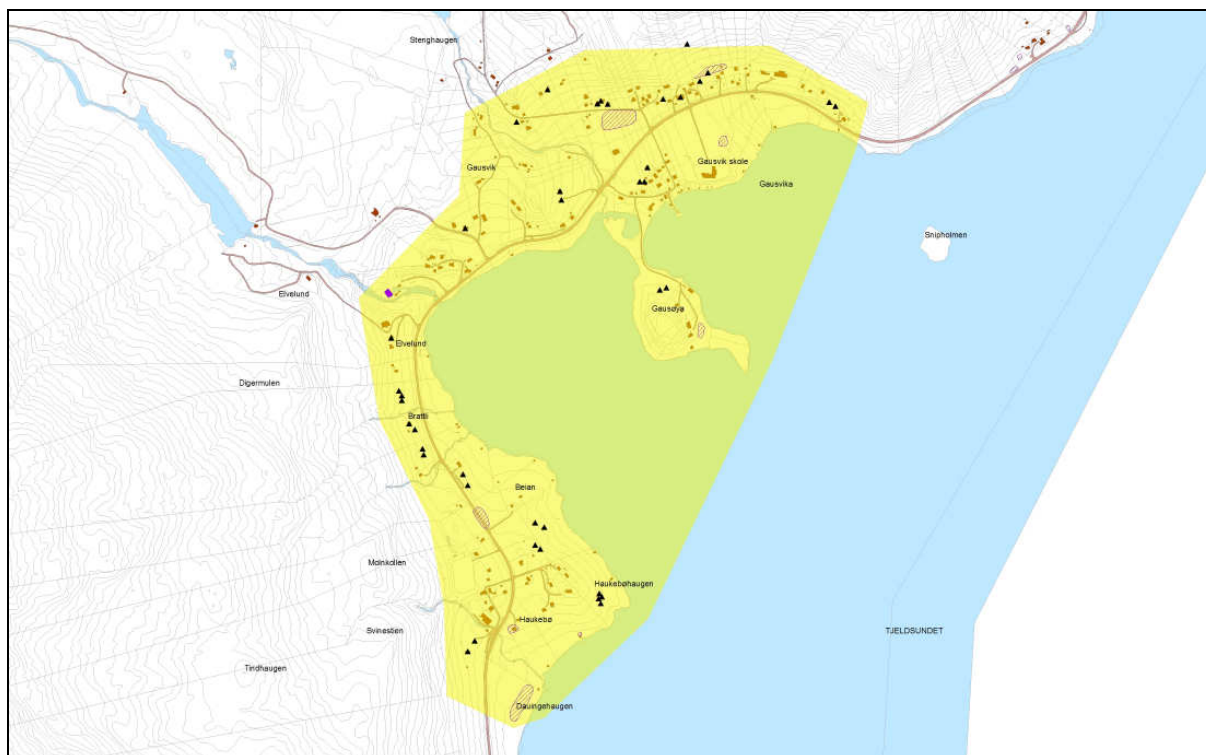
Harstad fikk elektrisk kraft i 1910. Kraftanlegg ble bygget i Gausvik ved oppdemming av Storvatnet og Haukebøvatnet. Vågsfjord Kraftselskap overtok Harstad Elektrisitetsverks eiendommer og bygget ut anlegget i 1919-22. Kraftverket eies i dag av Hålogaland Kraft AS.

Gausvik kraftstasjon

Gausvik kapell er en arbeidskirke som ble oppført i 1979 (arkitekt Nils Toft) i betong og tre. Smeskogan barnehage holdt til i kjellerlokalene i kapellet fram til de fikk egne lokaler i tilknytning til Gausvik skole.

I Gausvik er det også gjort funn av bosetting fra steinalder og bronsealder. Her finnes også gårdhaug og flere røysfelt, blant annet på Litleng og Bratli. De fremstår ikke tydelige i landskapet, men bidrar til å gi stedet tidsdybde.

Gausvik

Gausvik fremstår som et representativ miljø og eksempel på den tradisjonelle tettstedsdannelsen vi ser sørover fra Harstad. Gausvik, Fauskevåg, Kilbotn og den nå mer sentrumsnære områdene Breivika, Medkila og Kanebogen danner samlet en bosettingsstruktur med tettstedsetablering i mindre viker langsmed østsiden av Hinnøya. I Gausvik fremstår kulturlandskapet og bebyggelsen rundt bukten som et variert kulturmiljø, med lang bosettingshistorie fra steinalder, jernalder og fram til i dag. Stedet fremstår i dag som et tettstedsområde, med innslag av gårdsbebyggelse. På oversiden av dagens fylkesvei ligger den tradisjonelle gårdbebyggelsen, stedvis med bevart tunstruktur og med innslag av verneverdige enkeltbygninger. Eldre og nyere historie med jernalder, jordbrukslandskap og bebyggelse fra slutten av 1800-tallet (blant annet 40 SEFRAK-registrerte bygninger), og sammen gir et kulturmiljø/tettsted med en tydelig avgrensning omkring bukten.

Sandtorg/Rødskjær/Årbogen

Sandtorg omfatter fra sør jordbruksgårdene på Stranda, neset Remma, det gamle handelsstedet Sandtorgholmen, industriområdet Rødskjær og nybyggerområdet Årbogen og har i dag ca 350 innbyggere. Sandtorg var et livlig handelssted på siste halvdel av 1800-tallet. Alt i 1890 hadde Sandtorg skolekrets egen skolebygning, og todelt skole.

Sandtorg bedehus ble innviet i 1891 og var Sandtorgs første offentlige forsamlingslokale. Sandtorg Bedehus eies og drives i dag av bygdas befolkning med Sandtorg Bedehusforening i spissen.

Sandtorg bedehus

Mot slutten av 60-tallet ble industrivekstanlegget SIVA etablert på Rødskjær. Rundt 1970 ble de første industribedriftene etablert på SIVA-feltet på og ved Rødskjær. Tidligst ute var ferdighusfabrikken Mikkelsen & Rønning AS som blant annet produserte Block Watne-hus. Disse ble bl.a. ført opp i nybyggerfeltet rundt Årbogen, men også solgt rundt omkring i distriktet. Omtrent samtidig ble Viking Betong AS bygget, og like etter Brdr. Sunde AS i Spjelkaviks byggisolasjonsfabrikk Sundmerc AS. Siste skudd av større industribedrifter var Viksund Båt som bygget plastbåter for fiske- og fritidsbruk. Også en galvaniseringsbedrift ble etablert, og var virksom i noen år. Totalt omfatter SIVAs anlegg på Rødskjær et tomteareal på rundt 200 da og sysselsatte i 1973 1800 personer.

Mikkelsen & Rønnings bygg ble plassert nederst på Rødskjær, ytterst mot Tjeldsundet der det i dag dominerer i landskapet. Ric. Bjørn AS overtok etter Mikkelsen og Rønning i 1976. Firmaet ble registrert som Bjørn Bygg AS og avvirket i 1986. Siden da har det ikke vært noen fabrikkdrift i lokalene nederst på Rødskjæret. Viksund Båt ble etablert nordvest for denne fabrikkene, mot Årbogen. Senere ble holmene ved Rødskjær fylt ut, og den nye båtfabrikken ble etablert der. De øvrige fabrikkene ble lokalisert ovenfor E-10 og ikke nede på selve Rødskjæret.

Boligbebyggelsen spenner fra rundt 1900 og fram til boligfeltet som ble bygget ut på Årbogen på 1970-tallet. Årbogen gård ble utskilt fra Sandtorg gård rundt 1840 og grenser mot Haukebø i nord og Årbogelva i sør. Gården skal være kjent fra 1300-tallet.

På Sandtorgholmen er det i dag hotell i anlegget som er bygget i sveitserstil rundt 1900. Dagens hovedhus ble flyttet opp fra jordet i 1916 etter at det gamle hovedhuset brant.

Sandtorgholmen har tradisjoner som handelssted tilbake til 1557, men er omtalt allerede i 1321. Kong Oscar II besøkte Sandtorgholmen i 1873, og i 1875 bodde det 26 personer på Sandtorgholmen. Antall hus på Holmen er gjennom årene redusert til et fåtall, men Stabburet på Sandtorgholmen er nærmere 300 år gammelt, og den eldste delen av borgstua er fra rundt 1860. Brygga og andre uthus ble bygget på begynnelsen av 1900-tallet. En av jordkjellerne eksisterer enda, i restaurert tilstand. Der finner du Malaga vinkjeller, Nord-

Norges eldste vinkjeller av sitt slag. Sandtorgholmen Hotell ble i 2003 tildelt Norsk Kulturarvs kvalitetsmerke Olavsrosa.

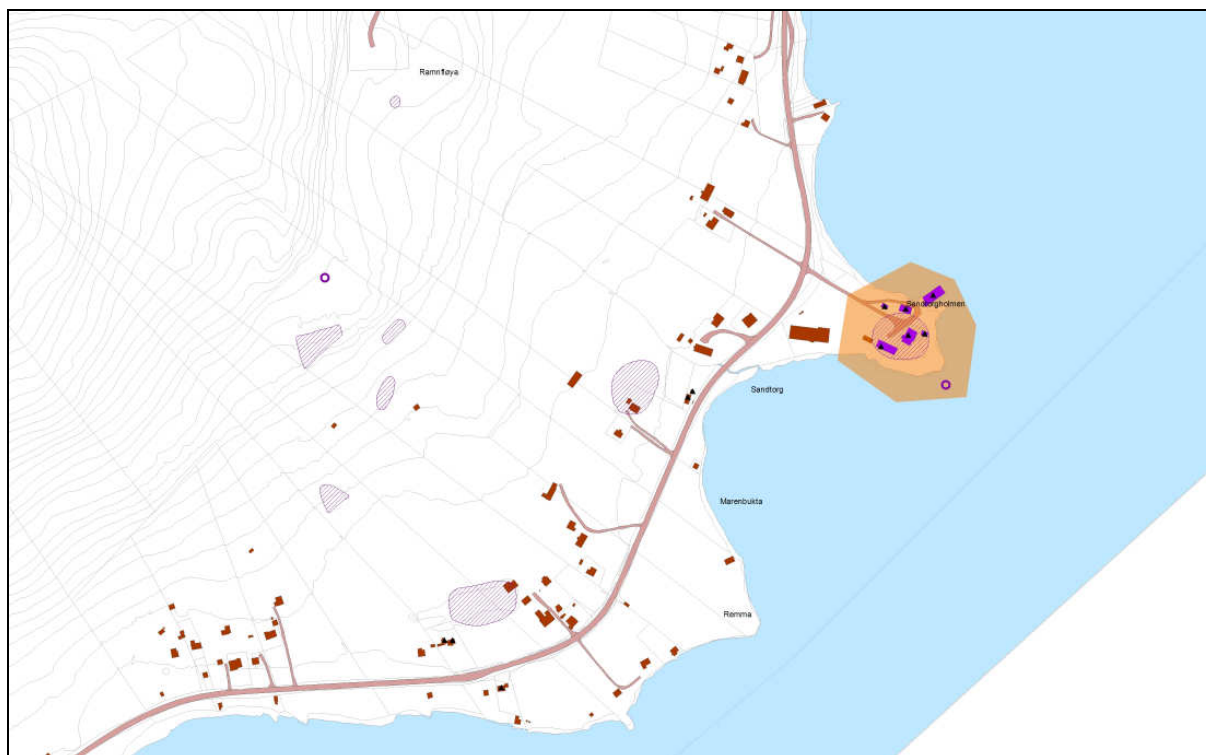

Sandtorgholmen (fra Harstadboka 2007, To-Foto AS)

I sørhellinga mot Sandtorgstraumen er det flere arkeologiske funn og spor etter bosetting og gravfelt. På øvre Sandtorg er det funnet i alt 12 gravrøyser, og flere av disse har hatt oppmuret gravkammer i midten. Det har også blitt funnet en del oldsaker, noe som vitner om fast bosetning tilbake til folkevandringstiden år 400-500 e.Kr. Gården er omtalt i skriftlige kilder allerede på 1300-tallet, men bosetningen er omtalt først et par hundre år senere. I 1567 var gården drevet av to leilendinger.

Også i Årbogen er det funnet spor fra eldre bosetting, både fra steinalder og jernalder (gårdshaug og røyser).

I Sandtorg, sør for Ramflya, er det også funnet to samiske urgraver, foreløpig en relativt sjelden kulturminnetype i kommunen.

Sandtorg med Sandtorgholmen

Sandtorgholmen utgjør det mest sentrale kulturmiljøet i dette området med handelsvirksomhet tilbake til 1500-tallet. Her finnes et handelssted med lange historiske røtter og flere verneverdige bygninger. Selve holmen fremstår som et enhetlig og velholdt miljø. Området for øvrig er preget av moderne inngrep i form av ulike infrastrukturtiltak, boligbygging og industriområder.

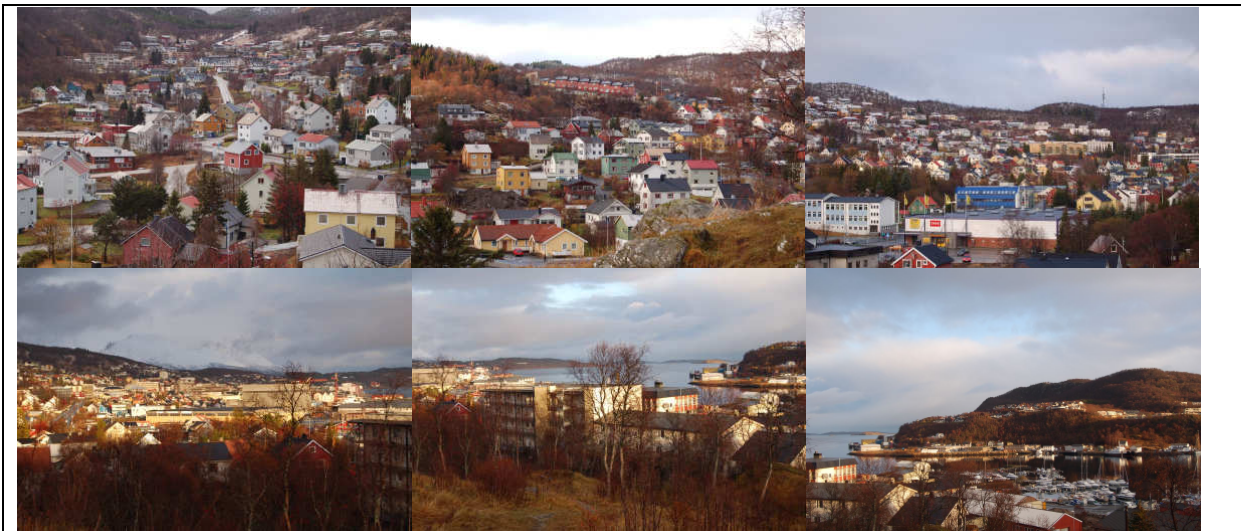
3.7 Harstad by

3.7.1 Kort historisk riss

Før byen

De første spor etter bosetting i området som senere ble Harstad by, stammer fra steinalder. I år 2000 ble det funnet en skiferpil fra yngre steinalder (4500 -1800 f.Kr) i gårdshaugen på Gangsås og i 2008 ble det gjort funn av gjenstander fra eldre steinalder som kan stamme fra en boplass i Hestvika ved Stangnes, sør for dagens sentrum. Fra jernalder er det mange spor etter bosetting og aktivitet i Harstad – både gårdshauger og enkeltfunn. Like nord for gårdshaugen på Gangsås finnes flere gravhauger fra jernalder. Bygdeborgen ”Slottet” i Harstadbotn stammer også fra denne tiden. I Harstad kommune er det i alt registrert 45 gårdshauger – flest av alle kommuner i landet - som vitner om bosetting lang tilbake i tid. Både i selve byen og de bynære områdene finnes disse gårdshaugene, og det er særlig spesielt at det finnes flere gårdshauger innenfor bykjernen. Gårdshauger finnes blant annet på Sama, i Medkila og i Breivika. Gårdshaugene kan på mange måter sammenlignes med middelaldergrunnen som finnes i en del andre byer.

Der hvor gårdshaugen på Harstadgården ligger i dag skal alle husene på Harstadgården ha stått i eldre tid. Harstadgården er nevnt allerede på 1400-tallet i Aslak Bolts jordebok. Det er funnet gjenstander fra middelalder i haugen, og et jernsverd ikke så langt unna. Trolig har Harstadgården og Saurbekken vært av de gårdene som hadde bosetning i middelalderen. Begge gårdene skal ha blitt lagt øde i etter svartedauden, og senere gått opp i Harstadgårdene (Nedre, Øvre og Nordre) Harstadhamn ble bebygd først på 1800-tallet, da en av husmennene på Nord-Harstad bosatte seg der. Tredelingen av Harstadgårdene er kjent fra 1600-tallet, men var trolig allerede etablert i middelalderen.

Utsikt fra Slottet

Viktige hendelser i Harstad by historie - tidstavle

4500 f.Kr	De første spor etter mennesker
0-400 e.Kr	"Slottet" anlagt
Yngre jernalder/middelalder	Gårdsdannelse, Harstadgården Gangsås, Sama
1870	Sildefiske, dampsekspedisjon Harstadsjøen/Harstadhamn
1883	Hurtigruteanløp
1888	Kaarbøs kai, Harstad Dampskibsselskap AS stiftet
1897	Første byplan
1904	Bygrense, bystatus, murtvang
1964	Kommunesammenslåing
1965	Første Festpillene i Nord-Norge
1967	Tjeldsundbroen
1992	Harstad kulturhus åpner

Bydannelse og vekst

Det som i dag oppleves som det sentrale Harstad strekker seg fra Harstadbotn til Sama og Trondenes og danner et amfi mot Vågsfjorden med Harstadåsen og Samaåsen i bakgrunnen. Harstad sentrum ligger fortsatt innenfor bygrensen som ble trukket i 1904.

Bygrense 1904

Harstad vokste fram som tettsted fra rundt 1870 med sildefiske som sentral næring. Samferdselslinjene på sjø og land samles på denne tiden i knutepunktet Harstad og danner forutsetningen for framveksten av tettbebyggelse omkring dampskipsekspedisjonen ved Harstadsjøen. Der Harstad vokste fram lå det aldri noe handelshus av den gamle sorten som lå på handelsplassene rundt Harstad (Elgsnes, Røkenes, Forrahamn, Sandtorg og Gressholmen). Bebyggelsen i Harstad fikk i perioden fram til 1890 vokse fram uten hensyn til overordnede mål, og det var, som i tidlig nordnorsk byutvikling, strandlinjen, tilknytning til sjøen samt topografien som var styrende for stedsutformingen.

Harstad ble skilt fra Trondenes og fikk bystatus i 1904 samtidig som murtvang ble innført i norske byer. Murtvangen i Harstad gjaldt den sentrale bykjernen i området innenfor Eriks gate, Hans Egedes gate, Hvedings gate, Øysteins gate og Sverres gate.

Harstads kvadraturplan fra 1897 er typisk for denne tiden med kvartalsstrukturen som tres nedover en eksisterende topografi og bebyggelse. Bebyggelsen langs strandlinjen ble imidlertid plassert inn i kvartalsstrukturen – i nordnorsk tradisjon – og utformingen av kvartalene delvis tilpasset terrenget. Tilpassningen til terrenget og opprettholdelsen av tidligere hovedferdselsårer (bla Strandgata, Harstadgårdsvegen) gir Harstad en særpreget amfiform utover det som formes av kvartalsstrukturen

Harstad ble i mindre grad enn mange av de andre nordnorske byene preget av etterkrigstidens byplanidealer i og med at byen i liten grad ble rammet under krigen. Imidlertid er etterkrigsfunksjonalismen sterkt til stede i bysentrum gjennom flere forretnings- og kontorbygg oppført på 1950- og 1960-tallet.

Næringsliv

Historisk har Harstad vært en industri- og forsvarsby, og er også blitt kalt Verkstedbyen (Hage 2008). I starten anløp dampskipene to steder i Trondenes – Sandtorg og prestegården. Etter fire år i Harstadhamn ble ekspedisjonen flyttet til Harstadsjøen i 1848, noe som ble en viktig faktor for hvor den framtidige byen skulle bli liggende.

I 1883 hadde Trondenes ukentlige anløp av tre skip hver vei. Hurtigrutetrafikken ble innledet med skipet Vesteraalen og Richard With på brua i 1893. Fra da av var Harstad eneste anløpssted i Trondenes. Fra 1888 foregikk ekspedisjonen fra Kaarbøs kai, og midt på 1890-tallet hadde kaia blitt såpass utbygd at hurtigruteskipene kunne ekspederes fra land. Fra 1912 fra kommunal kai. I 1888 ble Harstad Dampskibsselskab (Haalogaland Dampskibsselskab) startet som Harstads første bedrift.

Harstad mekaniske verksted (HVM/KMV) ble etablert i 1895, og i tillegg ble det startet 10 mekaniske verksteder innen Harstads havneområde i perioden fram mot 1920. Harstad Mekaniske verksted, eller Kaarbøverkstedet, har sammen med Einar S Nilsens verksted (ESN) i Samabukta vært førende for havnevirksomheten i byen. Verkstedsindustrien har vært sentral i Harstad helt fram til siste skip, fergen Olav Duun, ble levert fra Kaarbøverkstedet (HVM/KMV) i 1999.

Kaarbøverkstedet (fra Fjordgata) (foto: NIKU 2008)

Etter at sildefisket igjen økte fra 1907 etter noen svake år vokste Harstad og Trondenes til å bli de største sildekommunene i landsdelen. I 1908 ble Senjens Olie- og Kraftfoderfabrik anlagt på Gangsåsholmen. Denne brant i 1913, men en ny fabrikk, Mercur A/S, som ble en av de største i Harstad og en periode den største i landet, ble bygd på samme sted i 1918.

I 1926 startet brødrene Søren og Odd Bothner med pølsefabrikk og senere hermetikk. I 1928 kjøpte de eiendommen på Rikard Kaarbøs plass 1 som dermed fikk kallenavnet Bothnergården. Virksomheten vokste betydelig utover 1930-tallet og ble etter krigen en stor virksomhet i Harstad med ry langt ut over bygrensen. Bothner-brødrene hadde fabrikkplanlegg i Havnegata der Harstad kulturhus ble oppført i 1994.

Bothnergården og Harstad Sparebank

Bertheus J Nilsen og Kristian Holst drev begge med import av kull og salt samt annen større næringsvirksomhet som har vært med på å prege Harstads bybilde. Holst overtok farens brygge og kai i Samasjøen i 1908 og startet i tillegg bunkringsanlegg på Gangsåsholmen i 1915. Nilsen hadde anlegg på Larsneset. Nilsens og Holsts kullkraner var sentrale i bybildet fram til de ble revet i henholdsvis 1977 og 2002. Nilsen kjøpte i 1924 Harstad kullkompanis

kaiannlegg og fire år senere Torvet 7 og bygde en 80 meter lang steinkai som forlengelse av kranens arbeidsområde og disponerte til sammen 200 meter kai med bygninger, kullkran og fryseri. Kaiannlegget og Nilsens bygninger er det som i dag definerer Larsneset og utgjør en sentral del av Harstads sentrum.

Holsts fiskeforedlingsanlegg i Samasjøen (fra Harstadboka 2000, To-Foto AS)

Harstad har i hele sin historie vært et handelssenter, men har i likhet med resten av Nord-Norge vært preget av at grossistledet var lite utviklet fram til etter 1945. Bjarne Rasch-Tellefsen ble godkjent som grossist innen manufaktur i 1952, og er en av aktørene som i dag kan spores i bybildet gjennom næringsbygget som ble oppført i Sjøgata i 1957.

Rasch-Tellefsens bygg i Sjøgata 3 (foto: NIKU 2008)

I 1974 startet Per Strand byggevarerhus som i løpet av 30 år har vokst til å bli den største salgsbedriften i Nord-Norge innen trelast, bygge- og interiørvare med sju Byggmakkerbutikker administrert fra hovedkontoret i Harstad.

På 1980-tallet ble en rekke bedrifter nedlagt, og tradisjonsrike virksomheter erstattet av større enheter og kjeder innen flere bransjer. Blant dem som overlevde og vokste var Harstad Tidende, Per Strand AS og Polarkonsult (skipsteknisk rådgivning).

Harstad hadde etter kommunesammenslåingen i 1964 en betydelig landbruksnæring. En rekke bruk ble nedlagt i løpet av 60-tallet, men i 1969 var det fortsatt 485 bruk på over 5 dekar og et samlet jordbruksareal på 19 205 dekar.

Forsvaret har hatt en sentral plass i Harstads bybilde. Fram til 1945 var rundt 10% av byens innbyggere knyttet til militæretaten. Etter 1945 har Harstad i perioder vært sete for Distriktskommando Nord-Norge (DKN), Øverstkommanderende i Nord-Norge (ØKN) og befalskole (BSIN). DKN ble i 1971 flyttet til Bodø og BSIN ble nedlagt i 2003, men fram til 2001, da også Forsvarskommando Nord-Norge (FKN) i Bodø ble nedlagt, og Forsvarets nasjonale hovedkvarter ble lokalisert på Jåttå i Stavanger har forsvaret vært en sentral aktør i bysamfunnet både ift arealbruk og byens sosiale og kulturelle liv. Åsegården leir hadde på 1950-tallet blitt tatt i bruk av Luftvernartilleriet, men ble i løpet fram mot 1970-tallet tyngdepunkt for Forsvarets virksomhet i området før den ble nedlagt rundt 2000. På 70-tallet var rundt 130 sysselsatte på Åsegården. Fra og med omorganisering i Forsvaret på 1970-tallet, som medførte en reduksjon på ca 20 stillinger pr år i Harstad, har Forsvarets rolle gradvis blitt mindre synlig i Harstad.

I 2001 sysselsatte offentlig sektor 40% (5000 personer) av arbeidsstokken i Harstad.

Infrastruktur

Havet har vært den viktigste ferdselsåren i framveksten av Harstad som sentralt beliggende kommunikasjons- og befolkningsmessig i skipsleia. Veiforbindelser var dårlig fram til slutten av 1950-tallet. Rundt 1950 bodde de fleste nær arbeidsstedet og syklet eller gikk på jobb.

På 1930-tallet ble det etablert fergetrafikk over Tjeldsundet, og den første fergen, Tjeldsundfergen I (tidligere Prillarguri), kunne ta to biler over Tjeldsundet dersom de sto på tvers. Det siste året fergen var i drift (1966) før brua åpnet fraktet den i overkant av 84 300 biler. Tjeldsundbrua ble åpnet 22. oktober 1967.

Før flyplassen på Evenes ble åpnet i 1973 ble Harstad betjent av sjøfly som hadde terminal på Klubbeneset.

I 1976 ble Harstad havn utpekt til regionhavn for Sør-Troms og nordre Nordland. To år senere gikk havnestyret inn for å fjerne Danielsens Båtbyggeri, fylle ut torget og knytte Larsneset sammen med Rikard Kaarbøs kai. Ved inngangen til 1980-årene var kai- og havneforholdene i sentrum betydelig oppgradert, og tanken videre var at godstransport etter hvert skulle gå over Stangnes, mens persontrafikken fortsatt skulle gå via sentrum.

Bolig/Befolkning

Mot slutten av 1800-tallet økte folkemengden i Trondenesregionen mer enn noe annet sted i Tromsø og Finnmark amt. I 1890 bodde det ca 550 personer på strandstedet, og det var reist vel 70 hus. I 1904 var tallet steget til 1240 personer og over 100 hus, i 1910 2000 innbyggere og over 200 hus og i 1920 3600 innbyggere og mer enn 330 hus. Fra 1920 og fram til midten av 1930-tallet var det økonomiske nedgangstider og lite nybygging. På 30-tallet bygges det nye boliger både i Harstad og i byens omegn (Seljestad, Sandtorg med mer). I 1945 var det mellom 550 og 600 bygninger innenfor bygrensen.

Av de 331 bebodde husene i Harstad i 1920 hadde 170 to etasjer. 100 hadde halvannen etasje, 3 hadde en etasje, mens 16 hadde tre etasjer eller mer. 294 av bygningene var oppført i tre mens de resterende var stein og mur.

Etter at Harstad fikk bystatus i 1904 opplevde byen stor vekst fram mot 1920. I 1920 var det fortsatt ledige områder innenfor bygrensen, men de mest anvendelige arealene var bundet opp av forsvaret samt parkområdet der kirken senere er bygget. Videre ekspansjon skjedde derfor hovedsakelig utenfor bygrensen fram til Trondenes, Sandtorg og Harstad kommuner ble slått sammen i 1964. Bygningsloven av 1924, som avløste den gamle fra 1896, skapte et 200 meter bredt reguleringsbelte rundt byen som i første omgang ble ansett som byggebeltet. Ved sammenslåingen i 1964 (vedtatt 1962) besto kommunen av ca 15 000 mennesker i en mer og mindre sammenhengende bymessig bebyggelse hvorav 60% var sysselsatte innen handel og industri, 40% hadde jordbruk og fiske som hovedlevevei og 2600 skoleelever var fordelt på 17 skolekretser.

Etterspørselen etter boliger ble ekstra sterk etter 2. verdenskrig, men allerede fra rundt 1920 ble det uttrykt en viss bolignød i Harstad. I 1945 regnet husnemnda med at det trengtes omtrent 400 nye leiligheter i Harstad, men i 1950 var det fortsatt kun bygget 127. Harstad boligbyggelag (HABO) ble etablert i 1946, men boligbyggingen gikk trått til ut på femtitallet. HABOs første boligprosjekt i Hans Egedes gate 22 med 12 leiligheter sto ferdig i 1949. Boligbyggingen i femtiårene førte til en fortetting som kulminerte med oppføring av punkthuset (Folkesiloen) i 1957.

Fra slutten av 50-årene og utover på 60-tallet krøp bebyggelsen både sørover og nordover, og det ble bygd boliger i Seljestad, Landsås, Bergseng og nordover mot Trondenes. På slutten av 60-tallet startet også utbygging i Ruggevik, Breivik, Stangnes og Hagan. Harstad kommune kjøpte også arealer på Stangnes og i Blåbærhaugen.

Blåbærhaugen i dag og under bygging

Gjennom hele 1950- og 60-tallet rev kommunen gamle tyskerbrakker som var brukt som midlertidige boliger etter hvert som disse kunne erstattes med nye boliger. Ferdighusene utgjorde etter hvert en stor andel av nybyggene. De første Selvaaghusene i Nord-Norge ble oppført i 1962 for Sollund Borettslag i Harstadbotn. I 1974 var hver 16. boenhet som ble bygget på landsbasis en Block Watne-bolig. Gjennom 1970-tallet ble det bygget ca 230 boliger pr år i Harstad.

Fram til 1915 var det ingen biler i Harstad. Først på 1960-tallet la bilen for alvor føringer for utforming av byen.

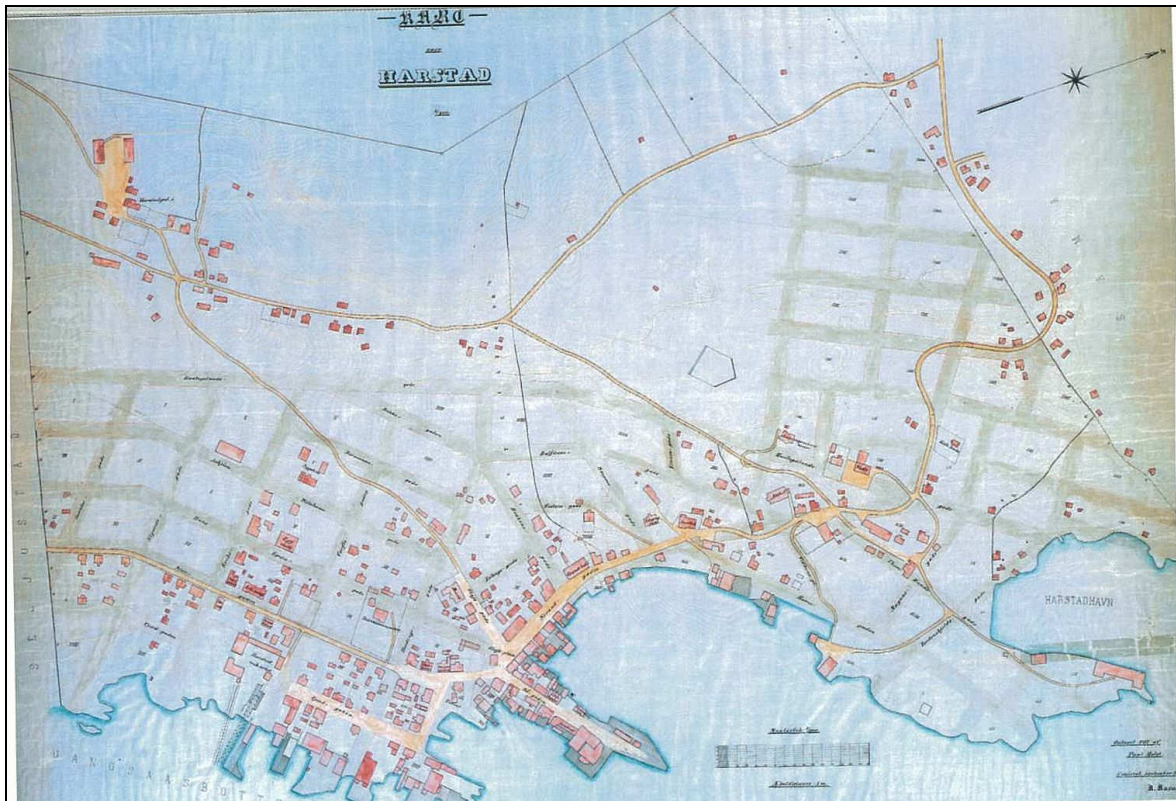
Fra 1915 er havneutfylling foretatt i flere etapper og strandlinjen forskjøvet utover. Spesielt byveksten etter 1945 har medført betydelig omforming og utfylling av strandlinja.

Strandlinje 1897 (gul) og 1917 (rød) (fra Steinnes 2004)

3.7.2 Harstad bys karakter og kulturhistoriske verdier

Harstad bys historiske identitet er i første rekke knyttet til verkstedsindustrien og sjøen, og byens karakter er i stor grad knyttet til havneaktiviteten og anleggene knyttet til virksomheten som definerer byens møte med sjøen. Byens opprinnelige beliggenhet og topografi kan fortsatt lett avleses i byrom, gateløp og gatenavn. Sentrale kulturhistoriske kvaliteter er i hovedsak knyttet til det tette småbypreget samt kaiområdene og kontakten med havet. Helheten i dette bybildet er, som tidligere uttalt av fylkeskonservatoren i forbindelse med verneplanarbeidet på 1970-tallet, viktigere å ivareta enn enkeltbygninger. Mellom St.Olavs gate og sjøfonten har gate- og kvartalsstrukturen som ble nedfelt i den første reguleringsplanen fra 1897 vært strukturerende for byens utvikling og førende for bebyggelsen som er oppført i sentrum..

Reguleringskart 1897 (kilde: Harstad kommune)

Gatestrukturen i kvadraturen som utgjør Harstads indre by med rette gater og fallende terreng danner sentrale siktlinjer både utover mot fjorden og innover mot fondmotiver i byen. Disse siktlinjene er også vektlagt og beskrevet i forslaget til verneplan fra 2007.

Verftsgata mot Normanns gate og Hålogalands gate mot nord (foto: NIKU 2008)

St. Olavs gate, Åsvegen og Harstadgårdsvegen er sentrale historiefortellende elementer som bakteppe for denne strukturen. Området der forsvaret etablerte seg og der Harstad stadion ligger utviklet seg annerledes og bryter med kvadraturen som ble skissert i denne planen.

Harstadgårdsvegen mot sentrum (foto: NIKU 2008)

Området rundt Rikard Kaarbøs plass utgjør byens sentrale samlingspunkt og er det stedet i byen som flest av Harstads beboere framhever som byens identitetsbærende kulturmiljø. I forbindelse med kommunens arbeid med verneplan for sentrum på 1970-tallet ble områdene rundt det som i dag er Rikard Kaarbøs plass (Hjørnet, Hoelhjørnet, Pengelaushjørnet) framhevet av byens befolkning som en viktig del av byens særpreg og identitet. Kun bygningen til Harstad Sparebank fra 1906 er i dag tilnærmet autentisk ift hvordan den ble oppført, men plassdannelsen og gateløpene som strekker seg fra Rikard Kaarbøs plass utover i byen er intakte med unntak av forbindelsen som er oppført mellom Bothnergården og Hans Egedes gate 2 som en del av Harstad senter/Amfi Bothner.

Rikard Kaarbøs plass med bla Hoelhjørnet, Harstad Sparebank og Helga Lindhgården (foto: NIKU 2008)

De ulike byggestilene sveitser, jugend og funksjonalisme utgjør boligbyen/småhusbyen nærmest kvadraturen og en del av byområdet som ble definert i 1904. I randsonen av dette og videre utover fra sentrum blir 1950- og 1960- tallet stadig sterkere representert, mens byggingen på 1970- og 1980-tallet hovedsakelig foregår utenfor det sentrale amfiet mellom Samasjøen og Harstadbotn. Denne sammensatte bebyggelsen utgjør boligbyens karakter og representerer en verdi som lesbar byvekst. Samtidig gjør denne heterogeniteten boligbyen som helhet robust med tanke på hvordan enkeltelementer framstår innenfor denne bredden og hvordan nye kan passes inn. Mange av bygningene er endret/modernisert og har begrenset egenverdi, men volum, plassering og bygningsstruktur utgjør samlet en kvalitet som bør opprettholdes og ivaretas. Enkelte bygninger (som angitt i registreringene fra 1974 og 2007) framstår som godt bevarte representanter for de ulike byggeepokene i Harstad, og noen bygningsmiljøer (som sveitserhusrekken i Vidkuns gate) utgjør verdifulle kulturmiljøer.

Sveitserhus i Vidkuns gate/HF Giævers gate (foto: NIKU 2008)

Funksjonalisme i Hålogalandsgate og sveitserstil i St.Olavs gate (foto: NIKU 2008)

Bygningstil langs Hålogalandsgate (foto: NIKU 2008)

Jørns gate (foto: NIKU 2008)

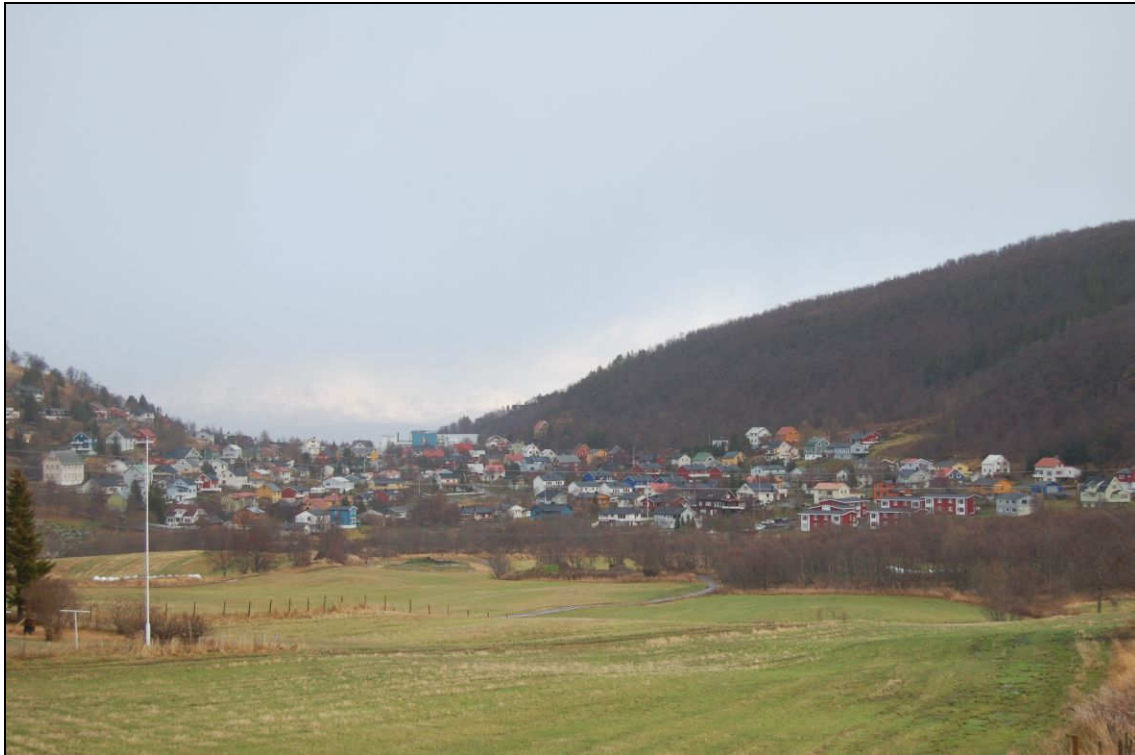
50-tallsbebyggelse i Skarvegen 10-18 (foto: NIKU 2008)

Etterkrigsfunksjonalismen er synlig i indre by gjennom Odd Fellow-gården i Fjordgata (1953), Angel Olsens bygg (1955), Rasch-Tellefsens bygg (1957/69), Bjørn Johannessens forretningsgård i Storgata 3 (1962), Håndverkernes hus (1963), Harstad Tidende (1965) og Bergens privatbank (1966). Nytt posthus ble også oppført i 1967. Den funksjonalistiske stilen formet også byen utover på 1970-tallet.

60-tallsfunksjonalisme i Hvedings gate, Håkons gate og Storgata (foto: NIKU 2008)

Utenfor det gamle sentrum karakteriseres boligbyen Harstad av boligfeltene som er bygget ut fra 1950-tallet og framover etter hvert som byen har vokst (Bergseng, Kanebogen, Medkila, Breivika). Villastrøk fra sveitser- og ungdomperioden samt noen spredte funksjonalistiske villaer fra 1930-tallet finnes også i disse områdene.

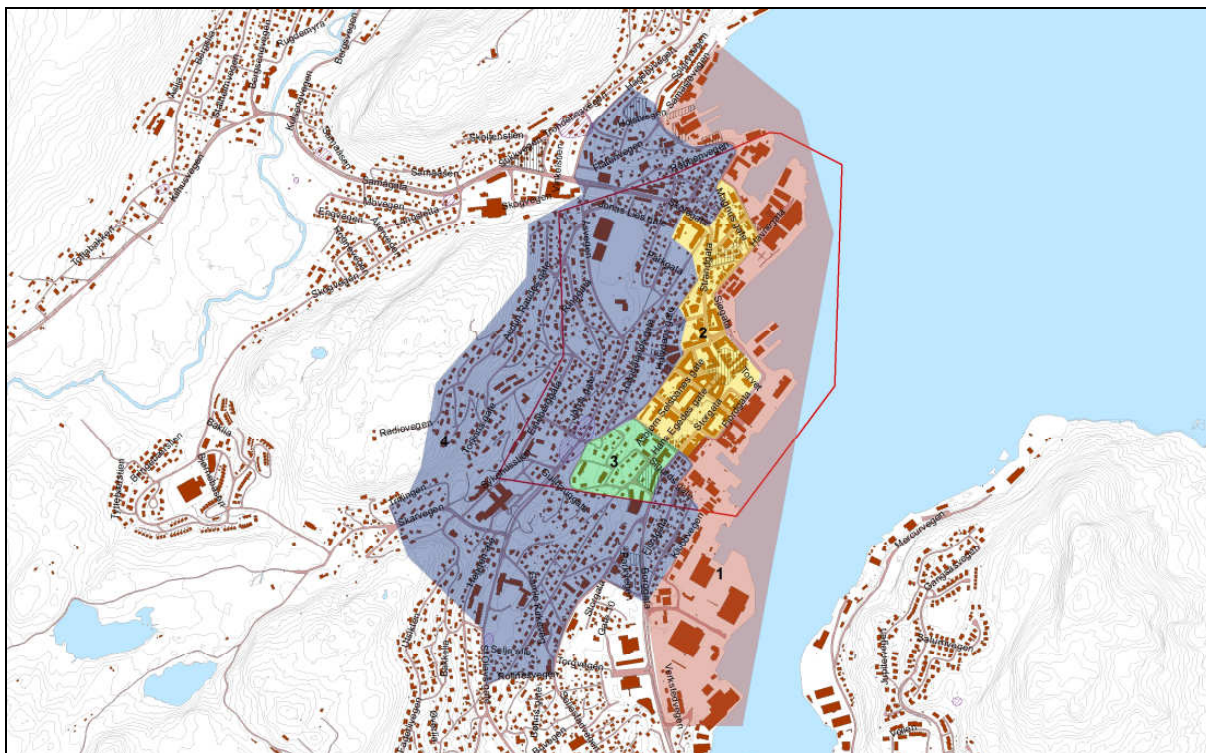
Bergseng, bygget ut fra 1950-tallet og framover etter reguleringsplan av Sverre Pedersen (foto: NIKU 2008)

I Harstad finnes også flere autoamtisk fredete kulturminner som er med på å gi byen historisk dybde. De fleste av disse elementene/objektene er skadet/delvis fjernet og i stor grad bygget inne av nyere bebyggelse og infrastrukturiltak, og har begrenset opplevelsesverdi. De har likevel stor kunnskaps- og vitenskapelig verdi, og kan være viktige narrative elementer i bybildet. Et av de mer tydelige og særpregete kulturminnene er bygdeborgen "Slottet", som har en klar og tydelig markering og synlighet. Området er i dag tilrettelagt med stier og skilting. Harstad er imidlertid i en særstilling når det gjelder gårdshauger – det er sjeldent at det forekommer så mange i byområder – mange av dem er i tillegg synlige og markerte i terrenget, selv om mange av dem er bebygget på ulike vis.

3.7.3 Harstad by: Noen sentrale kulturmiljøer i sentrum

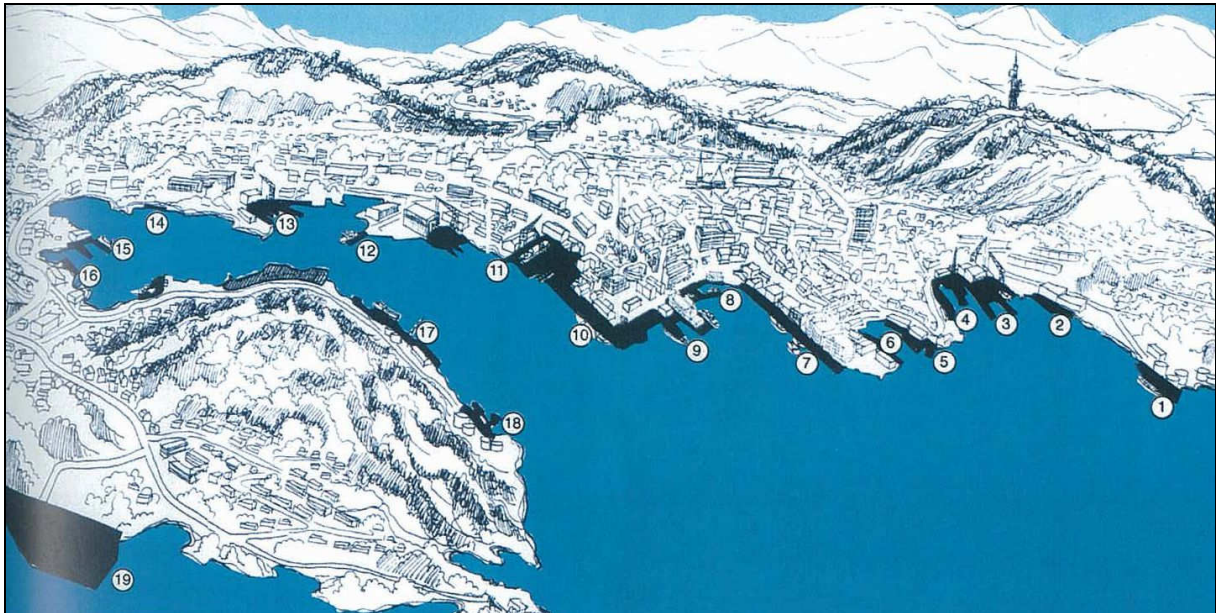
For å framheve sentrums hovedtrekk anbefaler NIKU en justering av inndelingen av delområder som ble gjort i forslaget til verneplan i 2007 og foreslår sentrum delt i fire:

- 1) Havnefront og verkstedsindustri
- 2) Indre by
- 3) Forsvarets område
- 4) Boligbyen/Småhusbyen Harstad (ev inndelt i underområder)

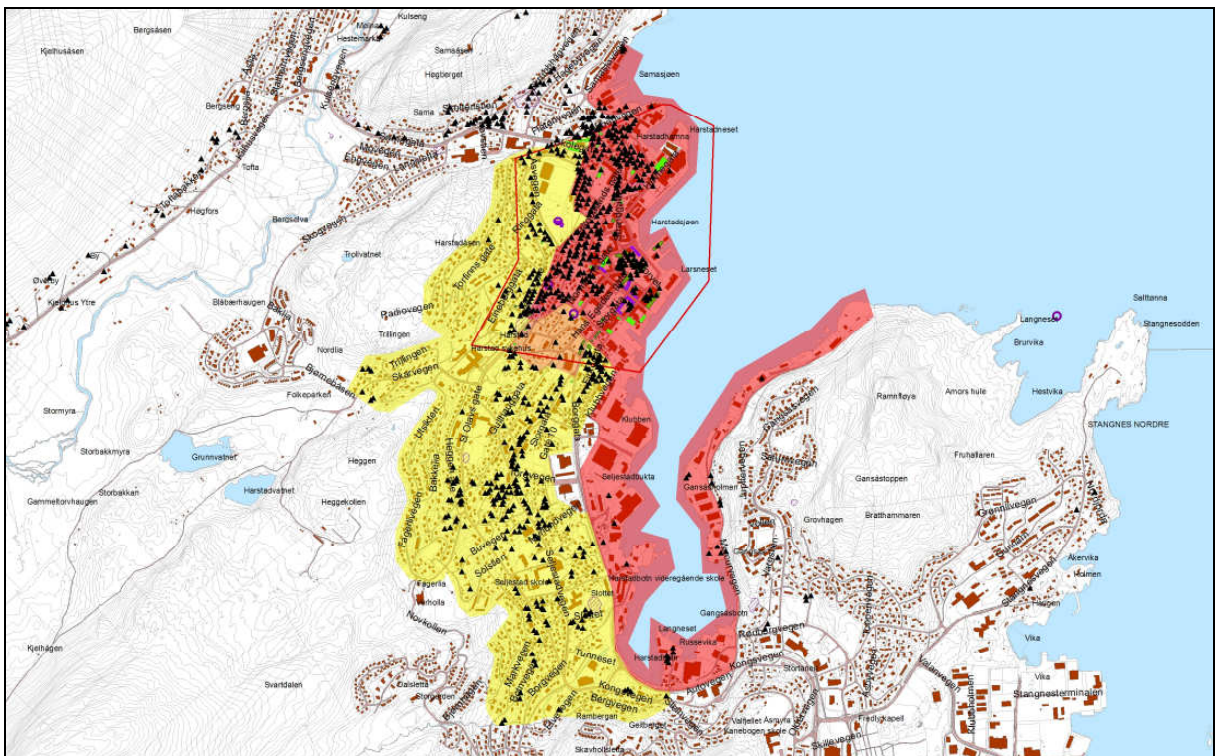

Hovedtrekk i sentrale Harstad (ill: NIKU 2009)

Hovedbegrunnelsen for denne justeringen er å se hele havnefronten i sammenheng og vurdere dette samlet som kulturmiljø. Havnefronten fra Samasjøen til Gangsås utgjør samlet Harstads mest karakteristiske historiefortellende element, og i en utvikling som skal forene ønsket om å ivareta byens identitet med tilrettelegging for ny aktivitet bør hele dette området vurderes under ett. Havnefronten har gjennom Harstads historie hatt en dynamisk karakter med utfyllinger og bebyggelse tilpasset havneaktiviteten. Som det mest sentrale elementet i dannelsen av Harstad og med flere av Harstads sentrale aktører profilert gjennom anlegg henvendt mot sjøen (Kaarbø, Holst, Nilsen mfl) er dette en vesentlig del av bykjernens identitet. Dette kan framstå som robuste strukturer, men er sårbare for inngrep som i for stor grad visker ut denne historien til fordel for havnepromenader og nye byrom. Sjøfronten er imidlertid såpass lang at en kombinasjon av å synliggjøre verkstedshistorie og spor etter godshåndtering vil kunne tilpasses dagens funksjoner og eksistere side om side på en måte som ivaretar både byens historiske lokalisingsgrunnlag og krav til nyere byutvikling.

Havnerelatert virksomhet i Harstad (fra Steinnes 2004)

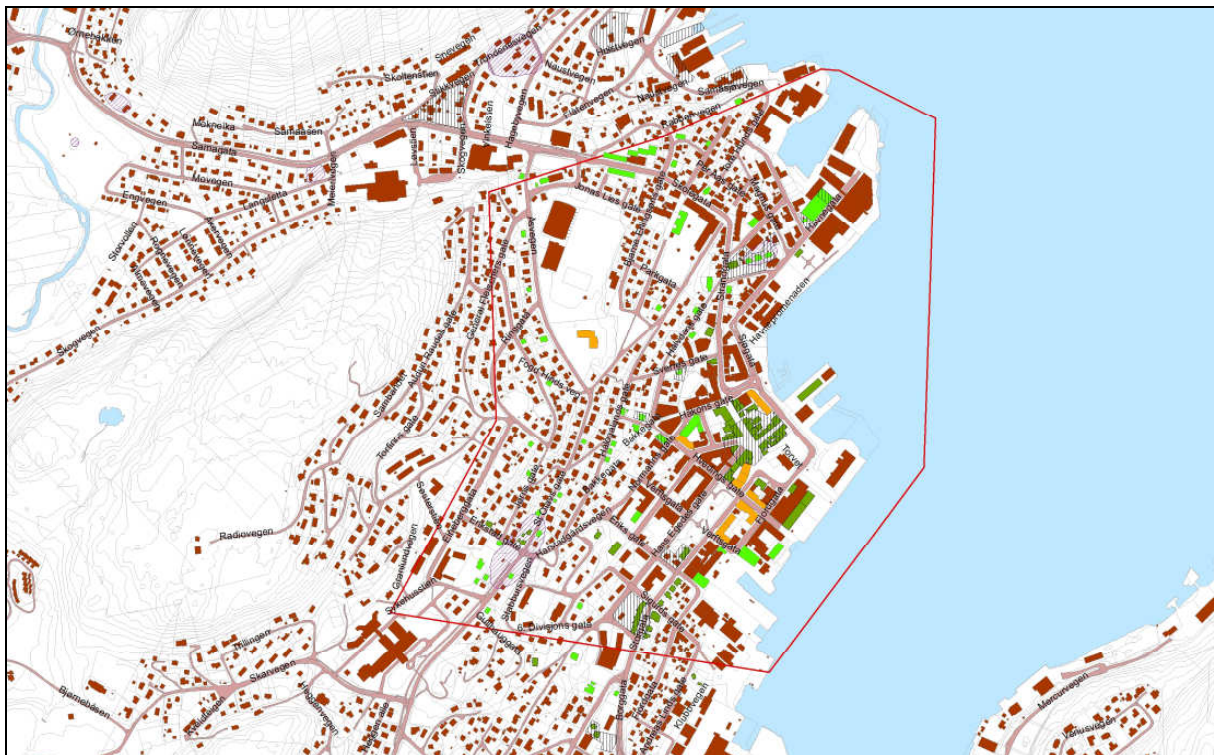

Verneverdier i sentrale Harstad fra Samasjøen til Gangsås

Harstad ble i motsetning til mange andre byer ikke ødelagt under krigen. Dette er en medvirkende årsak til at Harstads bygningshistorie i dag kan oppfattes som en jevn utviklingslinje med en variert bygningsmasse fra ulike tidsepoker. Hovedtyngden av bebyggelsen i sentrum er fra perioden 1890-1930, men 1950- og 60-tallet utgjør også en sentral byggeepoke i sentrum. Det er få monumentale byggverk selv om bygninger som Rådhuset (1953), Punkthuset (1957), Sykehuset (1976) og Skroghallen på Klubbeneset (1974) er framtrepende i bybildet. Harstad har fortsatt et småbypreg og en sentrums karakter som er forankret i gatenettet og strukturen som ble nedfelt i den første reguleringsplanen fra 1897.

Sentrale aktører bak det som finnes av symbolbygg i Harstad i dag er Kirken, Forsvaret, Utdanningsvesenet og Handels- og finansnæringen. Forslag til vern av bygninger og bygningsmiljøer ble fremmet i forbindelse med verneplan for sentrum i 1974 der en liste over 54 bygninger ble utarbeidet. Enkelte av disse ble innarbeidet i reguleringsplanen for sentrum i 1995 som vernede bygningsmiljøer og gitt vernebestemmelser i henhold til bebyggelsesplaner for disse områdene. Listen over verneverdige bygg ble revidert i 2007. Disse anbefalingene står fortsatt ved lag med unntak av bygninger som er tapt siden 1974. Oppdatering på bygningsnivå er ikke gjort i forbindelse med NIKUs innspill til kommuneplanen.

I tillegg til registreringene i 1974 og 2007 utgjør deler av sentrumsbebyggelsen fra 1950- og 1960-tallet et verdifullt og tidstypisk kulturmiljø som bør gjennomgås og vurderes ift vernebestemmelser for sentrum. Utover Kommuneplan og eksisterende reguleringsplan for sentrum anbefales å utarbeide en egen sentrumsplan der bebyggelse og bymiljøer vurderes mer inngående og gis mer detaljerte bestemmelser enn det kommuneplanen gir rom for. Bla er sentrale forretningsbygg fra 1950- og 1960-tallet her inkludert i oversikten over verneverdige bygg uten at hver enkelt bygning er vurdert i detalj. Dette anbefales fulgt opp i en ev sentrumsplan.

Verneverdige bygningsmiljøer i sentrum 2009 (mørk grønn 1974, lys grønn 2007, oransje 2009)

4 Fremtidig bruk og utvikling i Harstad og Bjarkøy - NIKUs vurdering og anbefaling

4.1 Kommuneplan Harstad

4.1.1 Kulturhistorie som utviklingsressurs

For at kulturminner og kulturmiljø skal kunne utnyttes som ressurs innenfor kommunens utviklingsperspektiv må de verdiene kulturminnene representerer kobles opp mot målene kommunen ønsker å oppnå. Potensial for aktivisering og bruk av kulturminnene er derfor et sentralt kriterium for hvordan kulturminner og kulturmiljøer verdisettes og balanseres mot andre utviklingsbehov.

Kulturhistoriske kvaliteter har erfaringsmessig stort potensial i å utnyttes som identitetsskapere og rammer for å dyrke lokalt særpreg. Identifisering av hvilke kvaliteter som er stedegne, unike og identitetsbærende er derfor viktig i kommuneplanprosessen.

I gjennomgangen av Harstad kommunes kulturhistoriske kvaliteter anses følgende karaktertrekk som sentrale å utvikle og ivareta for å bygge opp under Harstads egenart og framtidsmål:

- Sentrumsutvikling
- Bebyggelsesstruktur/Bosettingsmønster
- Bygge opp under sammenhengen mellom sjø og land

Sentrumsutvikling

En målsetting i gjeldende kommuneplan er å styrke det eksisterende bysentrum og unngå at byen strekker seg for mye ut. Utbyggingsmønstret fra 1970-tallet og framover har i stor grad bidratt til å tappe sentrum for en del funksjoner, og både boligutvikling og næringsutvikling har i større grad skjedd i utkanten av sentrum. Dette har både medført at sentrum funksjonelt har mistet noe av sin identitet og intensitet, og at byens fysiske form har blitt en mer utflytende masse.

I målsettingen om å styrke sentrum ligger et ønske om å unngå en videre utvikling i en slik retning. Ut fra et kulturminnefaglig ståsted vil dette være en positiv utvikling i forhold til at bysentrum opprettholdes og ivaretas som levende kulturmiljø, men fordrer at sentrum må tilrettelegges for en utvikling som tilgodeser en slik aktivering. Dette kan medføre et sterkere press på enkelte kulturminner og kulturmiljøer i sentrum og utløse et sterkere behov for å prioritere de kvalitetene som ønskes ivaretatt. Sentrum er et forholdsvis heterogent bygningsmiljø, der bygninger med svært ulik alder og stilpreg ligger side om side, mens kvadraturen holder det hele sammen.

Harstads kvaliteter ligger delvis i det eksisterende småbypreget, men innenfor det som utgjør kvadraturen og havneområdene fra Samasjøen til Harstadbotn/Gangsås er det stort potensial for utvikling som ivaretar byens identitet og samtidig tilfører byen kvaliteter som bidrar til å styrke dette som Harstads sentrale kulturmiljø. Fortetting og økt utnyttelse i dette området anses å kunne balanseres med de kulturhistoriske kvalitetene en slik utvikling vil bidra til å styrke. Samtidig vil en ytterligere utflytning av bystrukturen kunne motvirkes.

Bebyggelsesstruktur/Bosettingsmønster

Kombinasjonen av innflyttingen til Harstads randsoner og en mer utflytende bosettingsstruktur har også ført til at en del av de tidligere tettstedene/fortettingene er utarmet og tømt for funksjoner. Steder som Sandtorg, Gausvik, Sørvik og Kilbotn har

kulturhistoriske kvaliteter knyttet til en lang bosettingshistorie og en fortetting av både næringsvirksomhet og boliger fram til nyere tid.

Ut fra en kulturhistorisk vurdering vil en styrking av disse områdene framfor å legge ut nye boligområder utenfor disse områdene kunne bidra til å synliggjøre disse kulturmiljøene framfor at de ytterligere utarmes.

Bygge opp under sammenhengen mellom sjø og land

Utnyttelsen og av sjøen enten som transportåre eller næringsvei har vært og er et sentralt element ved framveksten av de fleste kulturmiljøene som finnes i kommunen. Henvendelsen mot sjøen er viktig for hvordan disse kulturmiljøene oppleves og synliggjøres. Ved ny utbygging er det viktig at denne kvaliteten ikke ødelegges og opplevelsen av sammenhengen mellom kulturminner, landskap og landskapsrom forstyrres. For å unngå at denne kvaliteten skal gå tapt bør det unngås at kystlinjen og strandsonen bygges ned og at kulturlandskap i så stor grad som mulig holdes i hevd og ikke gror igjen.

4.1.2 Kommuneplanprosessen – anbefalinger til videre prosess

Forslag til overordnede, strategiske grep:

Følgende hovedgrep anbefales lagt til grunn:

- Styrke sentrum ved å tilrettelegge for en utvikling i området fra Samasjøen til Harstadbotn som ivaretar sentrale eksisterende kulturmiljøer som identitetsskapere og samtidig åpner for fortetting
- Samle nybygg og inngrep i eksisterende utbyggingsområder. Tilrettelegge for boligutvikling (og næring) i eksisterende fortettinger (for eksempel Gausvik, Sørvik, Kilbotn) for å unngå et utflytende bosettingsmønster som svekker lesbarheten i disse kulturmiljøene
- Unngå nedbygging og gjengroing av kystlinjen og strandsonen for å opprettholde sammenhengen mellom kulturminner, landskap og landskapsrom
- Kulturmiljøer av særlig stor verdi skal reguleres til bevaring og sikres en utvikling som ivaretar viktige kvaliteter og særtrekk

I tillegg til stedskarakter og historisk identitet knyttet til sjøen, viker og nes finnes viktige enkeltminner og miljøer innenfor disse stedene og som frittstående enkeltobjekter. Harstad sentrum utgjør det mest omfattende kulturmiljøet i kommunen i forhold antall bygninger og anlegg som skal forvaltes og gis betydning i kommuneplanen. Kommunen bør også vurdere om det er behov for å utarbeide en ny sentrumsplan der ett av formålene kan være å sikre og videreutvikle kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteter i sentrum.

Trondenes er kommunens mest sentrale historiske kulturmiljø, men er hovedsakelig ivare tatt gjennom egen reguleringsplan som ikke endres i kommuneplanprosessen. Grøtavær og Ytre Elgsnes er begge sentrale kontaktpunkter mot havet i vest med lang bosettingshistorie. Samiske kulturspor er lite undersøkt i Harstad kommune, men bosettingssporene ved Stortvatnet og Møkkelandsvatnet tilsier at potensialet for ytterligere funn er tilstede. Bosettingsspor og gravrøyser (spesielt fra jernalder) finnes langs store deler av kysten (jf kart s 28), og potensialet for ytterligere funn er stort langs det meste av Harstads kystlinje.

Kulturarven er en stor og ubrukt ressurs som attraksjon for besøkende. Reiselivstrender legger vekt på opplevelse av «ekte vare» som lokal byggeskikk, arkitektur og tradisjoner. I slike sammenhenger er kulturminner utgangspunkt for verdiskaping. Balansen mellom å ta vare på verdier og skape nye, er en stor utfordring. Regulering til bevaring kan sikre en bærekraftig forvaltning av de viktigste og mest særpregete kulturmiljøene.

Samfunnsdelen:

NIKU anbefaler at kulturminnetemaet også tas opp i samfunnsdelen til kommuneplanen. Dette vil gi en viktig forankring og synliggjøring av kommunens ambisjon på feltet. Omtalen kan utformes som en målsetting, eventuelt med tilhørende handlingsprogram, og/eller som en tematisk omtale av feltet. I en eventuell omtale av feltet bør det gis en karakteristikk av kulturminner og kulturmiljøer i kommunen og hvilke trekk, strukturer og viktige miljøer/temaer (hovedgrep i planen) som kommunen vil ha særlig fokus på.

Arealdelen:**1. Formålet med planen**

For å sikre en arealbruk som legger til rette for vern og bruk av kulturminner, bør dette også avspeiles i formålet med planen. Det kan derfor være aktuelt å utforme formålsbestemmelser som sier noe om dette på et overordnet nivå, for eksempel *"Kulturarven skal sikres og brukes som ressurs i videreutvikling av kommunen"* eller *"Ta vare på kulturminner og kulturmiljø som en del av miljøet og vår identitet."*

2. Overordnede anbefalinger:

- Kjente automatisk fredete kulturminner bør avmerkes med "rune-r" på kartet, eventuelt henviser til eget temakart.
- Vedtaksfredete kulturminner og kulturmiljøer bør avmerkes i arealdelen med "FKm", eventuelt henviser til eget temakart

3. Forslag til overordnet retningslinje som del av kommuneplanens arealdel:

Kulturminneloven gir kun anledning til å avklare forholdet til automatisk fredete kulturminner på kommuneplannivå innenfor områder avsatt til byggeområder, pbl § 20-4. nr. 1. I gjeldende kommuneplan for Harstad.

Kart over dagens fornminner og informasjon om gjenstandsfunn viser at potensialet for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner i Harstad er stort, særlig i strandsonen og de kystnære områdene. Det er imidlertid også gjort funn ved Storvatnet, Møkkelandsvatnet og Åsekollen som tilsier at det kan gjøres ytterligere funn her. Det bør utformes en generell retningslinje til planen som sikrer at fylkeskommunen får anledning til å avklare forholdet til automatisk fredede kulturminner ved eventuell inngrep i grunnen etc.

- Ved utarbeiding av regulerings- og bebyggelsesplaner samt planlegging av andre offentlige og større private tiltak må det tas kontakt med regional kulturminneforvaltning for å avklare om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner, jf lov om kulturminner § 9.

Forslag til retningslinje:

Størst antall verneverdige bygg ligger i Harstad sentrum, men verneverdige enkeltbygninger og miljøer finnes både i LNF-områdene og i byggeområdene i eksisterende fortettinger. Utover bygningene som er automatisk fredet/vedtaksfredet (Trondenes kirke, Gymnastikksalen i Garnisonsområdet, Hovedbygningene på Ervik og Røkenes, Sildeoljefabrikken på Skjerstad) finnes verneverdig bebyggelse på Sandtorgholmen, i Gausvik, rundt Kasfjorden og på Ytre Elgsnes. Bebyggelsen i Bønesbukta i Kasfjorden samt det samlede kulturmiljøet på Ytre Elgsnes bør vurderes ift ev reguleringsbestemmelser. De andre er ikke vurdert å ha så høy verdi at de bør reguleres til bevaring, men de har likevel visse kvaliteter som det er viktig å ivareta. Generelle bestemmelser for verneverdig bebyggelse kan for eksempel lyde:

- Kulturhistorisk interessante bygninger skal holdes ved like i mest mulig opprinnelig stand. Eventuelle inngrep og reparasjoner skal skje etter antikvariske retningslinjer – det vil si at det stilles kvalitetskrav til materialer og utførelse fra det opprinnelige.

- Nye elementer her skal skal utformes med respekt for miljøets særpreg og historiske identitet, og tilpasses landskap og eksisterende bebyggelse både når det gjelder utforming, materialvalg og fargesetting. I alle byggeprosjekter skal det legges sterk vekt på estetiske og arkitektoniske kvaliteter.

Forslag til områder som bør vurderes til regulering til spesialområde bevaring, jf pbl § 25.6:
Grøtavær og Alvestad – En samlet plan for hele området ville kunne bidra til å balansere og avklare forholdet mellom områdets rike kulturarv, både fornminner og bygningsmiljø, med mulighetene for utvikling og ny bebyggelse i området

Ytre Elgsnes – Handelsstedet Raten og kulturlandskapet tilknyttet gårdene Storbakken og Tømrret med en rekke bosettingsspor fra bla jernalder

Bønnesbukta i Kasfjorden – Bryggeanlegg for notbrukene, hermetikkfabrikken Elgen Canning samt boligmiljøet tilknyttet virksomheten i området

Sandtorgholmen – handelssted fra 1500-tallet

Øvrige områder med kulturminneverdier – muligheter og utfordringer:

Gausvik – lokalsamfunn med lang bosettingshistorie og både jordbruks- og industrivirksomhet. Bebyggelse fra 1800-tallet og framover.

Fauskevåg – Jordbruksområder og kaianlegg i landskap med mange vik og nes som er rike på eldre bosettingsspor.

Storvatnet – samiske kulturspor i friluftsområde med nyere hyttebebyggelse

Dette er relativt robuste områder, som tåler nybygg/fortetting, men med tilstrekkelig hensyn til de identifiserte kulturminneverdiene.

Øvrige utfordringer:

En viktig utfordring for Harstad kommune når det gjelder kulturminner, er å få en bedre oversikt over kulturminnene i kommunen. Det er behov for registrering og dokumentasjon av både bygninger og andre kulturminner – særlig kulturminner fra nyere tid. Mange kommuner har gode erfaringer med å aktivisere lokalsamfunnet i registrering av kulturminner – gjerne i tilknytning til utarbeiding av lokal kulturminneplan. I de fleste lokalsamfunn finnes aktive lag og organisasjoner, som historielag og engasjerte enkeltpersoner, gjerne aktive lokalhistorikere, samt museer. Også skolen kan være viktige samarbeidspartnere i et slikt opplegg, for eksempel gjennom den Kulturelle skolesekken eller som et ledd i den ordinære undervisningen.

Det er også et behov for en grundig gjennomgang av SEFRAK-registrerte bygninger og en registrering og dokumentasjon av andre bygninger og anlegg som kan ha verneverdi. En særlig utfordring er knyttet til registrering av bygninger og anlegg i sentrum av Harstad by. Dersom kommunen vurderer å utarbeide en ny sentrumsplan bør det foretas slike registreringer som et ledd i et slikt planarbeid.

Likeledes bør det foretas en kontrollregistrering av Askeladden-registreringene (dvs. registrerte automatisk fredete kulturminner), jf det tidligere omtalte gårdshaugprosjektet til Troms fylkeskommune som viste omfattende skader og forvaltningsutfordringer. Utover det er det også behov for registrering av samiske kulturminner i kommunen.

4.2 Kommuneplan Bjarkøy

4.2.1 Kulturhistorie som utviklingsressurs

Bjarkøy kommune har et uttalt ønske om å aktivisere kulturarven i næringssammenheng og lokalsamfunnsutvikling, jf kap. 2. For å sikre en arealbruk som samvarer med dette og i størst mulig grad legger til rette for både vern og bruk, bør dette også avspeiles i utformingen av planen. For at kulturminner og kulturmiljø skal kunne utnyttes som ressurs innenfor kommunens utviklingsperspektiv må de verdier kulturminnene representerer kobles opp mot målene kommunen ønsker å oppnå. Potensial for aktivisering og bruk av kulturminnene er derfor et sentralt kriterium for hvordan kulturminner og kulturmiljøer verdisettes og balanseres mot andre utviklingsbehov.

Kulturhistoriske kvaliteter har erfaringsmessig stort potensial i å utnyttes som identitetsskapere og rammer for å dyrke lokalt særpreg. Identifisering av hvilke kvaliteter som er stedeegne, unike og identitetsbærende er derfor viktig i kommuneplanprosessen.

I gjennomgangen av Bjarkøy kommunes kulturhistoriske kvaliteter anses følgende karaktertrekk som sentrale å utvikle og ivareta for å bygge opp under Bjarkøys egenart og framtidsmål:

- Forsterke Bjarkøy "sentrums" historiske karakter
- Bygge opp under sammenhengen mellom sjø og land
- Bebyggelsesstruktur/bosettingsmønster

Forsterke Bjarkøy "sentrums" historiske karakter

Sentrum av Bjarkøy har en særdeles høy tetthet og variasjon av både eldre og nyere kulturminner. Området er hovedsakelig ivaretatt gjennom egen kommunedelplan som ikke endres i kommuneplanprosessen. Det bør imidlertid vurderes om også denne bør rulleres. Det kan også være at det ville være en fordel å se byggeområder i Bjarkøy sentrum i sammenheng med øvrig utbygging i kommunen. Dette gjelder i særdeleshet ny fritidsbebyggelse, som for eksempel det nye utleieområdet i Gammelhamnklubben.

Kanskje er det behov for en annen sonering av byggerområder og andre områder enn det som er avsatt i dag? Behov for bedre bestemmelser knyttet til forvaltningen av de automatisk fredete kulturminner og sikre viktige enkeltbygninger og bygningsmiljøer (herunder også bunkers og jernbanen). Området rundt kirken bør også reguleres for å hindre gjenbygging – plasseringen tydelig – på en høyde med god utsikt. Området tåler en del fortetting og nybygging, og også endringer/tilbygg på mange av de eksisterende bygningene. Enkelte bygninger og miljøer har imidlertid kvaliteter som bør ivartas.

Bygge opp under sammenhengen mellom sjø og land

Kjernen i Bjarkøys karakter og historiske identitet kan knyttes til sjøen, sundene og landskapsrommet mellom øyene. Bjarkøy har et kulturhistorisk og landskapsmessig særpreg som stiller kommunen i en særstilling. Kommunen karakteriseres av et særpreget landskap med mange øyer, som er relativt lave/flate, med unntak av Grytøya. Landskapet har et relativt rolig preg, med idylliske små vikene og sandstrender innimellom som forsterker opplevelsesverdien av de kulturelle sporene i landskapet. Det relativt åpne landskapet gjør at det er relativt god visuell kontakt mellom mange av øyene, og fjordene og sundene danner viktige siktlinjer mellom ulike områder av kommunen.

Kommunen er i en særstilling når det gjelder automatisk fredete kulturminner – i særdeleshet tufter fra steinalder og jernalder - ikke minst det høye antallet gravhauger, flere av dem er nærmest monumentale på grunn av størrelse og landskapsmessig plassering. Miljøene på Kvernneset og Litjklubben peker seg særlig ut her. Den lesbare sammenhengen og forståelsen mellom landskap og kulturminner bør ivaretas. Unngå nedbygging og gjengroing

av kystlinjen og strandsonen for å opprettholde sammenhengen mellom kulturminner, landskap og landskapsrom. Til dette hører også utfordringer knyttet til opprettholdelse og skjøtsel av kulturlandskap.

Bebyggelsesstruktur/bosettingsmønster

Fiskeriene har historisk sett vært viktige, og dette gjenspeiles også i bosettingsmønsteret. Steinavær og Meløyvær er tidligere bosettingen etablert med utgangspunkt i rike fiskerier. Meløyvær er et tett bygningsmiljø med særegne kvaliteter. Været er fremdeles rimelig intakt, men viktig å opprettholde bruk av bygninger og kulturlandskap for å ivareta verdiene.

Mye av bosettingen har vært konsentrert til tettsteder/større grender, som for eksempel på Sandsøy, Bjarkøy sentrum, Leira og værene. Generelt har kommunen lite jordbruksland, men relativt gode beitebetingelser, og mye av bosettingen har vært på enkeltgårder (noen med flere bruk) – gjerne på steder som vi i dag vurderer som marginale. Eksempler på dette er Dypingen, Horsevika og øyene like nord for Bjarkøya. Bygningsmiljøene på flere av disse områdene er relativt velholdte og i bruk som fritidsboliger. Flere av disse områdene tåler noe fortetting, kanskje særlig hyttebygging. Generelt bør tunene skjermes og ny bebyggelse gis en diskret plassering i landskapet.

4.2.2 Kommuneplanprosessen – anbefalinger til videre prosess

Forslag til overordnede, strategiske grep:

Følgende hovedgrep anbefales lagt til grunn:

- Unngå nedbygging og gjengroing av kystlinjen og strandsonen for å opprettholde sammenhengen mellom kulturminner, landskap og landskapsrom
- Kulturmiljøer av særlig stor verdi skal reguleres til bevaring og sikres en utvikling som ivaretar viktige kvaliteter og særtrekk

Kulturarven er en stor og ubrukt ressurs som attraksjon for besøkende. Reiselivstrender legger vekt på opplevelse av «ekte vare» som lokal byggeskikk, arkitektur og tradisjoner. I slike sammenhenger er kulturminner utgangspunkt for verdiskaping. Balansen mellom å ta vare på verdier og skape nye, er en stor utfordring. Regulering til bevaring kan sikre en bærekraftig forvaltning av de viktigste og mest særpregete kulturmiljøene.

Samfunnsdelen:

NIKU anbefaler at kulturminnetemaet også tas opp i samfunnsdelen til kommuneplanen. Dette vil gi en viktig forankring og synliggjøring av kommunens ambisjon på feltet. Omtalen kan utformes som en målsetting, eventuelt med tilhørende handlingsprogram, og/eller som en tematisk omtale av feltet. I en eventuell omtale av feltet bør det gis en karakteristikk av kk i kommunen og hvilke trekk, strukturer og viktige miljøer/temaer (hovedgrep i planen) som kommunen vil ha særlig fokus på.

Arealdelen:

1. Formålet med planen

For å sikre en arealbruk som legger til rette for vern og bruk av kulturminner, bør dette også avspeiles i formålet med planen. Det kan derfor være aktuelt å utforme formålsbestemmelser som sier noe om dette på et overordnet nivå, for eksempel "*Kulturarven skal sikres og brukes som ressurs i videreutvikling av kommunen*" eller "*Ta vare på kulturminner og kulturmiljø som en del av miljøet og vår identitet.*"

2. Overordnede anbefalinger:

- Kjente automatisk fredete kulturminner bør avmerkes med "rune-r" på kartet, eventuelt på eget temakart.

3. Forslag til overordnet retningslinje som del av kommuneplanens arealdel:

Kulturminneloven gir kun anledning til å avklare forholdet til automatisk fredete kulturminner på kommuneplannivå innenfor områder avsatt til byggeområder, pbl § 20-4. nr. 1. I gjeldende kommuneplan for Bjarkøy er det avsatt områder etter denne bestemmelsen i Altevik på Sandsøy, Storvika på Grytøya, industriområde på Vestnes, industriområde og boligområde i Leirvåg samt på Flatøya. Iht til signaler fra kommunen om retningen på det nye kommuneplanen, ser det ut til at disse områdene videreføres som byggeområder.

Kart over dagens fornminner og informasjon om gjenstandsfunn viser at potensialet for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner på Bjarkøy er stort, særlig i strandsonen og de kystnære områdene. Det er imidlertid også gjort funn i utmarka på Grytøya og Bjarkøya som tilsier at det vil være et potensiale også her. Slik situasjonen på Bjarkøy er i dag, er ikke utbyggingspresset stort, og bare et fåtall områder er avsatt til byggeområder, eller LNF-områder med spredt utbygging. Fradeling eller ulike landbrukstiltak kan være en større utfordring når det gjelder å avklare forholdet til automatisk fredete kulturminner. Det bør derfor utformes en generell retningslinje til planen som sikrer at fylkeskommunen får anledning til å avklare dette forholdet ved eventuell inngrep i grunnen etc.

- Ved utarbeiding av regulerings- og bebyggelsesplaner samt planlegging av andre offentlige og større private tiltak må det tas kontakt med regional kulturminneforvaltning for å avklare om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner, jf lov om kulturminner § 9.

Forslag til generell bestemmelse/retningslinje:

Mange verneverdige enkeltbygninger og miljøer i LNF. Dette gjelder bygninger og bygningsmiljøer på Akkarnes, Dypingen, Horsevika, Vestnes, Tromsneset, Austnes, på Sandsøy, Helløya, Krøttøy og Flatøya. I seg selv er ikke disse miljøene vurdert å ha så høy verdi at de bør reguleres til bevaring, men de har likevel visse kvaliteter som det er viktig å ivareta.

- Kulturhistorisk interessante bygninger skal holdes ved like i mest mulig opprinnelig stand. Eventuelle inngrep og reparasjoner skal skje etter antikvariske retningslinjer – det vil si at det stilles kvalitetskrav til materialer og utførelse fra det opprinnelige.
- Nye elementer her skal utformes med respekt for miljøets særpreg og historiske identitet, og tilpasses landskap og eksisterende bebyggelse både når det gjelder utforming, materialvalg og fargesetting. I alle byggeprosjekter skal det legges sterk vekt på estetiske og arkitektoniske kvaliteter.

Forslag til områder som bør vurderes til regulering til spesialområde bevaring, jf pbl § 25.6:

Kulturmiljøene Meløyvær og området øst for fergekaien på Austnes bør reguleres til bevaring.

Øst for området på Austnes, mot Kalkåsen, ligger et felt med steinaldertuffer og noen spektakulære gravhauger. De ligger i et autentisk landskap, med vid utsikt over sundet. Sammenhengen mellom kulturminnene og landskapet er sterk og tydelig, og gir området en særlig opplevelsesverdi. En eventuell regulering tilbevaring bør ta med seg tilstrekkelig deler av det omkringliggende landskapet for å sikre opplevelsen av kulturminnene. Det bør vurderes om også de to gravrøysene på Buneset bør inngå i et eventuelt reguleringsområde. Det bør eventuelt knyttes bestemmelser til reguleringen som omhandler skjøtsel og formidling.

Når det gjelder Meløyvær bør reguleringen omfatte vær-bebyggelsen og deler av landskapet rundt, samt området med rester av bergverksdrift. Reguleringen kan evt. soneres og gir ulike bestemmelser til de ulike sonene, ettersom de to områdene har ulike verneutfordringer. Når

det gjelder området for bergverksdriften, bør det knyttes bestemmelser til skjøtsel, vedlikehold og formidling. Når det gjelder selve bebyggelsen, bør bestemmelsene omfatte krav om at bygningene blir holdt ved like i mest mulig opprinnelig stand samt sikre at alle inngrep og reparasjoner skjer etter antikvariske retningslinjer – det vil si at det stilles kvalitetskrav til materialer og utførelse fra det opprinnelige. Det bør i forkant av en eventuell regulering gjennomføres en grundig registrering av bygningsmiljøet, blant annet for å avklare mulighetsrommet for nybygg, påbygg og endringer. En overordnet målsetting bør være å sikre områdets karakter og særpreg.

Øvrige områder med kulturminneverdier – muligheter og utfordringer:

Flatøy, Helløy, Krøttøya, Bornøy - Bygningsmiljøet er relativt godt vedlikeholdt, men på et generelt plan behov for oppmerksomhet også mot uthus/naust. Kan tåle noe ombygging/tilbygging/nybygg – på visse vilkår mht til utforming og plassering. Miljøene tåler noe nybygging, innenfor en viss ramme (antall). Plassering i terrenget og utforming av nybygg et viktig. Bør kanskje stilles krav om at ny bebyggelse i disse områdene må tilpasses eksisterende bygninger både når det gjelder utforming, materialvalg og fargesetting. Her er imidlertid også registrert automatisk fredete kulturminner, og det er et visst potensiale for ytterligere funn. I så fall vil forslaget til generell bestemmelse gjelde om at fylkeskommunen skal kontaktes for registrering og avklaring ihht til kml §§ 8 og 9.

Leirvåg – bør stilles krav til regulerings- eller bebyggelsesplan. Bør registreres og avklares i forhold til automatisk fredete kulturminner på kommuneplannivå. Reguleringsplanen bør sikre at verneverdige elementer ikke bygges inne eller på annen måte skjemmes av eventuelle nybygg.

Vestnes – Mange gravrøyser og vernverdig nautmiljø. Viktig viktig å sikre utsynet og sammenhengen mot sundet, at ikke kulturminnene ”bygges inne” av industri.

Horsevik – særpreget bygningsmiljø, med intakt og velhodt tun og omkringliggende kulturlandskap. Viktig å ikke bygge igjen dette. Potensiale for automatisk fredete kulturminner.

Dypingen - Bygningsmiljøet er relativt godt vedlikeholdt. Kan tåle noe ombygging/tilbygging/nybygg – på visse vilkår mht til utforming og plassering. Miljøene tåler noe nybygging, innenfor en viss ramme (antall). Plassering i terrenget og utforming av nybygg et viktig. Bør kanskje stilles krav om at ny bebyggelse i disse områdene må tilpasses eksisterende bygninger både når det gjelder utforming, materialvalg og fargesetting. Her er imidlertid også registrert automatisk fredete kulturminner, og det er et visst potensiale for ytterligere funn. I så fall vil forslaget til generell bestemmelse gjelde om at fylkeskommunen skal kontaktes for registrering og avklaring ihht til kml §§ 8 og 9.

Skarstein- behov for registrering og dokumentasjon – automatisk fredete kulturminner generelt. Bør skjermes for inngrep/tiltak. Potensiale for formidling?

Sandsøy – Altevika. Bør stille krav om utarbeidelse av reguleringsplan. Her er mange automatisk fredete kulturminner, verneverdige enkeltbygninger og bygningslijer, samt kirke. Særlig viktig at ikke kirken bygges inn, eller skjemes av for tett, høy eller kontrasterende bebyggelse. Bør registreres og avklares i forhold til automatisk fredete kulturminner på kommuneplannivå.

Bjarkøy sentrum – kommunedelplanen bør revideres. Kanskje behov for en annen sonering av byggerområder og andre områder enn det som er avsatt i dag? Behov for bedre bestemmelser knyttet til forvaltningen av de automatisk fredete kulturminner og sikre viktige enkeltbygninger og bygningsmiljøer (herunder også bunkers og jernbanen). Området rundt

kirken bør også reguleres for å hindre gjenbygging – plasseringen tydelig – på en høyde med god utsikt. Området tåler en del fortetting og nybygging, og også endringer/tilbygg på mange av de eksisterende bygningene. Enkelte bygninger og miljøer har imidlertid kvaliteter som bør ivartas.

Øvrige utfordringer:

En viktig utfordring for Bjarkøy kommune når det gjelder kulturminner, er å få en bedre oversikt over kulturminnene i kommunen. Det er behov for registrering og dokumentasjon av både bygninger og andre kulturminner – særlig kulturminner fra nyere tid. Mange kommuner har gode erfaringer med å aktivisere lokalsamfunnet i registrering av kulturminner – gjerne i tilknytning til utarbeiding av lokal kulturminneplan, jf eksemplet i boks 2. I de fleste lokalsamfunn finnes aktive lag og organisasjoner, som historielag og engasjerte enkeltpersoner, gjerne aktive lokalhistorikere, samt museer. Også skolen kan være viktige samarbeidspartnere i et slikt opplegg, for eksempel gjennom den Kulturelle skolesekken eller som et ledd i den ordinære undervisningen.

Det er også et behov for en grundig gjennomgang av SEFRAK-registrerte bygninger og en registrering og dokumentasjon av andre bygninger og anlegg som kan ha verneverdi. Likeledes bør det foretas en kontrollregistrering av Askeladden-registreringene (dvs. registrerte automatisk fredete kulturminner), jf det tidligere omtalte gårdshaugprosjektet til Troms fylkeskommune som viste omfattende skader og forvaltningsutfordringer. En slik kontrollregistrering vil også være nyttig for å få bedre avklaringer jf usikkerheten knyttet til flere av Askeladden-registreringene, særlig på øyene nord for Bjarkøya. Utover det er det også behov for registrering av samiske kulturminner i kommunen.

5 Kilder

- Andersen, Oddmund 2002: *Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Avhandling Dr.art. Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Andersen, Oddmund 2004: Hva kan teltplasser fortelle om reindriftens oppkomst? Arkeologiske undersøkelser i Sør-Troms og nordre Nordland. I Krogh, Mia og Kjersti Schanche (red): *Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5-6. september 2002*. Varanger Museums skrifter.
- Austlid, Olav 1997: Skjærstad sildeoljefabrikk. I *Bygningshistorie i Troms, Fortidsvern nr. 3* 1997, Oslo
- Fortidsvern 1997 nr. 3: *Kulturminner i Troms*. Oslo
- Bertelsen, Reidar 1997: Gårdshaugene i Sør-Troms. I *Bygningshistorie i Troms, Fortidsvern nr. 3* 1997, Oslo
- Bertelsen, Reidar; Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen 2001: Mellom tradisjon og modernitet: Vern av kulturminner i Nord-Norge. I Birgitte Skar (red.): *Kulturminner og miljø: forskning i grenseland mellom natur og kultur*. Oslo
- Bjørklund, Per; Finn-Arne Haugen og Yngve Rekdal 2007: *Vegetasjon og beite på øyer i Bjarkøy og Harstad. Rapport fra vegetasjonskartlegging*. Oppdragsrapport fra Skog og landskap 17/07
- Bruun, Trude Aga 1995: *Sagaøya i det norrøne grenselandet. Høvdingsetet på Bjarkøy*. Fotefar mot Nord, Troms fylkeskommune, Tromsø
- Bull, Marcus M 2003: Gruvebanen på Bjarkøy. I *På skinner i nord, Ottar nr. 244*, Tromsø museum, Tromsø
- Eidnes, Asbjørn 1997: *Byggeskikk i Harstad*. Harstad historielag, Harstad
- Eidnes, Asbjørn 1995: *Trondeneshalvøya i historia*. Hålogaland historielag, Harstad
- Ekroll, Øystein og Stige, Morten, 2000: *Kirker i Norge 1*. ARFO
- Evjen, Bjørg og Lars Ivar Hansen (red.) 2008: Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv. Pax forlag.
- Furu, Einar Ingebrigt 2000: *Med "Teisten i Trælen og Salen i Ørja". Om økonomiske og sosiale forhold blant husmenn i det gamle Sand/Bjarkø 1865-1900*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø
- Greneren, Geir 1995: *Kulturell gjenreisning i et markesamisk kjerneområde. I spenningsfeltet mellom forskning, politikk og folkelig selvforståelse*. Avhandling Dr.art., Institutt for samfunnsvitenskap, seksjon for pedagogikk og skoleforskning, Universitetet i Tromsø
- Hage, Ingebjørg; Elin Haugdal; Bodil Ruud og Sveinulf Hegstad (red) 2008: *Arkitektur i Nord-Norge*. Fagbokforlaget.
- Hage, Ingebjørg 1997: Industriens kulturlandskap i Troms. I *Ottar nr 3* 1997, Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø museum.
- Heløe, Berit 2003: "De´ e` skam kor man glømmе. Om stedsnavnene i Helløy, Bjarkøy kommune i Troms. I *Håloygminne* hefte 3: 2003, 84. årgang, 21. bind
- Jenssen, Jens L. 1980: *Bjarkøy bygdebok. Personalhistorie*. Aas og Sønn Boktrykkeri AS, Harstad.
- Jenssen, Jens L. 1947: *Bjarkøy bygdebok*. Aktietrykkeriet, Trondheim.
- Johannessen, Leif Johnny 2006: *Verneplan for Møvik fort, Austrått fort og Trondenes fort*. Nasjonale festningsverk, Forsvarsbygg, Oslo.
- Johansen, Tore Einar og Kjell Erland Pedersen 2004: *Et samisk samfunn på Hinnøya. Samisk bosetting i Harstadorrådet fra vikingtida til 1900*. Trondarnes distriktsmuseum, Harstad.
- Lysaker, Trygve 1956: *Trondenes bygdebok bind II-IV*. Aktietrykkeriet, Trondhjem
- Munch, Jens Storm 1994: *Kulturminner på Bjarkøy*. I *Håloygminne* 75 (1995) nr 1. Hålogaland historielag.
- NOU 2007:14: *Samisk naturbruk og retts-situasjon fra Hedmark til Troms. Bakgrunnsmateriale for samerettsutvalget*.
- Olsen, Andreas (2006) *Kasfjord etter 1900*, Tromsø

- Olsrud, Inger-Marie 1997: Bilder i landskap. I *Bygningshistorie i Troms, Fortidsvern nr. 3* 1997, Oslo
- Pramli, Marthe Cecilie: *Kulturminner i Harstad, mellom forskning, forvaltning og befolkning*. Delrapport nr. 4 fra NFR-prosjektet "Vernet av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet". Institutt for Arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø. Stensilserie B nr 58. Tromsø.
- Rikantikvaren 2005: *Rettleiar. Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar*. Rikantikvarens rapportar nr. 31, Oslo
- Rikantikvaren 2004: *Bærekraftige historiske byer. Med kulturarven som utviklingsressurs*. Sluttrapport fra Norges del av Interreg IIIB-prosjektet Sustainable Historic Towns: Urban heritage as an asset of development. Oslo
- Rikantikvaren 2003: *Alle tiders kulturminner*. Oslo
- Rikantikvaren 2001: *Veileder. Kulturminner og kulturmiljøer. Plan- og bygningsloven*. Rikantikvarens rapporter nr. 29, Oslo.
- Kristian Steinnes 2003: Ved egne krefter. Harstads historie 1904-2004. Harstad kommune.
- Storm, Dikka 2008: *Gressmyrskogen – en bygd på Senja. Bosettingsmønsteret i markebygdene 1700-1900*. Senter for samiske studier, Skriftserie nr.15, Universitetet i Tromsø
- Storm, Dikka 1997: Spor etter liv og arbeid i Markesbygdene. I *Bygningshistorie i Troms, Fortidsvern nr. 3* 1997, Oslo
- 100 års jubileumsskrift Bjarkøy kirke 1986. AS Harstad Tidendes trykkeri.
- Snorres kongesagaer* (Heimskringla). Oslo 2003. [ISBN 82-05-31464-0](https://doi.org/10.1017/9788205314640)

Planer

- Planprogram for kommuneolamn 2009-2020 Harstad
- Kommuneplan Harstad 2005-2008: Attraktiv hele livet!
- Kommunedelplan for Ytre-Grytøy 2003-2015
- Miljø-og klimaplan 2008-2011
- Reguleringsplan Harstad sentrum (1995)
- Kulturplan 2005-2008

Kommuneplan Bjarkøy 1997-2007
Bjarkøy. En kommune med fremtid. Forslag til program for revisjon av arealdelen av kommuneplanen. Melding om oppstart av kommuneplan 2008

Strategisk næringsplan 2009-2012. Bjarkøy kommune

- Fylkesplan 2008-2009, Troms fylkeskommune
- Fylkesplanmelding 2007, Troms fylkeskommune
- Fylkesplan 2004-2007 Kompetansesamfunnet Troms, Troms fylkeskommune
- Fylkesdelplan for kystsonen 1999, Troms fylkeskommune

Andre kilder:

- Troms fylkeskommune: innspill til oppstart kommuneplan Harstad, datert 21.04.2008
- Troms fylkeskommune: innspill til oppstart kommuneplan Bjarkøy, datert 22.04.2008
- Troms fylkeskommune 2007: Forslag til verneplan Harstad sentrum
- Troms fylkeskommune: innspill til kommuneplan Bjarkøy, datert 12.08.1996

Ressurserpersoner

- Therese Frivåg Lund, Harstad kommune
- Jan-Inge Lakså, Harstad kommune

- Helge Albrigtsen, Bjarkøy kommune
- Elisabeth Hoel, Bjarkøy kommune

Ole J. Furset, Trondarnes distriktmuseum

Informanter:

Inger-Marie Olsrud

Einar I. Furu

Nettressurser:

www.valhall.no

www.kasfjord.no

www.sandtorgholmen.no

www.annarogde.no www.anna-rogde.com

www.sandtorgsidene.net

www.elgsnes.no

<http://no.wikipedia.org/>

www.aune.no/stedsnavnet/default.htm?Stedsnavn=Aune

<http://www.skovheim.org/located/troms/u711/u711.htm>

www.kjotta.com

www.yttergryta.no

<http://www.nasjonalefestningsverk.no>

<http://commons.wikimedia.org/>

<http://www.adolfkanonen.com>

<http://www.ht.no/incoming/article199610.ece>

<http://www.ht.no/incoming/article122216.ece>

<http://www.kystfort.com/forum/topic242.html>.

<http://www.nasjonalefestningsverk.no/trondenens/index.html>.